

Ш. 152 (48)
ФС 1758

ПАВЛО ПОПОВ

МАТЕРІЯЛИ ДО СЛОВНИКА
УКРАЇНСЬКИХ ГРАВЕРІВ

КИЇВ—М. DCCCXXVI

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

nx

Шифр Фр 15 1158 Інв. № 2714481

Автор Попов П.

Назва Матеріали до словника українських гравців

Місце, рік видання К., 1926.

Кіл-ть стор. 137 [4] с. іл.

-\\- окр. листів _____

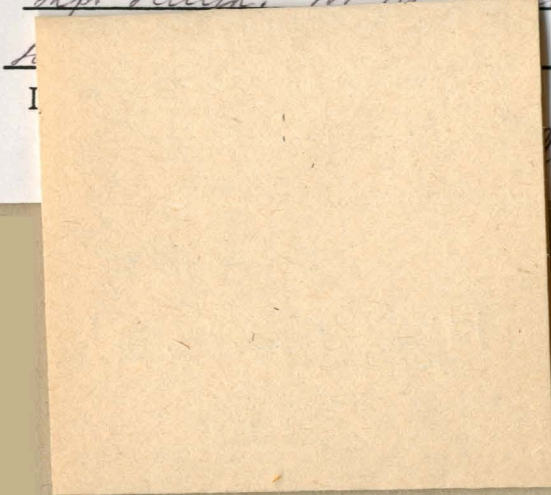
-\\- ілюстрацій _____

-\\- карт _____

-\\- схем _____

Том _____ частина _____ вип. _____

Конволют Відбитка з "Мудців
черв. нащ. ін-ти книгоз-

Видат!

В49903

Ш 153(4чкр)

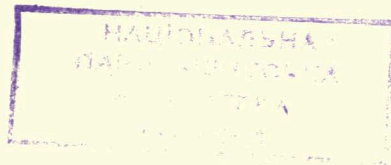
1158

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ КНИГОЗНАВСТВА

ПАВЛО ПОПОВ

МАТЕРІЯЛИ ДО СЛОВНИКА
УКРАЇНСЬКИХ ГРАВЕРІВ

Рк 2714481

КИЇВ — 1926

Відбитка з „Трудів Українського Наукового
Інституту Книгознавства, том I“.

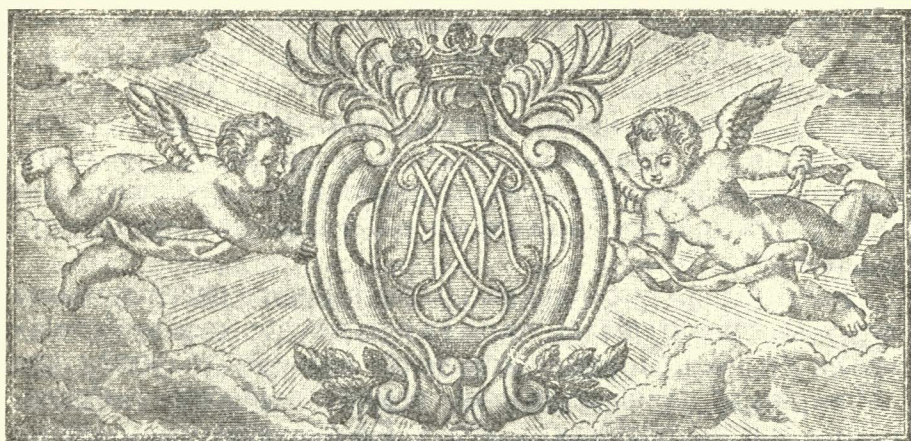
Художня редакція Олександра Гера.

Київ. Окрліт № 15101-1926
Держгуст „Київ-Друк“
2-га доук., Пушкінська, 4.
Зам. 611—500.

*Пам'яті
Д. Ровинського*

W 153 (49KP) - 8

+ W 155 (49KP)

ВІДОМІ ПРАЦІ Ровинського — основа вивчення гравюри не тільки в Росії, але й на Україні. На протязі майже всього свого життя (пом. 1895 р.) самовіддано працював Ровинський, збираючи та досліджуючи російську, а разом і українську гравюру. 1924 рік, ювілейний для української друкованої книги, є також роком 100-літньої пам'яті з дня народження працівника, що стільки потрудився для вивчення одної з найцікавіших сторін української книги — гравюрної її ілюстрації. Вшануймо його пам'ять.

Праці Ровинського, складаючи добрий початок вивченню гравюри та гравюрної оздоби книги на Україні, в цій справі чекають собі продовження. Не кажемо про те, що книги Ровинського в нас занадто рідкі та дорогі, що український матеріал губиться в них серед численного іншого матеріалу, — самі відомості Ровинського часто потребують виправок та завсіди майже — доповнення.

Завдання цієї роботи — дати посильні доповнення до другого (посмертного) видання основної праці Ровинського:

„Подробный словарь русских граверов XVI—XIX вв.“ (томи I—II, СПб., 1895), праці, яка, давши остаточний підсумок довголітньої та невтомної діяльності самого Ровинського¹, а разом його попередників, критиків² і співробітників³, — з'явилася „трудомъ“, що йому, на думку одного з рецензентів, „мало равныхъ въ европейскихъ литературахъ и нѣтъ равнаго ни въ одной изъ литературъ славянскихъ“⁴.

Доповнення до словника граверів Ровинського подаємо тут у межах матеріялів українських або тих, що стосуються України. Принцип долучення граверів до складу цих „Матеріялів“ лишається той самий, який був у Ровинського що до російських, або у Колачковського й Раствавського — що до граверів польських, цеб-то зазначається

¹ „Подробный словарь русских граверов XVI—XIX вв.“, виданий 1895 року, Ровинський переробив із ранішої своєї книги: „Русские граверы и ихъ произведенія съ 1564 года до основанія Академіи Художествъ. Изслѣдованіе Д. Ровинскаго. Изданіе графа Уварова“, Москва, 1870 р., з атласом. Посмертне, значно збільшене й цілком перероблене видання словника граверів Ровинського, що вийшло 1895 р., має два випуски: перший — розкішно ілюстрований, двохтомний, з 720 фототипіями та 210 цинкографіями в тексті (т. I. А—І. VI стор. + 448 стовпців; т. II. К—О. Стп. 449—1248) і другий випуск — без ілюстрацій в основному тексті. Нижче скрізь цитується двохтомне видання.

Для дослідників української гравюри велике значіння мають і інші капітальні праці Ровинського: 1) „Русскія народныя картинки“, Спб., 1881, книги I—V (Сборникъ отд. рус. яз. и слов. Рос. Ак. Наукъ, тт. XXIII—XXVII) з окремим 4-х томним атласом більш ніж на 500 малюнків. Є й скорочений посмертний випуск „Русскихъ народныхъ картинокъ“, видання Р. Голіке, за ред. Н. Собко, в 2 книгах, Спб., 1900—1901 рр. 2) „Матеріали для русской иконографіи“, з більш як 500 малюнками, Спб., 1884—1886 рр. 3) „Подробный словарь русских гравированныхъ портретовъ“. Спб., 1886—9, тт. I—IV, з 700 фототипними портретами. Є й другий випуск словника портретів у двох томах (Спб., 1889), без фототипій. Перше видання цієї праці Ровинського вийшло в 1872 р. під назвою: „Словарь русских гравированныхъ портретовъ“, як додаток до XXI тому Записок Рос. Ак. Наук, № 2; або в X томі Сборника отд. рус. яз. и слов. Рос. Ак. Наук.

Про зміст та тираж видань Ровинського: „Русские граверы...“, „Русскія нар. картинки“, „Матеріали для русской иконографіи“ та інших див. в т. IV „Подр. словаря рус. грав. портретовъ“, стовп. 139—141, 152, 156—160 і інші („Приложеніе I“).

² Особливо цінні та змістовні були рецензії В. В. Стасова на раніші праці Ровинського. Див. Отчеты о II и VII присужденіяхъ наградъ графа Уварова за рр. 1858 і 1864. Рецензії ці передруковано в „Собраніи соч. В. В. Стасова“, т. II, Спб., 1894, стор. 27—70 і 149—182.

³ Енергійним співробітником Ровинського, що до українських, зокрема київських матеріялів з історії гравюри, був між иншим покійний академик М. І. Петров. На протязі багатьох років листувалися Ровинський з Петровим, головним чином з приводу різних доручень Ровинського або знаходок Петрова в царині гравюри. З свого боку Ровинський не раз надсилав через М. І. Петрова до Церковно-Археол. Музею при Київ. Дух. Академії цінні подарунки — свої видання. Року 1891-го, на подану від Петрова пропозицію, Ровинського було обрано „почетнымъ членомъ“ Церковно-Археол. Товариства при тій-же Академії.

⁴ Рецензія акад. А. І. Соболевського на посмертне видання словника граверів Ровинського. Журнал Мин. Нар. Просв., 1896, червень, част. CCCV, ст. 385.

тут не тільки граверів—українців походженням, але й тих, що, не будучи українцями, працювали на Україні або для України¹.

Доповнення наші подаємо тут переважно в межах старої української гравюри. Це тому так, що стара гравюра з одного боку досі найменшу звертала на себе увагу тих дослідників, що Ровинського доповнювали² або ілюстровані видання досліджували³, а з другого боку—стара гравюра тісніше звязана в своєму житті з українською книгою⁴ і має певне відношення до 350-літнього її ювілею (1574—1924), що тепер його святкуємо⁵. Проте не лишаємо без уваги і нової української гравюри⁶.

Джерела, що з них узяли ми подані далі матеріали, такі: 1) по-над 1500 примірників українських стародруків та пізніших, головним чином слов'яно-українських видань з різних Київських бібліотек та музеїв; 2) колекція ксилографічних і металевих кліше до гравюр, що переховується у Відділі Письма й Друку Київського Лаврського Музею, переважно з Київо-Печерської та Почаївської друкарень, коло 6000 шт.; 3) колекція антимінісів, гравірованих на дереві й міді та потім друкованих на шовку,

¹ Отже вирази: „український гравер“, „українська гравюра“ уживатимемо иноді і в умовному значінні цього слова. Найширшого притягання матеріалів вимагають інтереси ще не утвореної історії української гравюри.

² Доповнення, які роблено було до праць Ровинського (Тевяшова, Обольянинова, Адарюкова й інших), торкалися переважно гравюр пізніших (петербурзьких) шкіл XVIII—XIX ст.

³ Маємо на увазі описи ілюстрованих видань В. Верещагина і Н. Обольянинова (див далі).

⁴ Як відомо, українська гравюра старих часів існувала переважно як ілюстрація друкованих книг, і українські старі гравери одразу-ж були і ілюстраторами книжок, працюючи головним чином по друкарнях. У другій половині XIX ст. удосконалені, механічні способи ілюстрування книги порвали колишній тісний звязок української книги з гравюрою.

⁵ Цю нашу роботу писано в 1924 ювілейному році.

⁶ Коли ми звертали увагу не тільки на гравюри українських стародруків, а також і на гравюрні ілюстрації новіших слов'яно-українських видань, то на це була така рація. В той час як пізніші ілюстровані видання т. зв. „гражданського“ шрифту і світського змісту все-таки мали своїх дослідників і крім Ровинського (Верещагин, Обольянинов), — головну масу як стародруків, так і пізніших слов'янських, оздоблених гравюрами видань ці дослідники свідомо виключили на тій підставі, що опис їх складає окрему, спеціальну частину бібліографії. Див.: В. А. Верещагин, „Русскія иллюстрированныя издания XVIII и XIX столѣтій (1720—1870). Библиографическій опыт“, Спб., 1898.—Н. Обольяниновъ, „Каталогъ русскихъ иллюстрированныхъ изданій 1725—1860 гг.“, томъ I. А.—М. Москва, 1914, томъ II. Н.—Я. Москва, 1915. Пор. розкішне видання „Кружка любителей русскихъ изящныхъ изданій“: „Матеріали для бібліографіи русскихъ иллюстрированныхъ изданій“. Выпуски I—IV, Спб., 1908—1910.

отласі й полотнині, по-над 1200 примірників. Колекція ця переховується в тому-таки Відділі Лаврського Музею і складається із збірок: Церковно-Археологічного Музею при кол. Київській Духовній Академії та Київо-Софійського собору; 4) збірка т. зв. „кунштбухів“, цеб-то зшитків гравюр і малюнків із старої Лаврської малярні 40—60-х років XVIII ст., що переховується в бібліотеці Київо-Печерської Лаври; 5) архів Лаври та Лаврської друкарні.

Звичайно, крім першоджерел, доводилося використовувати і праці наукові, що так чи інакше торкалися гравюрної справи на Україні¹. Хоча в де-яких цих працях місцями є матеріал до словника українських граверів, що лишився по-за відомостями Ровинського, але ми його звичайно не вносимо в основний список наших доповнень², так з міркувань економії місця, як і головне тому, що збираємо тут переважно першоджереловий, раніш у спеціальній літературі нереєстрований матеріал, що його й опишемо (за небагатьма винятками) в натурі.

Від плану словника Ровинського ми відступаємо тільки тим, що де-коли вносимо поруч з підписаними гравюрами також і ті з непідписаних, що, на нашу думку, безперечно тому чи іншому майстрові належать³. Приписуючи ано-

¹ Зазначимо де-які з цих праць: 1) Nagler G. K. Neues allgemeines Künstler-Lexicon. В 22-х томах. Мюнхен, 1835—1852. 2) Kołaczkowski Julian. Słownik rytmowników polskich, tudzież obcych w Polsce zamieszkałych lub czasowo w niej przebywających od najdawniejszych do najnowszych czasów, jako przyczynę do historii sztuk pięknych w Polsce. Lwów, 1874. 3) Rastawiecki Edward. Słownik rytmowników polskich, tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej pracujących. Poznań, 1886. 4) Pamiętnik wystawy starych rycin polskich ze zbioru Dominika Witke-Jeżewskiego, urządzonej staraniem Towarzystwa Opieki nad zabytkami przeszłości w r. 1914. Warszawa, 1914. 5) Пекарский П. Наука и литература въ Россіи при Петрѣ Великомъ. Т. II. Описание славяно-русскихъ книгъ и типографій 1698—1725 гг. Спб. 1862. 6) Срезневский В. И. и Бемъ А. Л. Изданія церковной печати времени имп. Елисаветы Петровны, 1741—1761. Пгр. 1914. Див. „Состоящая подъ Высочайшимъ... покровительствомъ выставка: „Ловоносовъ и Елизаветинское время“, т. IV (видання Рос. Академії Наук). 7) Проф. Хв. Тітов, Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI—XVIII вв. У Київі, 1924 (Збірник Іст.-філ. Відділу Укр. Акад. Наук, № 17). 8) Свѣнцицкій Іларіонъ, „Каталогъ книгъ церковно-славянскої печати“. Жовква, 1908. Выдавництво Церковного Музея во Львовѣ. 9) Його-ж, „Початки книгопечатаня на землях України. В память 350-літя першої друкованої книжки на Україні у Львові 1573—4 р. Из 560 зразками друку і прикрас давної книги України...“. У Жовкві, 1924 р. Інші праці, що ми їх так чи інакше використовували, зазначено в тексті.

² Цей матеріал ми зазначаємо в примітках.

³ Це в 1858 р. В. В. Стасов у рецензії на рукописну працю Ровинського: „Обозрѣніе русскаго гравированія на металлѣ и на деревѣ до 1725 года“ дорікав йому тим, що він занотовував у своїх списках тільки підписані гравюри, ухилиючись від

німний твір певному майстрові, ми звичайно виходили із сполучення даних техніки, стилю та іноді палеографічної аналізи написів та підписів, або-ж ґрунтувалися на певних архівних джерелах. Читачеві, проте, лишається повна змога не змішувати анонімний матеріял з підписаним, бо, з одного боку, ми скрізь старанно наводимо підписи граверів, коли вони є, а з другого—коли їх немає, а майстер нам ясний—додаємо до зазначеної гравюри помітку: „без підпису“.

Наш додатковий список українських граверів та їхніх творів ні в якому разі не претендує, звичайно, на цілковиту повноту. Ми не вважаємо за скінчений наш перегляд гравюр по українських стародруках та по інших ілюстрованих українських виданнях. Ми також не мали змоги використати збірки гравюр і друків у Ленінграді, Москві, Львові, Варшаві та по західних центрах, де знайшлося-б чимало маловідомих або й зовсім невідомих українських гравюрних матеріялів. Повноти в цій справі можна-б досягнути хіба тільки за міцною підтримкою від наукових організацій та широкою колективною допомогою. Ця-ж праця наша є поки-що тільки „матеріялами“, що відповідають одному з моментів роботи нашої коло складання цілого словника українських граверів—у тих обставинах, в яких роботу цю поки-що можна було провести¹.

Недослідженість української гравюри остільки ще велика, що і в таких доволі таки тісних умовах поданий від нас тут матеріял досягає розміром українського матеріялу, що його був зібрав покійний Ровинський. До 1422 українських гравюр (при 100 припл. укр. граверах),

порівняльної аналізи та визначення гравюр анонімних, як це вже робилося тоді на Заході. Ровинський, завсіди чулий до всіх порад та вказівок свого компетентного критика, в цьому проте до кінця додержав окрему свою лінію.

¹ Засереджуючи у Відділі Письма й Друку Лаврського Музею як-найповніше матеріяли що до українських: письменства, друкарства, гравірування, інтролігаторства, паперництва й книгарства з тим, щоб закласти підвалини окремого Музею Книги й Друку на Україні,—за недовгий час опинилися ми перед зібраним численним, але цілком невпорядкованим матеріялом з історії укр. гравюри. Це навело нас на думку скласти для необхідних справок „робочий“ словник українських граверів. Підчас ювілею українського друкарства, в інтересах справи, не чекаючи, поки можна буде видати цілий словник українських граверів, ми вирішили видати хоча-б оці доповнення до відомостів, раніш опублікованих. Через обмеженість місця для цієї праці довелося виключити крім того вказівки на українських літографів і їхні твори, що спочатку ми їх були приєднали до цих „Матеріялів“ (на зразок Ровинського).

що зареєстрував їх Ровинський у своєму словнику, ми додаємо відомості ще про 1312 гравюр українських або тих, що так чи інакше до України стосуються¹.

По матеріялу, на якому роблено зазначені в наших доповненнях гравюри, останні поділяються так: гравюр ксилографічних (на дереві)—836, гравюр на міді—473, на сталі—3.

По місцю походження (видання) гравюри, що увійшли до складу цих „Матеріялів“, розподіляються так: гравюр київських—840, чернігівських—94, львівських—250, унівських—53, почаївських 62 і виданих по різних українських і неукраїнських містах (в Бердичові, Кременді, Замості, Ясах, Вильні та Москві)—13.

Що до часу, то ми маємо тут: гравюр XVII стол.—290, XVIII ст.—701, XIX ст.—321².

В матеріялах наших подано відомості про 146 граверів або інших діячів гравюрної справи на Україні (останніх сюди долучено знову-таки на зразок Ровинського). З цієї кількості більш як половину граверів (86) зовсім не зазначено в словнику Ровинського.

Серед незазначених у Ровинського граверів, про яких ми подаємо відомості, є кілька цікавих груп.

Одну з них складають, наприклад, так-би мовити, Київські „срібляри“ (пор. Московських „серебренниковъ“), переважно міщани срібляного цеху з Подолу, фахівці власне металевого виробництва, що спокушались іноді орудувати (найчастіше невдало) гравірувальним різцем і „водкою“ (офортом). Сюди належать: Коробка Федор, Проценко Семен, почасти Проценко Гарасим, П. Т. (не змішувати ще з двома П. Т.—граверами на дереві, Київським та Чернігівським), Семигиновський Прокіп, Скрипчинський Степан, Шашкин Василь і, можливо, Гордієнко Кирило.

¹ З відкинутими 195 літографіями кількість зібраного від нас українського матеріялу перевищує український матеріял Ровинського, доходячи в цілому по-за 1500 примірників окремих гравюр і літографій.

² Коли взяти на увагу, що з 1422 українських гравюр, які зазначив Ровинський, гравюр XVII ст.—748, XVIII—560, XIX—114 (приблизно), і коли ці цифри поставити поруч з вищеподаними, то виходить, що в наших доповненнях порівнюючи більший відсоток припадає на середню добу, гол. чином на XVIII століття. Чергове завдання дальших дослідів—докладніше з'ясувати український гравюрний матеріял пізнішого часу, якого ми торкалися, як уже сказано, переважно на підставі слов'яно-українських видань або архівних джерел, не переглядаючи систематично пізніших українських ілюстрованих видань та гравюрних збірок.

До цієї-ж групи вдачею своєю належить і Лаврський „коперштихатор“ Тимченко Лаврин.

Відповідні зразки українського народнього, т. ск. „луб'яного“ гравірування на дереві дали теж Київсько-подільські міщани з членів „малярського собранія“ (цеху): Денбровський Єгор та Сербин Яков, що в своїх потайних хатніх друкареньках на Подолі в кінці XVIII ст. (один—року 1778, а другий—року 1792) тискали з саморобних дерев'яних дощок „куншти“ з образами святих вигляду „непристойнаго“ і „безобразнаго“ (на погляд конкурентів—Лаврських ченців), а також друкували й народні листки з текстами релігійного характеру. Цікаво, що ці тексти, не дивлячись на іноді великий їхній розмір (до 32 × 39 сант.), друковано не з набору, а надзвичайно навіть для тих старих часів простим способом—з суцільних дерев'яних дощок-кліше, гравірованих таким чином, що відбитки з них легко було змішати з друкованими набором листками.

Невелику, але характерну групу складають майстри, що ручним способом копіювали зношені від друку дерев'яні кліше, але копіювали не на дереві-ж, як це звичайно робилося, а на мідних дошках, бо останні міцніші й від друку довше не псувалися. З таких так-би мовити „копірувальників“, „стереотипівців“ без стереотипу (тоді ще в Києві невідомого) ми знаємо в XVIII ст. Адоевцова і в XIX—Брезгуна та Моока.

Нарешті, ще одну окрему групу з незазначених у Ровинського граверів складають ксилографи нової вдосконаленої манери. Почалася нова ксилографічна школа в Києві в кінці 50-х і в 60-х рр. XIX ст. роботами для Києво-Печерської друкарні знаменитого російського ксилографа—академіка Л. Серякова. Цю групу складають у нас: Бударин Микола, Греве, Єзерський Яков, запрошений з-за кордону до Києва саксонець Кваас Леопольд, Мормань та Пилющенко Микола.

З інших, незазначених у Ровинського граверів українських або тих, що мали ті або інші стосунки з Україною, ми згадуємо таких: ¹ А. Н. (Львів, XVII ст., дерево),

¹ Далі зазначаємо скорочено: місто, де працював той або інший гравер (Л= Львів, К= Київ, Ч= Чернігів, П= Почаїв), століття (XVII, XVIII і XIX) і матеріал, на якому гравірували (д= дерево, м= мідь).

Андрія (К, XVIII, д), Вишловського Юрія (Л, XVIII, м), В. Л. (К, XVII—XVIII, д), Водецького (К, XIX, сталь), Г. Б. (К, XVII, д), Георгія Чернігівського (Ч, XVIII, д), Гондіуса (Гданськ, XVII, м), Гр. (Ч, XVIII, д), D. W. (К, XVIII, м), Е. Б. (К, XVII, д), Е. К. (К, XIX, м), Зорицького Івана (Ч, XVIII, м), И. П. (Ч, XVIII, д), Іліодора (Ч, XVIII, м), І. М. (П, XVIII, д), Іоїля (П, XVII, д), Іону (К, XVIII, м?), К. Г. (Ч, XVIII, д), К. К? (Ч, XVIII, д), Корнахольського (Л, XVIII, м), Котляровського Іафета (К, XVIII, м?), Ланицького Леонтія (К, XVIII, д), Левицького Леонтія (К, XVIII, д), Левицького Федора (К, XVIII, м), Л. М. Львівського (Л, XVII, д), Луку (Л, XVII, д), Л. Ш. (К, XIX, д), М. А. (Ч, XVIII, д), Малютина Миколу (К, XIX, м), Мануїла (П, XVIII, д), Мину (Унів, XVII, д), Митрофана (К, XVIII, д), М. Т. (К, XVII, д), Никона (К, XIX, м), О. Г. (Ч, XVIII, д), Павлова Гаврилу (Ч, XVIII, м), П. Т. (К, XVIII, д), Петра Т. (Ч, XVIII, д), Реклинського Івана (К, XVII, д), Р. П. (К, XVIII, д), Руденка Івана (К, XVIII, д), С. А. (Ч, XVIII, д), Савицького Семена (К?, XVIII, м), Савицького Степана (К, XVIII, м), С. В. М. (К, XVIII, м), Селивестра (К, XVII, д), Соколовського Семена (К, XVIII, д), С. Я. (К, XVII, д), Т. (П, XVIII, д), Талярєвського Якова-Іліодора (Ч, XVIII, д), Тарасевича Олександра-Антонія? (К, XVII—XVIII, м), Троцкевича Теофіла (Л, XVIII, м), Федорова Лонгіна (К, XVIII, м?), Филипа Б. (К, XVIII, д), Фуглевича М. (Унів, XVIII, м), Чернявського Михайла (Ч, XVIII, д + м), Щапова Івана (К, XIX, м) і ще деяких дрібніших.

З діячів української гравюрної справи (не граверів) ми по-за Ровинським зазначили: ініціатора школи гравірування в Лаврі о. Лаврентія і старовинного збирача-колекціонера між іншим і українських гравюр — А. В. Олсуф'єва.

Зазначали ми й таких граверів, що хоча Ровинському і відомі були, але далеко не в повній мірі. Так, наприклад: до 7 відомих Ровинському гравюр Білякова Семена ми додали ще 42, до 14 гравюр ВΘ або ВΘZ—ще 7, до 28 Київського Георгія—15, до 4 Глинського—4, до 17 Адама Гочемського—4, до 36 Юсіфа Гочемського—30, до 2 Григорія—2, до 17 Димитрія—11, до 3 Єфима—2, до 10

Завадовського Євстафія—8, до 82—Зубрицького Никодима—274, до 2 І. К.—2, до 5 Іларіона—12, до 376 Іллі—35, до 7 Іосифа—15, до 2 Іринія—2, до 20 Козачковського Аверкія—22, до 43 Кончаковського Якова—80, до 22 Левицького Григорія—13, до 7 Л.Т.—4, до 12 І. Макарія—9, до 17 Мигури Іларіона—5, до 1 Проценка Гарасима—3, до 3 Раковецького Федора—5, до 12 Севастіяна—13, до 4 Семенова Марка—4, до 2 Сінкевича Діонісія—12, до 5 Тита—24, до 5 Тихона—2, до 9 Ушакевича Василя—7, до 24 Федора А.—29, до 5 Феофана К.—2, до 11 Фігурського Никона—3, до 22 Філарета—20, до 10 Філіповича Івана—77 і до 5 Щирського Івана-Інокентія—ще 20.

По-за відомостями про російських граверів, що подає Ровинський, ми зазначаємо деякі їхні твори, що стосуються України, а саме: дві невідомі досі гравюри Андреева Василя, Московського гравера на міді XVII ст., 13 гравюр, що виконав їх для Лаврської друкарні Московський майстер XIX ст. Афанасьєв Олександр, дві вперше в нас показані гравюри видатного гравера на міді XVII ст. у Москві—Карновського Михайла, українця родом. Нарешті до колосальної спадщини цього річного ювілянта (100 років з дня народження, 1824—1924), російського ксилографа-академіка Л. Серякова ми маємо нагоду додати ще з 80 його гравюр, що він виконав їх для України (Лаврської друкарні).

Крім того, деякі дрібні поправки та замітки подаємо ми (в додаток до відомостей Ровинського) про: Амфілохія, Баранецького Глікерія, Галяховського Данила, Георгія (Львівського), Кіліянів, Любецького Івана, Синицького Макарія, Сребреницького Григорія, Тепчегорського Григорія та Шевченка Тараса.

Переглядаючи відомості Ровинського, ми іноді гравюри, що приписав він одному граверові, поділяли поміж кількома граверами. Так, наприклад, було, коли Ровинський зазначив під прізвищем Синицького Макарія одразу трьох різних граверів: Чернігівського—на дереві, початку XVIII ст.—Макарія Синицького („М. С.“), Київського—на міді, 30–40 рр. XVIII ст.—І. Макарія і Київського-ж—на дереві, кінця XVII та початку XVIII ст.—Марка Семенова (теж „М. С.“). Але

де-коли робити й навпаки доводилося. Наприклад, трьох Георгіїв, що розділив їх Ровинський, на наш погляд, без певної підстави, ми об'єднали, приписавши їхні твори одному (див. „Георгій“ Київський). Для подібної критичної роботи над зібраними вже матеріялами надалі, треба сказати, величезний непочатий простір залишається.

Хоч досліджувати західні та інші джерела українських гравюр і не було безпосереднім завданням нашим, але ми іноді й їх зазначали. Так, наприклад, зазначили ми західні джерела для де-яких гравюр Григорія Левицького, Георгія, І. Макарія, А. Козачковського та інших переважно видатніших українських майстрів.

Зазначається нерідко й ближчі джерела, коли українським граверам одному в одного запозичати що траплялося.

Поставивши за головне завдання—зібрати додаткові вказівки на досі нереєстровані матеріяли до історії української гравюри, ми поки-що свідомо утримувалися від різних оцінок та узагальнень з багатьох можливих точок погляду: історичної, художньо-стилістичної, технічної та інших. Здавалося нам, що перше слід указати позагублюваний в морі книжок та збірок матеріял, а потім уже, виявлений, він легше знайде собі відповідне оброблення, тим ґрунтовніше та солідніше, чим повніше буде зібрано необхідний матеріял. Проте де-які моменти з історії української гравюри й у нас, в міру набирання матеріялу, намічаються, напр., про ролі Вильни та Чернігова в розвиткові початкового українського гравірування на міді, про великий вплив його в кінці XVII ст. на московське гравірування на міді, а особливо до того часу, коли Петро I запросив майстрів безпосередньо з-за кордону¹, про розквіт української гравюри в XVII та в першій половині XVIII ст. (два Тарасевичі, Цирський, Зубрицький, Козачковський, Гр. Левицький) і занепад його у другій половині XVIII століття та першій XIX, про почате було відродження української гравюри коло половини XIX ст. (офорти Т. Шевченка, ксилографічні роботи Л. Серякова для Лаври,

¹ На цей безперечний факт так у раніших, як і в останніх працях не звертали ще належної уваги. Нема згадки про це і в нещодавно виданій праці Е. Голербаха: „История гравюры и литографии в России“. М.—Пгг. 1923.

заснування Лаврської школи гравірування). Але, скажемо ще раз, широкі узагальнення передчасні тепер, коли й самого обсягу артистичної творчості так окремих граверів, як і всієї української гравюрної продукції в цілому, ми скільки-небудь повно собі ще не уявляємо.

Нарешті кілька дрібних технічних уваг:

I. Розмір гравюр (самого малюнку, не дошки) показується на сантиметри та міліметри, при тому спочатку міряється ширина, а потім висота гравюри.

II. Вказівки: „праворуч“ „ліворуч“ треба розуміти від читача.

III. „Підписами“ ми старалися називати переважно підписи граверів, а „написами“—усі пояснення в самих гравюрах що до їх змісту.

IV. Подаючи підписи граверів, різні написи на гравюрах та тексти (латинські, польські, церковно-слов'янські), ми взагалі зберігали всі їхні властивості, але через брак технічних засобів у сучасних друкарнях не завжди можна було точно додержатися їх у друкові. В слов'янських текстах доводилося розкривати титла, а такі літери, як л, ю, ъ та інші заміняти відповідними т. зв. „гражданськими“: я, ю, у і т. д.

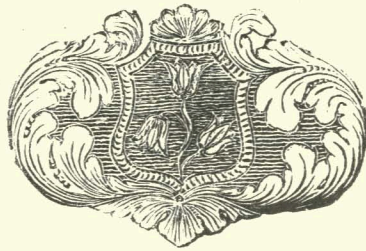
V. Скороченнів найбільше вжито таких: ЛМ. = Лаврський Музей у Києві; ЦАМ = Церковно-Археологічний Музей, що був при Київській Духовній Академії і тепер увійшов у ЛМ; КПЛ = Києво-Печерська Лавра; Ров. = Ровинський; Rast. = Rastavieski і т. ин.

VI. Граверів розміщено за абеткою по прізвищах, а коли їх невідомо,—по іменах та ініціалах.

VII. Ілюстрації роблено почасти тепер-же цинкографічним способом, почасти-ж використано готов гальванопластичні копії, що їх чудово іноді робили для Лаври закордонні кращі фірми (здебільшого Лемерсьє в Парижі). На жаль, брак місця і дорожнеча репродукцій позбавили нас змоги подати зразки зазначених у цій роботі гравюр у більш повному і систематичному доборі.

VIII. Що до термінології гравюрної справи, то в її уживанні на Україні досі панує анархія. Вживається без осо-

бливого розбору різних термінів: „ритина“, „штих“, „гравюра“; „ритовник“, „штихар“, „гравер“ і т. д. Усі ці терміни запозичені, чужі походженням. Щоб не плутатись серед них, ми спинилися на термінології хоча й також чужій, але найпоширенішій, міжнародній: „гравюра“, „гравер“. Вона тим зручніша, що об'єднує в звичайному розумінні різні роди і способи гравірування (на дереві, міді, способом офорта, способом меццотинто, то-що).

А.

І. **Адоєвцов** Андрій—Петербурзький гравер на міді кінця XVIII ст. В 1794 р. він для Київо-Печерської Лаврської друкарні переводив на мідь 30 дерев'яних кліше з образками до акафіста св. Варвари розміром 5×6 сант. Додається відбиток з одного такого кліше (див. мал. 1).

Мал. 1.

Гравюра на міді Адоєвцова, 1794 р.
Катування св. Варвари.

Це було не поглиблене гравірування на міді в звичайному ро-

зумінні цього процесу, а тільки точне копіювання рельєфу різаного на дереві кліше. Таким способом Лаврська друкарня в кінці XVIII ст. (як і пізніше, пор. „Брезгун Петро“ і „Моок“) боролася з недовговічністю дерев'яних кліше в друку. Але в цей спосіб справа не могла широко розвинутися вже тому, що, з одного боку він не сприяв художності виробів, а з другого—дорого коштував¹. Вихід із цього становища було знайдено пізніше, коли почали вживати стереотип, цеб-то навчилися в нас виробляти подібні копії не ручним, а механічним, значно легшим та дешевшим способом.

ІІ. **А. К.** (можливо, Афанасій К.) Київський і Львівський гравер на дереві '60—80 рр. XVII ст.

До гравюр А. К., що зазначені в Ровинського (І, 33—34 стп.), треба долучити ще такі:

1. Рамка цікавої складної композиції для заголовка до книги Антонія Радивиловського: „Огородокъ Маріи Богородици“, КПЛ., 1676. Підпис гравера: „А. К.—Рокъ аѳосъ“. Розмір 16,5 × 26,5².

¹ За образки розміром 5 × 6 см. Лавра платила Адоєвцову по 8 карб. за штуку Лавр. друк. архів, справа № 264.

² Заголовок до „Огородка“ видано в книзі проф. Ф. Титова: Типографія Києво-Печерской Лавры. Исторической очеркъ. Томъ І. Київъ, 1918, поміж стор. 362—3.

2. Єв. Матвій. В Євангелії, виданий з Львівської друкарні Михайла Сльозки в 1663 р., на звороті останнього нумерованого аркушу. Без підпису.

3. Там-таки, арк. 110 звор. Єв. Марко. Без підпису.

4. Там-таки, арк. 386 звор. Єв. Іоан. Підпис: „А. К.“. Розмір один у всіх: 8,5×12,3. Належність одному майстрові цих трьох одноманітних гравюр (підпис гравера має лише одна остання) нам здається безперечною¹.

III. **Амфілохій**, ієроманах, Лаврський „типограф“, цеб-то керувник Лаврської друкарні, що управляв нею в 70 роках ХІХ ст. Зазначений він у словнику Ровинського (I, 15) за ту заслугу, що з його розпорядження зроблено було відбитки з усіх мідних та дерев'яних кліше, що переходувалися на той час у Лаврській друкарні. Альбоми цих відбитків надіслано було й Ровинському. Але в діяльності цього „типографа“ були й деякі негативні риси. Так, наприклад, Амфілохій зруйнував прекрасний почин свого попередника—Лаврентія що до заснування при Лаврській друкарні школи гравірування та літографської справи. Розірвавши контракт з академиком Рокачевським, що де-який час стояв на чолі цієї школи, Амфілохій завів

з ним судовий процес, який скінчився не на користь Лаври. Що до запрошеного від Лаврентія на 5 років на роботу в Лаврі, в школі гравірування та в друкарні, академіка Л. Серякова, то з ним у Амфілохія обійшлося без суду тільки тому, що Серяков, на прохання Лаври, згодився в 1866 р. повернути їй свій з нею контракт. Пор. „Лаврентій“ і „Серяков“.

IV. **А. Н.** В „Ключъ розумѣнія“ Йоаникія Галятівського, виданому 1663 року з Львівської друкарні Михайла Сльозки, є з підписом: „А. Н.“ гравюра на дереві „Архангелъ Михаилъ воевода небесныхъ силъ“ (арк. 6 зв. нум.).

А. С. див. „Г о ч е м с ь к и й Адам“.

А. Н. див. „Голота Андрій“.

V. **Андреев** Василій („василей андрѣевъ“), талановитий учень відомого Трухменського. Він гравірував на міді в Москві у другій половині ХVІІ ст. З Україною Андреев мав стосунки, як ілюстратор одного з творів славнозвісного українського письменника ХVІІ ст. Йоаникія Галятівського. Крім того, його гравюри в ХVІІ ст. були зразками, на яких училися тодішні українські (київські) гравери й малляри. З таких творів Андреева значимо:

1. Велику імпазантну гравюру

¹ Додаємо кілька уваг до гравюр А. К., що зазначені в Ров. під №№ 4 і 127:

I. У книзі А. Радивилівського: „Вѣнецъ Христовъ“, КПЛ, 1688 р., на гравюрі „Страшний Судъ“ (арк. 412 звор.) є непомічений у Ровинського підпис гравера: „а: к: дхѣз“ (1677). Цю саму гравюру див. в „Пречестныхъ Акафистахъ“ КПЛ. 1709 р., арк. 209; у „Триоді Постній“ КПЛ. 1715 р., арк. 25 та в інших Київ-Печ. виданнях.

II. Гравюру „Жертвоприношеніе Ноя“ Ровинський зазначив в якомусь мітичному виданні: „Синодикъ (?) Гізеля. Київъ 1670 (?) р.“. Справа йде, звичайно, про т. зв. Синопис Гізеля К. 1678 р., де на звороті загол. аркуша є ця гравюра з підписом: „ахон—А. К.“. Розмір: 12×13. Гравюру цю, як видно з підпису, виконано 1678 р., при чому роблено її спеціально до цього видання, бо в ранішому виданні Синописа 1674 р. бачимо подібну, але трохи іншої композиції гравюру майстра Ілі. Що до пізнішого видання Синописа 1680 р., то там повторюється гравюру А. К. (арк. 2 звор.).

на міді з малюнком Соломонового храму (у вигляді круглої ротонди) та трьох сцен у ньому: I) осіяння Богородиці Духом Св.; II) Богородиця читає книгу прор. Ісаїї і III) Богородиця розмовляє з Єлизаветою. Внизу, замість напису, вигравіровано цілий розділ з книги Галятовського „Небо Новое“ (Львів, 1665 року, арк. 5 зв.—6). Початок цього тексту: „Пречистая дѣва богородица читаючи оу пророка Исаиї тые слова...“ Мову заховано українську, що й у Галятовського, з незначними лише відміннями (напр. „тебѣ“ замість „тобѣ“, „читаючи“ зам. „чытаючи“ та ін. таке). Розмір 30×26 сант. Підпис гравера: „Рѣзалъ оученикъ афонасіа трухменского василей андрѣевъ“. Знаходимо її в збірнику гравюр та малюнків, що їх вживалося в Лаврській малярні в 40—60 рр. XVIII ст. (в т. зв. „кунштбуху“, або „кужбушку“). Див. в бібліотеці К. Печ. Лаври № XIX—64, арк. 13. Ровинський в своєму словнику цього твору В. Андреева не зазначив.

2. Ровинському лишився невідомим і ще один цікавий твір В. Андреева, що його також уживали, як зразок, учні в Лаврській малярні. Ця гравюра має напис: „Притча ѡвляет к мужу лицемѣрну и своимъ злымъ лукавствомъ прелщающе человекѣки“. Що до змісту, то це—досить художньо виконана ілюстрація до притчі про ворону та вовка, щоб то до старого варіанту загально відомої байки „Ворона и лисица“. Внизу

вигравіровано відповідний текст прозою. На самій гравюрі обік дві сцени: 1) вовк підлещується до ворони, що сидить на дереві з м'ясом; 2) м'ясо вже в зубах у вовка. Підпис гравера: „gezal vaselei andreev“. Розмір 16×12. Переховується в кунштбусі 6-ки К. П. Лаври № XIX—116, арк. 47 зв.

VI. **Андрій** („Андрей рѣжчикъ“). Цей гравер на дереві працював при К. Печ. Лаврській друкарні в 60-х рр. XVIII ст. В 1765—1766 рр. про нього згадується в справах архіву Лаврської друкарні з приводу одержання їм книжкової „прикладки“, щоб-то платні натурою—видрукowanими виданнями, а також з приводу виданої Лаврським друкарським „мірськимъ“ робітникам (до них належав і Андрій) одежі від Лаври („кафтанами, або черкесками, або лѣберіями суконними“).¹

16 січня 1767 р. „Андрей рѣжчикъ“ підписався під колективною заявою друкарських робітників (восьми зицерів, трьох гісарів, шости прасмайстрів, шости „батѣйщикова“ та одного „рѣжчика“ „съ товариствомъ“), де вони рішуче вимагали, щоб робітникам друкарні було збільшено порції „естних і питейних провизій“: риби, олії, грошей на м'ясо, „сивухи доброй“, а крім того горілки, меду й пива „безъ малѣйшеи обыди“. А коли цього зроблено не буде, „товариство“ друкарів загрожує „розбритися отъ Лавры и проискивати мѣста“².

А. Т. див. „Тарасевич Олександр“.

¹ Справа Л. друк. архіву, № 87, арк. 8, 17 і 18 зв. Передбачаючи, що цікаво було-б вивчити історію українського гравюрного виробництва між іншим і з погляду економічного, ми скрізь, де тільки було можна, подаємо відомості про матеріальний стан граверів, про їх утримання, про платню за окремі гравюри, то-що.

² Отже, ми бачимо і в той давній час випадок більш-менш організованої боротьби робітників-друкарів за поліпшення своєї долі. Що цей рух не був випадко-

VII. Афанасьєв Олександр,¹ гравер на міді XIX ст., майстер Московський, але він в 30—40 рр. працював і для К.-П. Лаврської друкарні. Крім зазначених у Ровинського (I, 36, №№ 40—47) гравюр його до „Описанія К.-П. Лавры“² мітр. Євгенія (де між иншим Афанасьєв перевів на мідь плани м. Київ Кальнофойського 1638 р. в зменшеному вигляді і дуже неточно), — зазначимо ще кілька його гравюр, що їх зробив О. Афанасьєв для України:

- 1—2. Вид К.-П. Лаври.
3. Єв. Матвій. В Євангелії К. 1847, перед 1 нум. арк. Без підпису.
4. Там само, перед 89 арк. Єв. Марко. „Гр. А. Афанасьєв“.
5. Перед 149 арк. Єв. Лука.
6. Перед 244 арк. Єв. Іоан. Підпис на обох той самий. Розмір усіх: 17×26,3.
- 7—13. Сім дощок до „Описанія Кієво-Софійського собора“ того-ж таки мітрополіта Євгенія. Дощки ці зараз переховуються у Відділі П. й Др. Лаврського Музею.

Б.

VIII. Баранецький Глікерій, Київський гравер на дереві, що працював у 1718—1722 рр.

Зазначена у Ровинського (I, 62, № 3) гравюра Баранецького з образом ап. Петра до „Апостола“

КПЛ. 1722 р. є між иншим досить невдалий перевід на дерево в значно збільшеному проти оригіналу розмірі (14,5×24,3 проти 8×9 см.) з гравюри на міді Вейгеля в Biblia Ectyра, Augsburg, 1695 (до

вий і що „типографское товариство“, як воно само називає себе в петиціях, справді існувало, — видно з того, що через шість років (в 1773 р.) воно знову виявляє себе таким самим протестом. В 1773 р. „товариство“ друкарів ще раз організовано виступило під проводом свого голови Олексія зицера. Хоча Олексія й побив за це чернець, але робітники примусили на них вважати, і мітрополіт, коли йому про це донесли, зробив розпорядження задовольнити вимоги друкарів. Див. справу Л. друк. архіву № 30, арк. 21—22. Докладніше про це ми говоримо в иншій своїй роботі.

¹ Афанасьєва Олександра треба відрізнити від Афанасьєва Афанасія, гравера пунктиром та різцем першої половини XIX ст., що між иншим робив портрети Мазепи, Стефана Яворського, кн. А. Безбородька, І. Богдановича та А. Самборського до альбому: „Изображенія людей знаменитыхъ, или чѣмъ-нибудь замѣчательныхъ, принадлежащихъ по рожденію или заслугамъ Малороссіи“. Москва, 1844.

² У червні 1826 р. тодішній Лаврський типограф о. Веніамин (Базилевич) з приводу видання „Описанія КП. Лавры“ пише авторові його мітроп. Євгенію: „Видъ Лавры отъ воротъ дѣлать очень затруднительно, а Никонъ отказался, то отискался билъ одинъ инженеръ и долго трудился, но ничего не сдѣлалъ, послѣ которого отискалъ я бывшаго въ старой Академіи учителя рисовального класса, который принялся сделать и уже оканчиваетъ“. М. Євгеній відповів, що треба швидче кінчити цю справу, але і в жовтні гравюру ще не було скінчено „черезъ передѣлку малую“. Нарешті, дошку вислано було з Лаври м. Євгенію, але йому терпець увірвався, і він замовив різати її вже другому майстрові в Москві (Афанасьєву Олександру). Див. збірник листів і заміток м. Євгенія до типографа Веніаміна з рр. 1822—1837, що переховується серед рукописів б-ки КП. Лаври, за Петровим № 404, в записках №№ 84—97. Пор. в збірці Лаврських мідних кліше № 187 і 188 дві гравіровані дошки з видом КП. Лаври 1826 і 1840 рр. Перша без підпису, а друга має підпис: „Гр. А. Афанасьєв. 1840“, але обидві належать тому-ж-таки Афанасьєву. Як видно з справи Лавр. друк. архіву № 462, Ол. Афанасьєв в 1839 р., одночасно з видом Лаври, робив і иншу якусь дошку, діставши від Лаври за обидві 200 карб. Вищезгадане „Описаніє КП. Лавры“ м. Євгенія мало три видання в рр. 1826, 1831 і 1847, усі з Лаврської друкарні.

„Epistola s. Petri posterior“). Ровинський помилково зазначив, що напис: „Старець... сый...“ є в книзі, що її держить ап. Петро, тоді як цей напис зроблено під усією гравюрою великими літерами внизу. Дошка у Відділі П. й Друку Лаврського Музею, колекція кліше, № 625.

ІХ. Біляков Семен („См. Бл.“, „С. Б.“), Київський гравер-ксилограф 30-х рр. ХІХ ст. (а не 70-х рр. ХVІІІ ст., як помилково зазначив Ровинський: І, 84). Біляков працював переважно над копіюванням на дереві старих збитих дерев'яних кліше роботи різних своїх попередників: Георгія, Севастьяна, Філарета та інших. В рр. 1830—1838 він рахується у штаті КП. Лаврської друкарні з платнею спочатку 50 карб., а потім 100 карб. на рік¹.

До кількох (7) показаних у Ровинського №№ додаємо ще:

1. Захарія і янгол біля жертвенника. Підпис: „С. Б.“. Дошка у Відділі П. й Др. Л. М. № 568 (копія з такої самої дошки № 569). Розмір: 5,2×7,7.

2. Воскресіння І. Хр. (копія з І. Севастьяна). Підпис: „С. Б.“. Дошка там-таки, № 959. 6×10.

3. Той самий сюжет, але на другій дошці (там-таки, № 960) і з іншим підписом: „Семеон“. 6×10.

4—5. Трійця новозавітня. Дві дошки (там-таки, №№ 961 і 965) з однаковим сюжетом, підписом („С: Б.“) та розміром (6×10).

6. Собор усіх святих. Підпис і розмір ті самі. Дошка там-таки, № 973.

7. Благовіщення. Підпис і розмір ті самі. Дошка там-таки, № 975.

8. Теж—друга дошка, старанніше зроблена (№ 977).

9. Успіння—іншого змісту й розміру, ніж № 1 у Ровинського. Підпис: „С. Б.“. Дошка № 980. 6×10.

¹ Л. архів, загальні справи, № 1510.

10. І. Хр. благословляє чашу й хліб (Євхаристія). По углах—4 святих. Підпис гравера на середній овальній рамці: „Семень Биляков“. Дошка № 943. 6×10. Знімок справжнього розміру див. на малюнку 2.

Мал. 2.

Гравюра на дереві С. Білякова, ХІХ ст. Євхаристія.

11. Крещення І. Хр. Підпис: „См. Бл.“. Дошка № 3099. 6×7,4.

12. Велика заставка з образом Воскресіння і з підписом: „См. Бл.“. Дошка там-таки, № 1486. 14,5×8.

13. Заставка з образом Різдва. Підпис: „Семень Биляков“, там-таки, № 1523. 14,5×7,5.

14—15. Дві менші заставки з ма-
люнками: на одній — архірея, на
другій — архірея та Великої Лавр-
ської церкви. На обох підписи:
„С. Б.“. Розмір: 7×2,5. Дошки там-
таки, №№ 1224 і 1229.

Мал. 3.

Гравюра на міді П. Брезгуна, 1851 р.
Св. Герсій.

16—42. Робота С. Білякова є
остільки характерною, що, здається,
не помиляючись приписуємо йому
ще цілу низку непідписаних дощок
з колекції кліше Відділу Письма й
Друку Л. М., а саме: № 543 (І. Хр.
на риболовлі, 6 × 7,5), № 566 (По-
греб І. Хр., того самого розміру),
№ 582 (Блудний син, того самого
розм.), № 598 (І. Хр. та самарянка,

6×7,5), № 602 (І. Хр. та грішниця,
того самого розм.), № 613 (При-
кликання апп., того самого розм.),
№ 659 (Покута Марії Єгипетської,
14×10,5), № 663 (Тайна вечеря,
7,5×9), № 667 (Воскресіння І. Хр.,
12×11), № 674 (Вознесіння І. Хр.,
7,5×9), № 681 (Св. Димитрій,
6×10), № 692 (Народження Б. М.,
6×7,5), № 768 (Хрещення І. Хр.,
того самого розм.), № 785 (Бла-
говіщення, того самого розм.) і
№ 820 (Преображення, того само-
го розм.). Білякову, треба гадати,
належить ще кілька гравюр-копій
до КП. Патерика, а саме: № 829
(рамка для заголовка, 14,5×25),
№ 840 (пр. Никон, 11,5 × 15,5),
№ 844 (пр. Ісайя Ростовський),
№ 851 (пр. Лаврентій Затворник),
№ 860 (пр. Василь і Федор), № 868
(пр. Никон Сухий) і № 878 (єп.
Симон Володимирський). Останні
гравюри усі одного розміру (прибл.
11,5×15,5). За детальнішим роз-
глядом можна-б зазначити ще не
один десяток інших непідписа-
них гравюр С. Білякова, напр.,
№№ 991 — 992 (І. Предтеча,
6 × 10), № 1011 (Розп'яття,
11,5×14), № 1013 (Хрест з 4-ма
янголами, того-ж таки розміру),
№ 1040 (Св. Микола, того самого
розміру) та інші.

✠ Х. Брезгун Петро, Київо-печер-
ський гравер на міді. В 1851 р.
різав він на міді тим самим спо-
собом й з тою самою метою — ко-
піювати на міді дерев'яні кліше, —
що і Адоевцев у кінці XVIII ст.
(див. „Адоевцов“)¹.

¹ Стереотипний спосіб копіювати дереворити й тексти заведено було в Лавр-
ській друкарні трохи пізніше, в 60-х роках XIX ст. (на Заході його почали вжи-
вати в друкарській техніці вже з кінця XVIII — початку XIX ст.). Характерно, що сте-
реотип спочатку викликав проти себе велике незадоволення в друкарських ро-
бітників, бо вони побачили в ньому небезпечного собі конкурента. Див. справу
Духовного собора Лаври від 26/VIII — 23/IX 1864 р. з анонімним доносом робітників
друкарні на її керівника о. Лаврентія, де вони обвинувачували його в різних зло-
живаннях та між иншим і в тому, що завів він стереотип (Л. архів, заг. справи, № 2440).

Із работ Брезгуна нам відомі:

1. Св. Георгій на коні. Розмір: 6,5 × 8 с. Дошка у Відділі П. й Др. Л. Музею № 4349. Пор. аналогічне дерев'яне кліше оригінал (там-таки, № 787). На боці кліше вигравірувано: „Изобрази Лавр: Типогр. Послуш: Петръ Брезгун: 1851 го“. Крім того, на дерев'яній підкладці вирізано: „П. Б. 1851“. Див. на мал. 3 відбиток цього кліше.

2. Заставка з образом святого, різана на міді тим самим способом. Знах. там само, № 4354. Розмір 7,3 × 3 см. На боці кліше вирізано: „Изоб: Лав: Тип: Пос: Пет. Брез. 1851.“

ХІ. Бударин Микола Іванович („Н. Бударинъ“, „Н. Б.“)—ксилограф нової школи при Київсько-печерській друкарні в 60 рр. ХІХ ст.

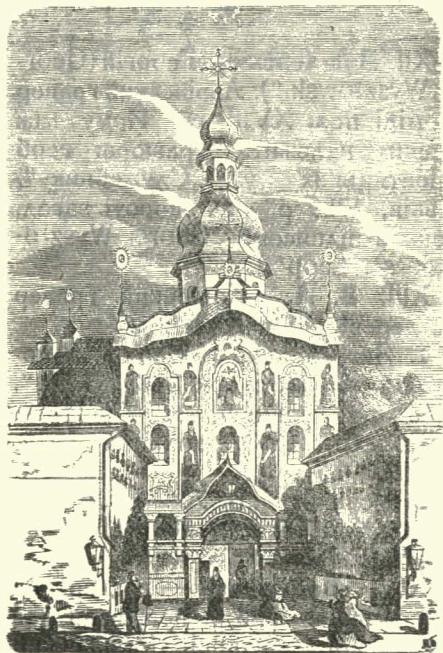
Коли в 1866 р. було запрошено до Лаври з-за кордону ксилографа—саксонця Квааса (див. „Кваас“), Бударин працював під його керівництвом, але з самого початку не був його учнем, як це виявилось, коли комісіонер Лаври у зносинах її з закордоном Київський фотограф Ляквіш вимагав грошей за Бударина, як за учня німця—ксилографа. Роботи Бударина безумовно не можна поставити нарівні з ксилографіями Квааса (вже не кажучи про Серякова), але й платилося йому далеко дешевше: по 1 р. 25 к. за квадр. дюйм (замість 2 р. 50 к.—Кваасові та 3 р. 50 к.—Серякову).¹

На 25 жовтня 1866 р. Бударин зробив для Лаврської друкарні

отакі роботи: 1. Різдво Б. М. 2. Собор сил безтілесних. 3. Собор усіх святих. Усі три до Молитвослова й усі без підпису.²

Тоді таки Бударин вирізав кілька ксилографій для Календаря на 1867 рік³, а саме:

4. Лаврська „Свята Брама“. Підпис: „Н. Б.“. 5,7 × 8,5. Див. на малюнку 4 (справжній розмір).

Мал. 4.

Грав. на дереві Миколи Бударина, ХІХ ст. „Свята брама“ в Лаврі.

5. Пор. той самий сюжет на іншій, трохи довшій дошці, з деякими змінами. Підпис той самий. 5,4 × 9,2.

¹ Відомості про Бударина подається на підставі справ Лаврського друк. архіву, №№ 900 і 909. Пор. в заг. справах Лаврського архіву (№ 2396) про те, що Бударин був остільки бідна та вбога людина, що в 1867 р. мусів оддати свою малолітню дочку до Київського „Сиротського Пріюту“.

² Непідписані гравюри Бударина приписуємо йому на підставі архівних джерел (див. у вищезазначеній справі Лавр. друк. архіву).

³ Див.: „Київській Народный Календарь на 1867 (простой) годъ. Годъ третій“. Київ. Въ типографіи Киево-Печерской Лавры. 1866, стор. 50, 52, 53, 59.

6. Велика Лаврська церква.
Без підпису. 6,2 × 6,3.

7. Велика Лаврська дзвіниця.
Підпис: „Н. Бударинъ“. 6 × 8.

8. Київ-Софійський собор. 6 × 7.
Без підпису.

9—20. 12 знаків зодіака. Усі
без підпису.

Кілька дощок роботи М. Бударина переходять у Лаврському Музеї, у Відділі Письма й Друку.

В.

ХІІ. **Вишловський** Георгій (Georgi Wyszłowski), Львівський гравер на міді пол. ХVІІІ ст. Йому між иншим належить гравюра: герб Шептицьких у „Службнику“, Львів, 1759 р., на звороті загол. арк., з підписом: „Georgi Wyszłowski sc: Leop“¹.

ХІІІ. **В. Л.** — Київський гравер на дереві кінця ХVІІ в.

1. Янгольський Собор в „Апостолі“, К., 1695, арк. 218. „В. Л.“. Див. цю гравюру також у Псалтирю, К., 1697, арк. 41 звор. Розмір: 4,7 × 5,5.

2. Успіння. „В. Л.“. В „Акафістах“, К., 1709, арк. 104 і 116. Розмір: 3,8 × 4.

ХІV. **Водецький** — гравер на сталі, що в 1858 р. працював для Лаврської друкарні. Ровинський цього гравера не зазначив зовсім.

Йому належить три гравюри в мініатюрному виданні „Сборникъ молитвъ на всякій день потребныхъ“. Київъ. Въ Типографіи К. П. Лавры. 1858 (т. зв. „гражд. шрифтом“), а саме:

1. арк. 2. І. Хр. (поколінний). Підпис: „Рис. В. Барвитовъ. Водецькій гр.“.

2. арк. 95. Янгол-Хранитель. Підпис: „Водецькій“.

3. арк. 107. Богородиця. Підпис: „Рис. В. Барвитовъ. Водецькій гр.“. Усі розміром прибл. 4,5 × 7,5.

ХV. **ВӨ.** — **ВӨZ.** Цими ініціалами позначав себе Львівський гравер на дереві 30—40 рр. ХVІІ ст. До відомостей Ровинського про його гравюри (I, 126—7) додамо ще:

З ініціалами ВӨ:

1. Хрещення І. Хр. в „Апостолі“, Львів, 1639.

2. Іосиф Арим. перед Пілатом. У „Тріоді Цв.“, Львів, 1663.

З ініціалами ВӨZ: 3. Іоан Дамаскин. Підпис: яХѣ (1640 р.) — ВӨZ“. В „Октоїху“, Львів, 1644 і в пізнішому виданні 1715 р.

4—7 Чотири заставки з образами: Хрещення, Преображення, Нерукотвореного Образа та Зачаття св. Анни в „Часослові“, Львів, 1642. На заставці з Преображенням підпис: „ЯХИѣ. (1642 р.) — ВӨZ“².

¹ Кілька гравюр Вишловського зазначає Rastawiecki (op. cit., 302), напр.: Божя Мати, Ян Непомука, Ян з Дукаї, Obraz, którego oryginał jest w rękach j. o. Mikołaja Ignacego Wyżuckiego, Arcybiskupa Metropol. Lwow... dziecięcia..., od żydów zamordowanego, których jedenastu pasy darto... 1753 die 26 Maj” та ин.

² Знімки див. у І. Свенцицького, „Початки книгопечатаня.“, таблиці ХСІІІ, ХСVІІІ, ХСІХ і С.

Мал. 5. Заставка майстра, „Г“ XVIII ст.

Г.

XVI. Г. — ініціал Київського гравера на дереві при бл. 20—30 рр. XVIII ст.¹ Літерою „Г“ позначено гравюру:

1. Богородиця. „Каноник“ КПЛ., 1749, арк. 73 зв.

Крім того, цією літерою помічено кілька заставок з такими малюнками:

2. ап. Петра і Павла. „Апостол“, КПЛ., 1722, арк. 5; у вид. 1752 і 1757 рр., арк. 2 нenum.; „Камень вѣры“, КПЛ., 1730, арк. 1029. Розмір: 12 × 6.

3. Хрещення І. Хр. Дошка у Відділі П. й Др. Л. М., в колекції заставок, № 1526. 15 × 7,5.

4. Царя Давида. Там-таки, № 1549. 12 × 15. Див. на мал. 5 (справжнім розміром)

5. Св. Миколи. Там-таки, № 1578. 12 × 5.

6. Заставка з образом І. Хр. „Апостол“, КПЛ., 1722 р., арк. 129. Також і в „Тріоді Цв.“ КПЛ., 1724 р., арк. 1. Розмір: 12 × 6.

7. Там-таки („Тр. Цв.“), арк. 117 зв. Заставка з образом положення у гроб І. Хр. 12 × 4,5.

8. Там-таки, арк. 183 звор. Заставка: Божа Мати. 12 × 5,5.

9. Теж з образом Б. Матери іншого типу. В „Апостолі“ КПЛ., 1722 р., арк. 173 (пор. тут-таки, арк. 194). 11,5 × 5,2.

10. Там-таки, арк. 160. Заставка з образом Благовіщення. 12 × 5.

11. Там-таки, арк. 161. Заставка з образом Успіння. 12 × 5.

12. Там-таки, арк. 193 зв. Теж з образом янгольського собору. 11,5 × 5.

В „Апостолі“ 1722 р. можна бачити й інші непідписані роботи того самого майстра (заставки, кінцівки, ініціали та інші гравюрні книжні оздоби).

13. Заставка з образом Різдва І. Хр. В „Евангелії“ КПЛ. 1771 р., арк. (першого ряду). 12 × 6.

14. Заставка з тим самим сюжетом, але більшого розміру:

¹ У Ровинського (I, 182) зазначено іншого гравера „Г“, від далеко ранішого часу: першої половини XVII ст. Можливо, що нижчезазначені гравюри з літерою „Г“ належать граверам XVIII ст. Григорію або Георгію.

14,5 × 8, там-таки, арк. 1 (другого ряду).

„Гавріиль Павловъ маляръ“ див. під „Павлов Гаврило“.

XVII. **Галяховський** (не „Галаховській“, як у Ровинського) Данило („Daniel Galachowski“), видатний Київський гравер на міді початку XVIII ст. Ак. В. В. Стасов ставить Галяховського нарівні з такими граверами, як Трухменський та Тарасевич.

Не маючи від себе чого додати до 4 творів Галяховського, що увійшли вже до словника Ровинського (I, 216), укажемо тільки, що ак. А. І. Соболевський зазначив ще 2 гравюри Галяховського в бібліотеці Красинських у Варшаві¹.

В тій-таки бібліотеці переховується і єдиний досі відомий примірник гравюри роботи Галяховського—величезного тезису, що його присвятила Київська академія гетьманові Мазепі в 1708 р., з його портретом (із збірки Свідзинського)².

XVIII. **Г. Б.**—В „Трубах“ Л. Барановича КПЛ., 1674 р. на арк. 252 зв., гравюра на дереві з образом князів Бориса й Гліба і з літерами „Г. Б.“, 12 × 13. Якщо ці літери зазначають гравера, а не намальованих тут святих Гліба й Бориса, то тому-ж самому граверові, здається, належать в цій книзі й ще кілька інших непідписаних гравюр такої само досить незграбної манери (див., напр., арк. 46 звор., 56, 64, 325 зв.).

XIX. **Георгій** ієродиякон, Львівський гравер на дереві в 30 рр. XVII ст.

Де-кілька дрібних уваг до відомостів, що подано в Ровинського (I, 230—231) про цього гравера:

1) Гравірована Георгієм рамка для заголовка до напрестольної „Євангелії“, Львів, 1634 р. є, крім цієї „Євангелії“, також і в кількох дальших Львівських (братських) виданнях цієї книги: 1636, 1644, 1670, 1690, 1743 рр.³.

¹ Див. рецензію ак. А. І. Соболевського на друге видання словника граверів Ровинського: Журналъ Минист. Народ. Просв. ч. 305, 1896 р. червень, стор. 384—7. Соболевський на додаток до відомостей Ровинського зазначає тут такі гравюри Галяховського: 1) Варлаам пустинник, з латинською присвятою мітр. Варлаамові Ясинському; 2) Йоасаф царевич, з лат. присвятою мітр. Йоасафові Кроковському. Обидві гравюри малого розміру з таким підписом гравера, тоді ще студента філософії в Київській академії „Daniel Galachowski auditor philo“. Що до третьої гравюри, що зазначена в Соболевського (Іоан Богослов 1707 р.), то вона, очевидно, та сама, що й зазначена в Ровинського під № 4 (із „Євангелії“ КПЛ., 1707 р.).

² Опис гравюри 1708 р. на честь Мазепи і історію, як її було знайдено, подають: Ровинський („Русские граверы“, стор. 179 і 180; за Бартошевичем) і Колачковський (op. cit., стор. 72 і 73; за Лоським: Biblioteka i museum K. Swidzinskiego, Warszawa, 1857). За цими відомостями згадана гравюра-унік перебувала спочатку в ризниці одної з церков, що збудував її Мазепа. В 1709 р., підчас гоніння на Мазепу, під тією церквою пожелів нищити гравюру і зберіг її, чаклеївши на неї зверху малярське полотно і змовивши малярів написати на тому полотні образ Розп'яття. Коли той піп умер, він забрав із собою у гріб і тайну мазепівської гравюри. Далеко вже пізніше, коли образ Розп'яття так постарів, що треба було писати новий, угляділи під старим образом це добру матерію і так добралися до самої гравюри. Тимчасом про це довідався відомий польський колекціонер Свідзинський, і гравюра стала його власністю (Колачковський).

³ Напрестольна „Євангелія“ 1635 р., що видана була у Львові з друкарні М. Сльозки, має інший, ніж у братських виданнях заголовки (з датою 1639 р.).

2) Рамку Георгія для заголовка до Львівського видання „Октоїха“ бачимо не тільки у виданні 1700 р., як це зазначає й Ровинський (мабуть, за Пекарським), але й у інших виданнях: в ранішому—1639 р. й у пізнішому—1765 р.

XX. Георгій — К и ї в с ь к и й гравер на дереві і, можливо, на міді¹, що працював у 20 роках XVIII ст. Ровинський (I, 231) помилково відносить цього гравера до першої чверти XVII ст. і тому, мабуть, відрізняє його від наче-бто іншого Георгія, що вирізав в XVIII ст. на дереві великий образ Успіння (40 × 29 с.). Але однакові місце, час і манера роботи Георгія в цих гравюрах, на наш погляд, не дають підстав обстоювати за Ровинським, що це не один гравер, а два окремих.

До зазначених у Ровинського гравюр Георгія на дереві додамо ще:

1. Ап. Павло. В руках у нього свиток. Біля нього скринька й меч. Вверху божеське вухо в оточенні херувимів. Підпис: „Георгій“. Розмір: 14,2 × 24,5. Дошка у Відділі П. й Др. Л. Музею № 628. Ця гравюра Георгієва є значно збільшена копія на дереві з гравюри Вейгеля на міді в „Biblia Ectura“, Augsburg, 1695 р. (до II посл. ап. Павла до Коринтян).

2. І. Хр. точать з ребра кров у чашу. Підпис: „Геор“. Дошка там-таки, № 951. 6 × 9,5. Див. на мал. 6 (справжн. розмір).

3. Собор усіх святих. Підпис: „Георгій“. Дошка там-таки, № 971. 6 × 9,5².

Мал. 6. Гравюра на дереві Георгія, XVIII ст.

Нам здається, що нема поки-що підстави відокремлювати й ще одного Георгія—гравера на міді, що працював з вищезазначеним Георгієм-ксилографом в один і той самий час (в 20-х рр. XVIII ст.) і в одній та тій самій друкарні (Лаврській). А головне, підписан

¹ Див. далі.

² Для більшої частини зазначених у Ровинського гравюр Георгієвих є відповідні дошки у Відділі П. й Др. Л. М., див. №№ 632, 670—673, 950, 951, 955, 1004. Проблематично, на підставі спільної манери, Георгієві можна приписати і низку не підписаних ксилографій в тій самій колекції. Такі (теж не підписані) гравюри, що, можливо, Георгієві належать, трапляються іноді й по стародруках, напр., в „Апостоли“ КПЛ, 1723 р., в „Тріоді Цв.“ КПЛ, 1724 (як і в пізніших виданнях цієї книги: 1747 і 1792 рр.) та по інших стародруках.

ім'ям Георгія гравюри, так на дереві, як і на міді, не дивлячись на природну різницю матеріялу та процесу роботи, являють собою багато спільного в стилі гравюр та в силі здібности майстрової. Крім того, так у гравюрах на дереві, як і в гравюрах своїх на міді Георгій широко використовував одне й те саме джерело—вище-згадану „Biblia Ectura“ Вейгеля 1695 р. та навіть одні й ті-ж самі сюжети (апостолів)¹. Нарешті, так на дерев'яних, як і на мідних дошках цей гравер підписувався однаковим характерним підписом (з широким о). Що до випадків, коли один гравер умів різати разом і на дереві і на міді, то в історії старовинної української гравюри такі випадки не раз траплялися (Никодим Зубрицький, Іосиф Гочемський, як далі побачимо, Адам Гочемський та й інші де-які гравери).

До зазначених у Ровинського (I, 230) гравюр Георгія на міді додамо: десять гравюр апостолів у „Новому Завіті“, КПЛ., 1727, 4^о. Ці гравюри такі: 4. арк. 9 звор. 1-го ряду. Єв. Матвій. 5. арк. 62 зв. Єв. Марко. 6. арк. 104 звор. Єв.

Лука. 7. арк. 169 звор. Єв. Іоан. 8. арк. 224 звор. ап. Лука (перед „Дьяніями“, іншого типу, ніж № 3). 9. арк. 282 звор. ап. Іаков. 10. арк. 290 звор. ап. Петро. 11. арк. 303 звор. ап. Іоан. 12. арк. 314 звор. ап. Іуда. 13. арк. 319 звор. ап. Павло. Усі ці 10 гравюр мають на кожній однаковий підпис: „Георгій“ і один розмір: 11,8×15,8. Всі вони, як сказано, запозичені (з незначними відмінами) із „Biblia Ectura“².

14. Рамка для заголовка до „Нового Зав.“ КПЛ., 1727 р. Без підпису. 12,5×16,5³.

15. Там-таки, на звороті заголовка: Взяття на небо Б. М. Підпис: „Георгій“. Розмір той самий (чвертка).

XXI. Георгій—гравер на дереві, що працював в Чернігівських виданнях 40-х років XVIII в. Йому належать:

1. Рамка для заголовка до Букваря, Чернігів, 1743, 8^о. „Георгій“⁴.

2. Там-таки, на звороті загол. арк.: Трійця новозавітня. Підпис той самий.

3. І. Христос з Б. М. та І. Предтечею. В „Молитвослові“, Чернігів, 1744, 16^о, на звороті заголов-

¹ Для наочного їх порівняння досить взяти хоча-б гравюру з образом ап. Павла: на дереві—в „Апостолі“ 1723 р., на міді—в „Нов. Зав.“ 1727 р. та їх оригінал—в „Biblia Ectura“. Щоб уявити манеру Георгія в гравіруванні на міді та його спосіб запозичати зах.-європейські сюжети, цікаво порівняти хоча-б його ап. Іуду з оригіналом—в тій-таки „Biblia Ectura“ арк. 7 від кінця (до „Epistola s. Juda“). Цікаво, що привнесений сюди вже в західньому зразку сюжет—янол держить на ланцюгу чорта—зробив вражіння на Україні й поширився в українському народньому малярстві. Один з мальованих олійними фарбами зразків цього сюжету (без Іуди) див., напр., в Лаврському Музеї, у Відділі української ікони.

² Апостоли Георгія, що їх гравірував він до Н. З. 1724 р., теж стали за оригінали для різних пізніших гравюрних копіювань на Україні в XVIII ст. і не тільки на міді, але й на дереві. Було два переклади їх на нові мідні дошки: один для „Н. З.“ КПЛ., 1753 р., а другий—Якова Кончаковського—для „Н. З.“ КПЛ., 1780 р. Нам відомо теж два переклади апостолів Георгія і на дерево: М. Чернявського в Чернігові та Єфима—в Києві.

³ Цей заголовок (з пізнішого видання „Н. З.“ 1741 р.) видали Срезневський і Бем: „Издания церковной печати времени императрицы Елисаветы Петровны 1741—1761“. Пгр. 1914, стор. 8.

⁴ Заголовок цей видано там-таки, стор. 51.

ного арк. й на арк. 96 зв. Підпис: „Георгій“.

4. Собор усіх святих. В „Правилъ къ Бож. Прич.“. Чернігів, 1746, арк. 101 звор. „Георгій“. 5,6×9,2.

5. Там-таки, арк. 119 зв. Положіння в гроб. І. Хр. „Георгій“. 5,5×9.

6. Там-таки, арк. 127 зв. Воскресіння І. Х. Внизу три воїни. „Георгій“. 5,5×9,2.

Ці гравюри трапляються і по інших Чернігівських виданнях того часу.

XXII. **Глинський** Іван, Львівський гравер на дереві 60 рр. XVII ст.

Крім 4-х заставок, зазначених у Ровинського (I, 238), див. ще такі:

1. Заставка з побутовою сценою хрещення дитини. Без підпису.

2. Заставка з побутовою сценою погребу чоловіка. Підпис замасновано по углах: „І. Г.“. 3. Заставка з сюжетом освячення води за підписом: „Іоа“¹, — усі три в „Требнику“ Львів, 1682 р., арк. 19, 193 і 261. 4. Помазання ніг І. Х. Підпис: „Іоан Глинскій, 1667 18 februa“. Розм. прибл. 11×9. У „Тріоді Цв“, Львів, 1667 р.².

XXIII. **Голота** Андрій („Andreas Hołota“, „А. Н.“), Кременецький гравер на міді 30 років XVIII ст.

Ровинський даремно відрізняє Голоту Андрія (I, 240) і Холоту Андрія (II, 1112), а Колачковський (стор. 26) і Раствацький (стор. 127) помилово зуть його: „Holoka“.

Ровинському відомий усього один твір Голоти, да й то зазначений надто коротко, це — „Wizerunek cudownego obrazu Poddębickiego Nayswiętzey Maryi Panny, u. o: o: Reguly s: Bazylego Wielkiego“, в рамці з монограмою Марії. Підпис: „Andreas Hołota Scul: A: D: 1733“. Дошка в Л. М., у Відділі П. й Др. № 287 (ЦАМ № 2327).

До творів Голоти треба долучити ще заголовок (увесь гравірований) до „Службника“, Почаїв, 1735. Вгорі чаша в оточенні 5 херувимів. Нижче — три святих. Підпис: „А. Н. Sculp“. Знах. у Києві: в І Держ. Музеї (один тільки загол. арк.) і в Кабінеті Українського Мистецтва при Укр. Ак. Наук.

Можливо, Голоті належить великий жіночий портрет з написом: „V. Anna de Omiecińskie, S. Brigittae Novitia... obiit... A. D. 1731, 10 Dec. aetatis suae 23“. Переховується в кунштб. б-ки КПЛ. № XIX—104^a, арк. 32, з одірваним підписом гравера. Розмір 8×13. Пор. R a s t a w., стор. 127³.

¹ Тут-таки, в „Требнику“ 1682 р., на арк. 49, 91, 103 і 128 див. і зазначені в Ровинського заставки, при чому треба виправити помилку Ровинського: заставка з сюжетом освячення елея має підпис не І. Г., а І. Г. „Заставка съ покаянiемъ“ (арк. 31) підписана докладніше, ніж зазначено в Ровинського: „Іоа. Glincki: 1667, 9 лі“. Ті-ж гравюри, хоча й на різній нумерації аркушах, маємо й по інших Львівських виданнях „Требника“ 1668 та 1695 рр. Глинському, треба гадати, належать і інші гравюрні оздобы у Львівських виданнях „Требника“ четвертою.

² Знімок з цієї гравюри видав І. Свенціцький: „Початки книгопечатаня...“, табл. СХХV. Тут-таки й знімки з заставок Глинського з цікавими з побутового боку сценами тогочасної церковної обрядовости (таблиці СХХV і СХХVI).

³ Rastawiecki (127—8) зазначає ще кілька гравюр А. Голоти, а саме:

1. Vera effigies Thaumaturgi S. Stanisłai Kostka... Підпис: „Andreas Hołota sc. et exc. Cremenecii“, 4°.

2. Panna Marya Trembowelska. Другий напис український. „А. Н. sc.“. 8°.

XXIV. Гондіус Вільгельм („Guilielmus Hondius“), славнозвісний голандський гравер на міді, що в 30—50 рр. XVII ст. (1634—1652) працював для Польщі у Гданську (Danzig), один із перших граверів на міді, що обслуговували Україну.

З багатьох праць Гондіусових¹ України стосуються такі:

1. Мапа України 1648 р. до Боплановського опису, на 8-ми аркушах, з написом: „Deilneatio generalis camrogum desertorum vulgo Ukraina“. Підпис майстра: „Cum privilegio S. R. M-tis Pol. Guilhelmus Hondius fecit, Gedani 1648“. Цієї мапи, прикладеної до першого видання Боплановського опису України, надруковано було всього 100 примірників. Вона являє собою великий раритет (Rastaw., op. cit., 132, № 3; Block, op. cit., стор. 15, № 4).

2. Мапа України 1650 р. до опису Боплана, теж на 8 аркушах, але більшого розміру, з написом: „Delineatio specialis et accurata Ukrainae...“ Невідому Раствавецькому, цю мапу описав Block (op. cit., стор. 15—17, № 5) з показаних у нього примірників у збірках гр. Болеслава Старчинського на Поділлі та кн. Чарторийського в Кракові.

3. Та сама гравюра, з іншим написом: „W Trembowli łzami źródło łask płynie w Lwowie cudami Marya słynie.“ „A. H. Scul.“. 8°.

4. Гравюра до панегірика: Lucia triadomastica... W Krakowie, 1737. „A. H. Scul“ 8°.

5. Vera effigies B. Joan de Dukla. „A. H. sc.“. 4°.

6. Miraculosa Imago Deiparae in Sancto Monte Rosariano... „A. H. sc.“. F^o.

¹ Про В. Гондіуса див. G. K. Nagler, Neues allgemeines Künstler-Lexicon, t. VI, München, 1838, стор. 282—3. Тут зазначається всього 17 окремих праць В. Гондіуса — I. C. Block, Das Kupferstich-Werk des Wilhelm Hondius. Mit alphabetischem und chronologischem Register, sowie mit Reproductionen nach des Künstlers besten Stichen. Danzig, 1891. Block'ові відомо 69 №№ гравюр Гондіусових, серед них 53 портрети та 16 інших сюжетів, головним чином, мап та планів (напр., план облоги м. Смоленська на 16 аркушах, 1634 р.; між іншим, є він в Смоленському Музеї).

² Гарну репродукцію цього рідкого варіанта див.: у Block'a, op. cit., поміж стор. 38 та 39. Де-хто цей варіант вважає за сатиричний, при тому за первісний

3. Мапа Пинського Полісся 1650 р. під назвою: „Nova et nunc primum edita paludum Polesiae tabula...“ Підпис майстра: „Guilielmus Hondius Haga Batavus sculpsit cum privilegio S. R. M-tis in trigintu Appos“. Присвята Неміричам Юрію, Владиславові та Степану. Примірник цієї мапи переходується в Дрезденському Музеї (Rast., № 4; Block, № 6).

4—6. Три варіанти портрета гетьмана Богдана Хмельницького. Усі ці варіанти, взагалі, один до одного подібні, з незначними відмінностями в одязові гетьмана або написах та підписах. Усі датовані 1651 роком. Перший з варіантів, доти невідомий (Раствавецькому й іншим), вперше опублікував у 1891 р. з примірника Гданської Держ. Бібліотеки Block (op. cit., стор. 38—39, № 27). В цьому варіанті Богдана Хмельницького намальовано в капелюхові з великими звірячими вухами та козячими різками вгорі, з написом: „Bohdan Chmielnicki exercitus Zaporovien praefectus belli servilis autor rebelliumq cosaccorum et plebis ukraynen ductor“. Підпис майстра: Guilhelmus Hondius, Haga Batavus S. R. M-tis Calcographus. Gedani An^o CI^oDCCLI (1651)².

У другому варіанті, більш поширеному, замість ріжків, бачимо на капелюхові в гетьмана струсові пера, а в написові замість останнього слова „ductor“ — маємо „dux“. Підпис гравера тут читається трохи інакше: *Guilhelmus Hondius Haga Batavus S. R. M-tis Chalcographus sculpsit. Cum privil. S. R. M^s Gedani An^o CIJXCII.*

В третьому варіанті напис, скорочений, вміщений всього у два рядки, читається так: *Bohdan Chmielnicki exercitus S. R. M-tis Zaporohscensis praefectus*. Підпис майстра: „*Guil^s Hondius sculpsit Gedani An^o CIJXCII*“. В іншому цей варіант подібний до другого (№ 5). Розмір: 21 × 31 с. Один примірник цього варіанту є в збірці кн. Чарторийського в Кракові, два — в бібліотеці КП. Лаври, в кунштбухах: № XIX—104³, арк. 5 зв. та № XIX—101, арк. 4; один в Музеї В. Тарновського, в Чернігові, № 655¹. Ровинський, якому відомий був цей лише третій варіант, називає цю гравюру рідкою².

Існування портрета Хмельницького роботи на міді кращого в Європі в той час майстра, до того ще в кількох варіантах свідчить, з одного боку, про популяр-

ність Хмельницького, що заняв в галереї портретних гравюр Гондіусових місце поруч з королями, принцями та польськими магнатами; а з другого — про те, що гравюри на міді українці бачили ще за кілька десятиліттів до того, як їхньою технікою потім опанували вже власні українські майстри гравірування на міді: Тарасевичі, Цирський та інші³.

7. Заголовкова сторінка (скрізь гравірована) до книги „*Bellum Scythico-Cosacicum seu de Conjuratone Tartarorum Cosacorum et plebis Russicae ab Invictissimo Poloniae et Sveciae Rege Ioanne Casimiro profligata narratio...*“ Пасторія (Ioachimus Pastorius de Hirtenberg), Dantisci, 1652 р. 4°. Тут виображено полонеників з зав'язаними на спині руками, між іншим, і козаків. Підпис: „*S. Niedenthal delin. G. Hondius sculpsit*“. Розмір: 13,8 × 18. Примірник цієї книги є в Державн. Б-ці в Гданську (Влоцк, стор. 21—22, № 10), в б-ці кол. Київ. Університету № X. 128. 31 та в Кабінеті Укр. Мистецтва при УАН у Києві.

Серед гравюр Гондіусових *Rastawiecki* (стор. 134, 136—7, № 13) зазначає ще портрет наче б-то

що виконав його Гондіус по малюнку теж голандця Аврама Вестерфельда на заовлення кн. Януша Радзивила. Я. И. Смирновъ. „Рисунки Кіева 1651 года по копіямъ ихъ конца XVIII вѣка“, Москва, 1908, стор. 310—312. Тут-таки зменшений знімок з Влоцк'ової репродукції „сатиричного“ варіанту Гондіусового портрета Богдана Хмельницького.

¹ „Каталогъ Музея украинскихъ древностей В. В. Тарновскаго“ Томъ II, Черниговъ, 1903, стор. 73—74.

² Ровинскій. „Подробный словарь русскихъ гравированныхъ портретовъ“, том III. Спб., 1888, стп. 2091.

³ На те, оскільки цікавилися на Україні в XVIII ст. портретом Б. Хмельницького, що награвірував його Гондіус, свідчать між іншим малюнки з нього тушем, що є в зшитках учнів Лаврської малярні половини XVIII ст., а також численні старовинні копії з цього портрета олійними фарбами на полотні. Кілька таких копій XVIII та XIX ст. є в Портретній Галереї Київського Лаврського Музею. З Гондіусового портрета Б. Хмельницького робилося чимало й гравюрних копій. Див. у Ровинського, там-таки, стп. 2091—5.

Мелетія Смотрицького 1645 р., але це—непорозуміння. По-перше, це портрет іншого Мелетія, мітрополіта та екзарха Азії, а не Смотрицького, що помер 1633 р., а по-друге, портрет цей належить не Гондіусові, а іншому граверові—Steven de Praet (пор. Block, 5).

До речі зазначимо, що один з оригіналів-кліше, що його вирізав В. Гондіус: польський король Владислав IV на коні (Block, стор. 72—73, № 67), здавна перебував в українських руках, як зразок, що на ньому вчилися українські гравери техніки різання на міді. В 1704 р. відомий український гравер Никодим Зубрицький (пор. „Зубрицький“) на звороті цієї дошки вирізав свою велику та складну композицію—малюнок облоги Почаївського монастиря турками в 1675 р. Потім ця дошка довгий час була при Києво-Печерській Лаврській друкарні, в колекції її мідних кліше. Напис і підпис Гондіусові на цій гравюрі скопіював Block, між іншим, не без помилок, напр., замість: Lithaniae, Batavus, delinentum, Varsavie та ин. треба читати: Lithuaniae, Batavos, delineatum, Varsawiae та ин.

XXV. Гордієнко, Кирило—Київський міщанин, власник і, можливо, майстер 19-ти мідних гравірованих дошок різного розміру і змісту, що в 1804 р., по його смерті, передала вдова „во вкладь“ по його душі на свічники до Китаївської пустині. Китаївські ченці прохали Лаврську друкарню забрати ці дошки й видати їм замість них 2 мідних свічники. Але „типограф“ ієром. Павел визнав

„тѣ доски къ употребленію къ печатаемымъ въ типографіи книгамъ по разности и ветхости ихъ невыгодными“, і по резолюції м. Серапіона з них було зроблено стоп з 17^{1/2} фунтів, щоб з нього зробити свічники¹.

XXVI. Гочемський Адам (Adam Goczemski, „А. Г.“),² Почаївський гравер на міді й на дереві у другій половині XVIII ст. (в 70—80 рр.).

Ровинський (I, 241—3) не зазначив отаких гравюр А. Гочемського на міді:

1. Образ Б. М. в с. Рішнівці. Підпис: „А. Г. s. 1774“. Розмір: 8,2×13,6. Від № 8 Ровинського ця гравюра відрізняється датою (там 1770 рік). Дошка—у Відділі П. й Др. Л. М. № 299 (=ЦАМ № 2339).

2. Розп'яття в с. Лагодинцях з двома „предстоящими“. Кругом фігура рамка з цікавими з побутового боку малюнками чудес від цього образу. Підпис майстра: „Adam Goczemski scklpt 1784“. Розмір 25,2×36,5. Мідна дошка (попсована) переховується там-таки, № 300 (=ЦАМ № 2340). Від №№ 4 і 6 Ровинського ця гравюра відрізняється форматом (там 7,5×9,5 і 8,5×13), а від № 5—написом та датою. Дата ця має те значіння, що дає змогу поширити до 1784 р. час, коли працював А. Гочемський.

3. Василій Великий. Напис: „S. Basilius Magnus“. Підпис: „Adam Goczemski s. P“. 7,5×11,5. Дошка там-таки, № 302 (=ЦАМ № 2342). На її звороті—невдало початий нарис рамки та двох чоловічих постатів.

Гравюра Адама Гочемського на дереві:

¹ Л. архів, загальні справи, № 1158.

² Ровинський та інші за ним називають Адама та Іосифа Гочемських чомусь Гочемськими.

4. Почаївська ікона Б. М. з гравірованим написом: „Wyobrażenie Cudotwornego Obrazu N. P. Maryi Poczaïowskiej, koronowanego roku 1773 za Klemensa XIII“. Розмір аркушевий (16,5×28,5). Підпис майстра: „А. Г.“. У Відділі П. й Др. Л. М. є й сама дерев'яна дошка № 1114 (=ЦАМ, № 2317) і відбиток з неї. Гравюра ця тим цікава, що показує вмілість Адама Гочемського, подібно до Юсифа Гочемського, гравірувати не тільки на міді, але й на дереві.

XXVII. Гочемський Юсиф („Joseph Goczemski“, „І. Г.“), працюючий Почаївський гравер на міді й на дереві 40—60 рр. XVIII ст.¹

До 36 №№ Ров. (1,243—5) додамо ще 30. З них гравюри на міді такі:

1. Заголовок до „Трійди Цвітної“, Почаїв, 1747 р. з образом угорі Трійці і по боках — п'яти дрібних медальйонів з образами: воскресіння, вознесіння, входу І. Хр. в Єрусалим, тайної вечері та ще якогось в одірваному углі. Тут саме, мабуть, одірвано й підпис майстра.² Розмір: 15,5×28.

В тому-таки виданні, обік з гравюрами, що вже зазначені в Ровинського (ibid., №№ 2—5), І. Гочемському належить і ще ряд гравюр так з підписами, як і без них. Останні ці гравюри мають однакові з підписаними стиль, техніку та формат (усі розміром прибл. 15×16 с.) і що до майстра, то, на наш погляд, цілком певні.

2 арк. 42. Розумні і нерозумні діви. Дата: „1746“.

3. арк. 50. Вечеря в Симона фарисея. Дата: „1746“.

4. арк. 61. Тайна вечеря. „І. Г. Sculp. 1746“.

5. арк. 100. Розп'яття. „І. Г. Sculp.“ (пор. у Ровинського № 7—не з тим підписом; инша гравюра того самого сюжету є й далі, № 18).

6. арк. 109 зв. Так зв. „Pieta“. Підпис: „Joseph Goczemski Sculp“ (пор. далі, № 17).

7. арк. 148. Воскресіння І. Хр. „Joseph Goczemski sculp: Poczajov: 1746“.

8. арк. 201 зв. Мироносиці біля гробу. Без підпису.

9. арк. 234. І. Хр. зціляє розслабленого в Силоамській купелі. Без підпису.

10. арк. 269. І. Хр. і самарянка. Без підпису.

11. арк. 294 зв. Зціління сліпого. Підпис: „І. Г.“.

12. арк. 316. Вознесіння І. Хр. на небо. „І. Г. Sculp.“.

13. арк. 333. Явлення І. Хр. Петру Александрійському. Підпис: „І. Г.“.

14. арк. 396 зв. Собор усіх святих. Без підпису.

15. На заголовному аркуші другого (Почаївського-ж таки) видання „Трійди Цв.“ 1786 р. є гравюра з образами: Трійці новозавітної та з обох боків по 3 медальйони з сценами з останніх днів І. Хр. Підпис: „1767. Joseph, Goczemski sculp. Poczajov“. Розмір: 15,8×12,3.

16. Там-таки, арк. 1. Воскресіння Лазаря. Без підпису.

17. Там-таки, арк. 271. Так зв. „Pieta“. Це инша гравюра проти вже зазначеної (№ 6). На ній мен-

¹ Kołaczkowski (23) зазначає, що І. Гочемський був наче-б-то братом Адамові і що він працював, окрім Почаєва, ще в Познані.

² Ми користалися примірником Почаївської „Трійди Цв.“ 1747 р., що належить Кабінету Українського Мистецтва при Укр. Ак. Наук, із збірки І. В. Львовича.— Крім дефектного загол. аркуша, тут бракує ще гравюри на арк. 1.

ше осіб (4 замість 7) і додано гравіровану рамку. Без підпису.

18. Розп'яття І. Хр. з 4-ма „предстоящими“ — велика гравюра на міді з ініціалами майстра: „І. С.“. В „Службнику“ Унів. 1747, арк. 102 зв. Розмір: 15×26,5¹.

19. Єв. Матвій. Підпис: „Joseph, Goczem: Sculp.“. В „Євангелії“, Почаїв, 1768. Тут і інші євангелісти, зазначені в Ровинського під №№ 10—12.

20. Антимінс на шість фігур. Підпис: „Ioseph Goczemski sculpsit 1763“ (пор. у Ровинського № 26, але там зазначено рік 1762-й). В колекції антимінсів Відділу П. й Др. Л. М. (=ЦАМ № 2809).

21. Теж на 12 фігур, подібний до № 25 Ровинського (1760 р.), але з деякими незначними відмінностями. Підпис гравера зроблено тут не вдовж правого боку гравюри (як у варіанті 1760 р.), а замасковано всередині². Там-таки (=ЦАМ № 2841)³.

Невідомі Ровинському гравюри І. Гочемського на дереві:

22. Ап. Петро. Він сидить з книгою і ключами в кімнаті: „1747 І. С.“. 17×27.

23. Єв. Іоан. Сидить з пером і книгою під деревом. Підпис: „І. С. 1748“. Того самого розміру.

24. Єв. Марко. Сидить у кімнаті на голові в лева.

25. Єв. Лука. Малює в кімнаті ікону.

26. Ап. Іаков Б. Г. з книгою, в кімнаті.

27. Ап. Іаков з костуром, на тлі пейзажу.

Останні гравюри (№№ 24—27) не мають підпису майстра, але належність їх одному майстрові з попередніми з тієї самої серії безперечна. Вони того самого розміру й характеру, що й попередні. Ці гравюри переходять у Відділі П. й Др. Л. М.

28. Б. М. Почаївська. Підпис: „І. С.“. Псалтир, Почаїв, 1740⁴.

29. І. Хр. дитиною в яслах. Обік Іосиф і Марія. Пастух поклоняється. Підпис: „І. С.“. 4,5×6,2. Вклеєно в рукописний „Ірмалогіон“, що переходить у Відділі П. й Др. Л. М., рукопис № 116, арк. 220 зв.

30. Св. Микола. Поодаць церква й корабель. Підпис: „І. С.“. 6×10. Там-таки, арк. 222.

Г. П. див. Проценко Гарасим. XXVIII. Гр. Див. цей підпис під гравюрою на дереві: Благовіщення — в Черніг. виданнях: у „Молитвослові“ 1744 р., арк. 160 зв.; у „Канонику“ 1746 р., арк. 51 зв. і в „Правиль кь Бож. Прич.“, 1750 р., арк. 23 зв.

XXIX. „Греве“ — підпис ксилографа нової манери, що працював для КП. Лаврської друкарні в

¹ В тому-ж-таки Унівському „Службнику“ 1747 р., можливо, І. Гочемському належить гравірований на міді заголовок з образами трьох святих — складачів літургій. В примірникові, що належить Кабінету Укр. Мистецтва УАН, нижню частину гравюри, де майстри звичайно ставлять свої прізвища або ініціали, одірвано, і тому й не можемо сказати, чи був який підпис на цій гравюрі, чи вона знонімна.

² До речі додамо, що антимінс Адама Гочемського, 1773 р. (Ровинського № 7) є точна копія як-раз цього варіанту антимінса Іосифа Гочемського.

³ Rastawieski (стор. 117) до гравюр І. Гочемського на міді додає, крім зазначених у Ровинського, ще такі гравюри: Оборона Почаєва від ворогів Богородицею і арх. Михаїлом, з підписом: „Iosef Goczemski 1760“, Воскресіння І. Хр. з підписом: „І. С. 1762“ і образ папи римського Олександра.

⁴ Видав І. Свенціцький: „Початки книгопечатання...“, табл. XLV, ч. 105.

другій половині XIX в., на гравюрі: Мойсей розділяє море. Розмір: 10×14. Дошка в колекції кліше Відділу П. й Др. Л. М. № 3140.

XXX. Григорій—Київський гравер на дереві в першій пол. XVIII ст. (прибл. 20-х років).

До двох №№ Ровинського, 253) додамо ще два:

1. Трійця новозавітня: Підпис: „Григорій“. Дошка у Відділі П. й Др. Л. М. № 968. 6×9,5.

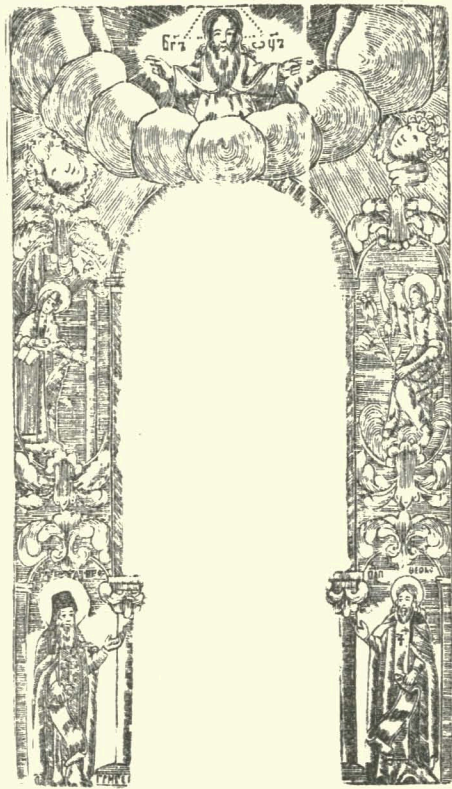
2. Рамка для заголовка, вгорі Бог-Отець, нижче—благовіщення, внизу—Антоній і Феодосій Печ. Підпис: „Григ.“. Дошка там само, № 1137. Розмір: 6×10. Див. на мал. 7 (натур. розмір).

Д.

Д. див. „Димитрій“.

XXXI. Денбровський Єгор, Київ-подільський мешканець, член „малярського соборія“, власник книгарні на Подолі. В 1792 р. він таємно тискав у своїй хаті і продавав у своїй крамниці, без відому та без дозволу церковної влади й Лаври, що їй тоді належала монополія виробництва церковних книг і кунштів, отакі ксилографічні гравюри окремими листками:

1. Великий лист (на аркуш 40 сант.) з текстом акафісного змісту „Богородице дѣво, радуйся...“ Текст цей вирізано на суцільній дерев'яній дошці і з неї друковано ксилографічним способом, яким звичайно вироблювано й гравюри (без набору). Кругом тексту - 4 гравюрних образки, 4 написи і 1 рамка, друковані з окремих вставних планочок. Середній з образів (Богородиця) — найбільший (7×10). Він звернув на себе особливу увагу та викликав гоніння від духовної влади за його „непристойність“. „Непристойність“ полягала в тому, що Богородиця тут годує дитину відкритими грудьми. Див. цю оригінальну народньо-релігійну картинку на мал. 8 (дуже зменшену).

Мал. 7. Гравюра Григорія, XVIII ст.

Рамка для заголовка книжки.

Подібний листок раніш, в 1778 р., з іншої дошки, але таким самим способом друкував теж на По-

долі Яков Сербин (див. далі „Сербин“) ¹.

2. „Исповѣданіе повседневное коемуждо приличествующее“. Під таким заголовком вирізано вірші на два стовпці, в кожному по 40 рядків. Початок віршів: „Согрѣшихъ, о Боже мой, отнюдь не таюся...“ Вгорі три малих гравюрних образки: митар і фарисей, І. Хр. та Б. М. (останні так зв. „страсного“ типу). Це кліше, хоча й великий має розмір (32×39 с.) і площа його на $\frac{4}{5}$ занята текстом, — все цілком, навіть з рамкою, вигравіровано на одній дерев'яній дошці. Ця дошка у поштованому вигляді (розколена й збита) переховується зараз у Відділі П. й Др. Л. М. № 2778, як цікавий та яскравий випадок кустарного, навіть, як де-які гадають, „до-

гутенберговського“ способу друкування текстів з ксилографічних дощок, без допомоги наборних літер ².

Для кустаря-друкаря, яким був Денбровський, цей спосіб друкувати мав ту рацію, що він не потребував ні словолитні, ні комплектів готових літер, ні спеціального друкарського преса, ні великого часу на складання (т. зв. „набор“) та друкування, ні великих запасів паперу. Як тільки вирізав гравер дошку, листки друкувалося з неї легко, швидко, в міру потреби, без будь-якого важкого, великого та незграбного приладдя. Це все мало велике значіння для потайних „друкарів“, якими були Денбровський, Сербин та інші, треба гадати, нерідкі тоді на Україні друкарі без друкарень, друкарі-гравери ³.

¹ Треба сказати, що подібного змісту народні листки в XVIII ст. взагалі мали велику популярність на Україні, і навіть Лавра спокусилася була собі їх друкувати. Є такий листок Лаврської роботи (набором) з датою 1764 р. (якщо дата ця правдива). В 1791 році, „когда от всесвѣтнаго в Лавру приходящаго повсегодно народа не только в книгопродавцев лаврскихъ с прилѣжным требованіемъ таковыхъ листовъ о покупки спрашевано, но и самому типографіи началнику ежвременно о таковыхъ листах от многих просителей стужаемо было“, — „типограф“ дав наказа набрати такий листок, але мітрополіт, розглянувши, не дозволив його друкувати, і набор загадано було розкидати при о. типографові (Л. друк. архів, № 254, арк. 17 зв.). Популярність цих листків з привітанням Богородиці ґрунтувалася між іншим на тому, що вони серед народу мали значіння свого роду талісмана „отъ наглыя смерти“.

² До ост ннього часу в спеціальній науковій літературі панує думка, що сучасне друкарство окремими рухомими літерами по-стало від ксилографічних текстів (пор. М. И. Щелкунов, „Искусство книгопечатания в его историческом развитии“, Москва, 1923, стор. 43—44). Про інший погляд на походження сучасного друкарства по-за безпосередньою залежністю від ксилографії див. нашу брошуру: „Друкарство, його початок і поширення в Європі (XV—XVI вв.)“. Київ, 1925, стор. 9 і далі). Що ксилографічні тексти справді не є виключна властивість догутенберговських часів, що вироблення їх — це окрема галузь графічного виробництва, придатна більше до історії гравюри, ніж до власне друкарства, — цьому зайвий доказ маємо в існуванні до пізнішого часу ксилографічно-вироблених текстів, на зразок описаних вище.

³ Зазначимо ще кілька зразків ксилографічних текстів, що зроблені тим самим способом. У Відділі П. й Др. Л. М. під №№ 2775, 2776, 2777 є ще три таких дерев'яних дошки, з поспіль гравірованими на них текстами, а саме: 1) „Молитва предъ начинаніемъ всякаго дѣла“; 2) „Молитва о громѣ“; 3) уривок тексту під заголовком „Утро“. Розміри цих дощок: перших двох: 12×19,5; третьої—14,5×21. Усі вони вступили до Лаврської друкарні через конфіскацію їх Лаврою у потайних „друкарів“-граверів. Докладніше про ксилографічну продукцію подібних потайних „друкарень“ ми говоримо в іншій своїй роботі.

Мал. 8. Листок Е. Денбровського з гравірованими на дереві текстом і малюнками, кінця XVIII ст.

XXXII. **Димитрій** — Київський гравер XVIII ст. на дереві і, можливо, на міді.

До заставок за підписом „Д“, що зазначив їх Ровинський (I, 267—8) і що їх приписав він Димитрієві, треба додати ще кілька з колекції заставок-кліше Відділу П. й Др. Л. М., розміром: $7 \times 2,5$ с.:
1. Свята жінка. Дошка № 1266.
2. Диякон. № 1273. 3. Святий. № 1285. 4—5. Архирей і чернець. №№ 1300—1301. 6. Чоловік і чернець. № 1313. 7. Преподобний і воїн. № 1320. 8. Захарія і Єлисавета. № 1321. 9. Йоакім і Анна з квітками, з яких проростає Богородиця. № 1329 (див. на мал. 9, розмір справжній).

Мал. 9. Заставка майстра „Д“, XVIII ст.

10. З підписом: „Димитрій, Л.“ є гравюра на дереві в Євангелії напрест. КПЛ., 1771, арк. 2 зв. (2-го ряду) з образом Різдва І. Хр. Розмір: $6,4 \times 7,8$.

11. З підписом „Димитрій“ нам трапилася також невеличка (5×9 с.) гравюрка й на міді—в кунштбусі 6-ки КПЛ. № XIX—104^a, арк. 14, що, можливо, належить цьому-ж таки Димитрієві.

Діонисій або Д. С. (D. S.) див. Сінкевич Діонисій.

XXXIII. „D. W.“. З таким підписом див. гравюру на міді—Моленіє о чаші—в „Тріоді Цв.“ КПЛ., 1747, на звороті заголовного аркушу. Розмір: $12,5 \times 15,5$.

Е.

XXXIV. **Е. Б.**—Київський гравер на дереві XVII ст.

В Акафісті Миколі Чудотворцю КПЛ., 1636 р., арк. 242, є гравюра з образом Христа-Пантократора, в цілу чверткову сторінку, з підписом: „аукд е. б.“¹.

Е. Z. Див. Завадовський Евстафій.

XXXV. **Єзерський** Яков („Я. Єзерскій“, „Я. Е.“, „J. Jezierski“), Київський ксилограф нової школи. Працював у Києві в останніх десятиліттях XIX ст. Його підписані гравюри:

1. Благовіщення. „Я. Е.“. 8×13 . Дошка в колекції Відділу П. й Др. Л. М. № 3613.

Значно численніші були на Україні здебільшого анонімні народні гравери, що робили сами куншти, без текстів, або з коротенькими написами. В тому-таки Відділі П. й Др. Л. М. є ксилографічна дошка XVIII в. народньо-кустарного виробу, з вирізаними на ній з обох боків чотирма сценами страстей І. Хр. (№ 2781). Це кліше товщиною своєю та грубою роботою нагадує звичайні вибійчані дошки. Нещодавно в Чернігові видано збірку безпосередніх відбиток з цілого ряду таких кліше XVIII ст. (див. „Кокоша“). Українська народньо-кустарна гравюра — прекрасна тема для окремого й серйозного дослідю.

¹ Проф. Хв. Тітов. „Матеріяли...“, стор. 432.

2. Схід І. Хр. во ад. „Я. Езерський“. Дошка № 3615.

3. І. Хр. з книгою. „Я. Езерський“. Дошка № 3616.

4. Собор печерських святих. „Я. Е.“. № 3619.

5. Так зв. „Круг времен“ (до календаря). „Езерський“, № 3620. Усі попередні розміром 7,8×13.

6. Янгол тримає в руці малюнок. Збоку — дошка з ініціалами: „Я. Е.“. 3,3×4. Див. на малюнкуві 10 (розмір справжній).

Мал. 10. Зразок роботи ксилографа Я. Езерського кінця XIX ст.

7. КП. Лавра (вид з заходу від Св. Брами). „Гр. Я. Езерський“. 10,5×14. № 3626.

У виданню: „Bocian. Dwie legendy. Napisał Włodzimierz Wysocki. Kijów i Odessa. Nakładem Księgarni Bolesława Koreywy“, 1894 р. є дві таких гравюри на дереві Я. Езерського:

8. стор 8. Два чорногузи на даху. Підпис: „Ryt. J. Jezierski“. 11×11,2.

9. стор. 28. Хлопець з дівчинкою і чорногуз під деревом уночі на березі річки. Підпис: „J. Jezierski sc.“. 8,8×11,8.

В колекції кліше Відділу П. й Др. Л. Музею є дошки — оригінали

Я. Езерського без підписів, наприклад: 10. Трійця Дошка № 3611. 11. Погреб І. Хр. № 3612. 12. Богородиця. № 3614. 13. І. Хр. серед херувимів. № 3617. 14. І. Предтеча. № 3618. 15. І. Хр. і 4 святих (до „Службника“). № 3621. 16. Собор янголів з Емануїлом посередині. № 3622. 17. Собор усіх святих. № 3623. 18. Богородиця № 3624. Усі попередні розміром 8×13. 19. „Pieta“. № 3625. 10,5×14 і т. д. Щоб не обтяжувати цей список, докладно не перераховуємо всіх неідієписаних гравюр цього плодovitого майстра. Бачити їх можна у зазначеній збірці кліше, або в Київських виданнях кінця XIX ст.

XXXVI. Е. К. — гравер на міді в КП. Лаврській друкарні на початку XIX ст. Йому належать у „Службнику“ КПЛ., 1805 р. такі гравюри: 1. арк. 57 зв. Іоан Златоуст. 2. арк. 118 зв. Василій Вел. Обидві без підпису. 3. арк. 163 зв. Григорій Двоєслов. Підпис: „Е. К.“. Усі три розміром у вісімку (8°).

XXXVII. Єфим — гравер на дереві в КП. Лаврській друкарні у другій половині XVIII ст. До відомостів Ровинського (I, 302) додамо:

1. Успіння. Підпис: „Ефимь“. Див. на звороті загол. арк. в „Службахъ преп. отцемъ печерскимъ“. КПЛ., 1785.

2. Вмч. Варвара. Гравюра без підпису, але на боці її кліше, що переходується у Відділі П. й Др. Л. М. (№ 1097), вирізано: „1781. Ръзалъ Ефимь“. Розмір: 10,5×15. Див на мал. 11 натур. розмір. Портаку-ж, але кращої роботи гравюру Софронія¹.

¹ Ровинський, II, 960. Тут-таки і репродукція гравюри Софронія (в обратному повороті). Дошка Софронія в тій самій збірці, № 1098.

3.

XXXVIII. **Завадовський** (у Ровинського Завадовъ) Евстафій (Е Z), Львівський гравер на дереві при бл. 80 років XVII ст.

До списку Ровинського (I, 335—6; пор. I, 296) додамо:

1. Рамка для заголовка до книги: „Зерцало до преїзреня і латвѣйшого зрозумення вѣры святой...“, Унів, 1680, 4^о. Зверху—І. Хр.; по углах—євангелисти; по боках—Благовіщення; внизу—монограма Марії. Підпис: „Е. Z.“.

2. Успіння Б. М., в овальній рамці. Угли рамки заповнені квітчастим орнаментом. В самому образі над І. Христом з душею Б. М. стоїть вона сама серед двох янголів. Підпис: „1680 E: Z:“. В „Апостолі“, Львів, 1696, на звороті загол. арк.

3. Успіння іншого типу, в 8-кутній рамці. По-за рамкою—8 образків таких сюжетів: коронування Б. М.—вгорі; 4 євангелисти—по углах; апп. Петро й Павло—по боках і три святителі—внизу. Підпис: „E Z 1681“. 13×16. В „Октоїху“, Львів, 1686 р., на звор. загол. арк.

4. Рамка для заголовка до „Службника“, Львів, 1702. „E Z 1681“. Вгорі—Тайна вечеря; внизу „умовеніє ног“, по углах—4 євангелисти; по боках—Вас. Вел. і І. Златоуст. 13,5×17.

5. Ісус Христос з книгою. По боках 12 круглих образків з апостолами. Внизу Трійця в Авраама. Всього 14 відділів. Підпис: „Е. Z.“. 12×16. У „Службнику“, Львів, 1712, арк. 190 зв.

6. І. Христос — Пантократор з арх. Михаїлом та Гавриїлом, Б. М. і Предтечею. Підпис: „EZ“. 6×7. В „Акафістах“, КПЛ. 1693, арк. 42 зв.

7. Рамка для заголовка до „Октоїха“, Львів, 1715, з образами Моїсея, Давида та інших святих, а також з гербом м. Львова. „EZ“. 6,2×7.

8. Єв. Лука. Без підпису. 18×27. Тієї самої роботи, що й інші три підписані великі гравюри євангелистів у Львівській євангелії 1744 р. Пор. Луку з підписом: „EZ“ (Ров. I, 335, № 5).

XXXIX. **Зорицький**, Іван, Чернігівський гравер на міді XVIII ст. (в 50 рр.).

Йому належить гравюра: Богородиця в овалі, оздобленому орнаментом з буйних квіток. Підпис: „Іоаннь Зорицькій 1758 года № 20“. 11,5×15,5. Див. у кунштб. Лавр. 6-ки № XIX—104, арк. 11. Дошка перебувала в Чернігівській друкарні, потім у ризниці Чернігівського Єлецького монастиря, відтіля передано було її до Чернігівського Єпарх. Древлехранилища¹. Див. цю гравюру на мал. 12 (розмір справжній).

XL. **Зубрицький** Никодим („Nikodemus Zubrzycki“, „NZ“) видатний український гравер на дереві й на міді кінця XVII та поч. XVIII ст. (1688—1724), ієроманах. Працював спочатку у Львові, а потім в Києві й у Чернігові. Частково робив також для Унева й Почаєва². Гравюри Зубри-

¹ Див. „Труди Черниговскаго Предварит. Комитета по устройству XIV Археолог. Съѣзда въ г. Черниговѣ“. Черниговъ, 1908.

² К. Шероцький (в ст. „Йолка ієрополітика“ — „Наше Минувле“, 1918, ч. I, стор. 177), невідомо на якій підставі, говорить, що Зубрицький почав свою діяль-

Мал. 11. Гравюра на дереві Єфима, XVIII ст.
Вмч. Варвара.

цького проти гравюр інших майстрів старого часу визначаються реалізмом та жвавстю малюнка. Не йдучи в рівень з Тарасевичами або Ширським, Зубрицький все-таки один із кращих старих українських граверів, досі ще недооцінений. Надто численні його гравюри на дереві. В них Зубрицький поруч з Львівським Денисом Синкевичем і почасти Київським Титом має свій окремих стиль. Майже на початку своєї артистичної діяльності (вже з 1703 р.) Зубрицький працював і в значно менш відомому тоді на Україні майстерстві гравірування на міді. Знайомий йому був і спосіб офорту (див. далі).

До 82 №№ гравюр Зубрицького, що складають список Ровинського (I, 381—4), треба додати ще 274 його гравюри спочатку на дереві, а потім (з № 211)—на міді:

1—6. Кілька невеликих гравюр (прибл. 6×8 с.) до „Анфологіона“, Львів, 1692 р.: Іоан Предтеча, Іоан Богослов, три святителі, окремо Григорій Богослов, окремо І. Златоуст, вмч. Георгій, — з характерним для Зубрицького неповним підписом „N Z“, або й без нього.

7. Там-таки. Нерукотворений образ І. Хр. Підпис: „N Z. а҃хпї“ (1688 р.).

8. Там-таки. Стрітєння. Підпис: „Никодим а҃хпї“ (1688 р.).

9. Там-таки. Благовіщення. Підпис той самий. Останню гравюру див. також у „Тріоді Постній“, Львів, 1717, арк. 359. Розміром усі приблизно 6×8¹.

10. Рамка для заголовка до „Службника“, Львів, 1691 р. Підпис: „N Z а҃хч“ (1691 р.). 14,5×23².

11. Там-таки, арк. 131. Круглий образок з діаметром на 4 сант., щоб вставляти його в середину заставки. Підпис: „N Z а҃хч“ (1691). Цей образок вставлявся, видно з того, що він стоїть криво в заставці на арк. 126 „Службника“, Львів, 1712, і що в цю саму заставку вставлялися іноді й інші образки (див. там-таки, арк. 72 та 193). Образки ці, треба гадати, робив той-же самий Зубрицький (без підпису)³.

12. Благовіщення. Підпис: „а҃хчї N Z“. Див. у „Молитвослові“, Унів, 1694 р., арк. 167 зв., 16⁰.

13. Рамка для заголовка до „Анфологіона“, 1694 р. Підпис: „Рокѣ а҃хчї в' кафедрѣ Ікоѣ: никодим изобрази“⁴.

14. Рамка для заголовка до „Учительної Євангелії“ Кирила Тра҃квіліона, Унів, 1696. Підпис: „Рокѣ а҃хчїє ієро Никодим“. В рамці

ність у Пochaеві. М. Голубець („Укр. малярство XVI—XVII ст. під покровом ставропігії“. Львів, 1920, стор. 78—79) на підставі архівних матеріалів доводить, що Зубрицький походив родом з Галичини і що р. 1691, тоді ще дияконом, він перейшов із Крехова до Львова, де жив до 1702 р. В 1704 р. він перебував у Пochaеві, а з 1705 р.—у Києві. В 1709—1724 рр. Зубрицький працював у Чернігові.

¹ Знімки з де-яких ранніх гравюр Зубрицького див. у І. Свенціцького: „Початки книгопечатаня...“, таблиці СXXXV, СXXXVI.

² Заголовкову сторінку цю видав Д. М. Щербаківський у статті: „Символика в укр. мистецтві“, „Збірник секції мистецтв“, Київ, 1921, після 72 стор.

³ До цього видання „Службника“ 1691 р. зробив Зубрицький, як видно з архівних документів, крім зазначених „фурти великої і 1 пралози з укладами“, ще „7 титулів великих, 2 великих літери, 7 літер менших“. Архівъ Ю.-З. Россіи, ч. I, т. XII, стор. 394.

⁴ Свенціцькій, Каталогъ книгъ церк.-слав. печати, стор. 37, № 124.

Мал. 12. Гравюра на міді І. Зорицького 1758 року.
Богородиця.

вгорі — Пантократор на престолі серед херувимів, внизу — преп. Варлаам і царевич Йоасаф індійський, по боках — по 6 святих. Розмір 15,5×26.

15. Тут-таки, на звороті загол. арк. Успіння Б. М. Вгорі її коронування І. Христом. Праворуч — Львівська церква. Підпис: „ЯХЧѣ Никодим“. 11×14.

16—64. В тому-ж Унівському виданні „Учит. Євангеліи“ Кир. Транквіліона 1696 р. бачимо 47 заставок та 2 кінцівки роботи Н. Зубрицького, не рахуючи повторних, а також небагато тих, що попали до списку Ровинського (Ров., №№ 3—7, 10—11). Де-які мають підпис: „N Z“ (арк. 63 зв., 122 зв., 151 зв., 183 зв., 208), а решту не підписано, але належність їх характерному різцю Зубрицького, гадаємо, безперечно. Розмір цих заставок: 12 с. завдовжки й від 2 до 6 заввишки¹.

65. Рамка для заголовка до „Апостола“, Львів, 1696. В рамці: вгорі І. Хр. благословляє обома руками, поруч з ним Б. М., І. Предтеча, арх. Михаїл і арх. Гавриїл; нижче стоять на цілий зріст 12 апостолів; ще нижче такі образки: побиття Стефана, прор. Да-

вид, хрещення ап. Павла, прор. Авакум та Моїсей. Підпис: „Іеромонахъ Никодимъ“. 16,5×26,5.

66. Там-таки, ост. нenum. арк. Гора Синай з прор. Моїсеєм угорі. Під горою так зв. „Неопалима Купина“. Здалеку — ченці. Підпис: „ЯХЧѣ Никоди““. 12×8.

67. Там-таки, арк. 13. Трійця новозавітня. Вона сидить на земній кулі з зазначеними на ній: Європою, Азією та Африкою. Праворуч: „Святая святих“. Підпис: „N Z“. Розмір той самий².

68—135. В „Акафістах“, Львів, 1699 р. бачимо 68 дрібних образків (прибл. по 4×4,5 с.) з сценами з життя І. Хр., Б. М. та Миколи чудотворця. Де-які з підписом „N Z“.

136—138. Там-таки кілька гравюр, більших розміром (прибл. 5×9 с.): Христос — виноградар („N Z. ЯХЧѣ“), І. Хр. істочає кров із ран („Никодим“), Б. М. Печерська (без підпису).

139. Там-таки, арк. 129 зв. Явлення св. Миколи царю Костянтинові. Підпис: „Никодим“³.

140. Заставка: Різдво І. Хр. По боках реально змальовані постаті пастухів. Підпис: „Никод.“. 11×7. Див. в „Ірмологіоні“ нотному, Львів, 1700, арк. 100, 277 і 373.

¹ „Учит. Євангеліе“ К. Транквіліона Унівського видання оздоблював Никодим Зубрицький з великою увагою та ретельністю. Іноді на один сюжет трапляється по три варіанти заставок, напр., І. Хр. поміж Б. М. і І. Предтечі, див. на арк. 36 зв., 192, 230 зв., 246 зв.; І. Хр. поміж двох янголів: на арк. 236 зв. та 275; Богородиця: на арк. 281 зв., 286 і 320; І. Хр. з книгою: на арк. 221 і 291 та ин. Мало не повний круг свят та популярних святих подав тут Зубрицький у невеликих розмірах, але виразно й художньо виконаних заставках до кожної з промов Транквіліона. Біля двох десятків цих заставок Зубрицького видав І. Свенціцький у „Початках книгопечатаня...“, таблиці XXVIII—XL, але здебільшого невдало що до техніки і навіть неправдиво (заставки іноді чомусь скорочено з обох кінців). Про це див. в нашій рецензії на „Початки книгопечатаня...“ в Записках Іст.-філол. Відділу Укр. Ак. Н., кн. V, стор. 237.

² В 16⁵—6 рр. о. Никодимові за вирізані „фурти“ (рамки для заголовка) та 6 образків до „Апостола“ заплачено зл. 30 гр. 20. Архів Ю.-З. Россії, ч. I, т. XII, стор. 372.

³ Гравюру Зубрицького до „Акафістів“, Львів, 1699 р. зазначається по репродукціях І. Свенціцького в „Початках книгопечатаня...“, таблиці CXXXVII—CXLII. Пор. його-таки: „Каталогъ книгъ церк.-слав. печати“, стор. 92, № 327.

Див. також в „Ірмологіоні“ Львів, 1709, арк. 103.

В „Тріоді Цв.“, Львів, 1746 р. знаходимо такі гравюри Зубрицького:

141. арк. 115. Явлення янгола трьом мироносицям. Здалеку за горою І. Хр. являється Марії Магдалині. Підпис: „1701 Никодим“. 12,5×11,2.

142. арк. 158 звор. Воскресіння І. Христа. Він з прапором вилітає із гроба. На камені сидить янгол. Здалеку три мироносиці. Підпис: „N Z“. В правому углу дата: Рок⁸ йщ⁸ (1700). 14×11,6.

143 Там-таки, арк. 185 зв. Явлення І. Хр. ап. Фомі (12 фігур). Підпис: „1701 Никод.“. 13,3×11,5.

144 Там-таки, арк. 284 зв. І. Хр. і самарянка („Фотинія“). Поодаль три апостоли. Підпис: „Никодим Рок⁸ йщ⁸“ (1700). 12,5×10,5.

Зубрицькому, мабуть, належить і ще кілька гравюр у тій самій Львівській „Тріоді Цв.“ 1746 р., напр., на арк.: 108, 348 зв., 379 (з датою: „1701“) та на 414.

145. Рамка для заголовка до „Ірмологіона“ нотного. Львів, 1709: вгорі Бог Отець, Агнецъ, янголи, Давид, Моїсей, Б. М. і І. Христитель; нижче, в 14 відділах, ще 14 святих. Підпису немає, але поставлено дату: „йщ“ (1700). 15,5×25,5.

146. Там-таки, арк. 3 нен. Заставка: І. Хр. благословляє обома руками. Підпис: „N Z“. 13×6.

147. арк. 1, 47 зв. і далі. Заставка: Божа Мати. Без підпису. 11,5×8.

148. арк. 26 зв. Заставка: „Неопалима Купина“. Без підпису. 11,3×8.

149 Там-таки, арк. 91. Заставка: благовіщення. Без підпису. 11×8.

150. Там-таки, арк. 167 зв. і 207. Різдво, з 8 постатів. „N Z“. 11×7,3.

151. Там-таки, арк. 174 зв. Положення в гроб. „N Z“. 4×5.

152. Там-таки, арк. 179 зв. Заставка: воскресіння. Без підпису. 10,3×6,3.

153—159. Там-таки див. ще 7 невеликих гравюр: воскресіння, схід св. Духа, ап. Петро і Павло, ображення, успіння, народження Б. М., воздвиження,—на аркушах: 183 зв., 185, 186 зв., 188 зв., 189, 193 зв., 195. Вони не мають підпису (крім успіння, арк. 189), але всі однієї роботи. Розмір їх: по 4×5 або 3×4 с. Зубрицькому-ж тут, мабуть, належить і кілька кінцівок та ініціалів.

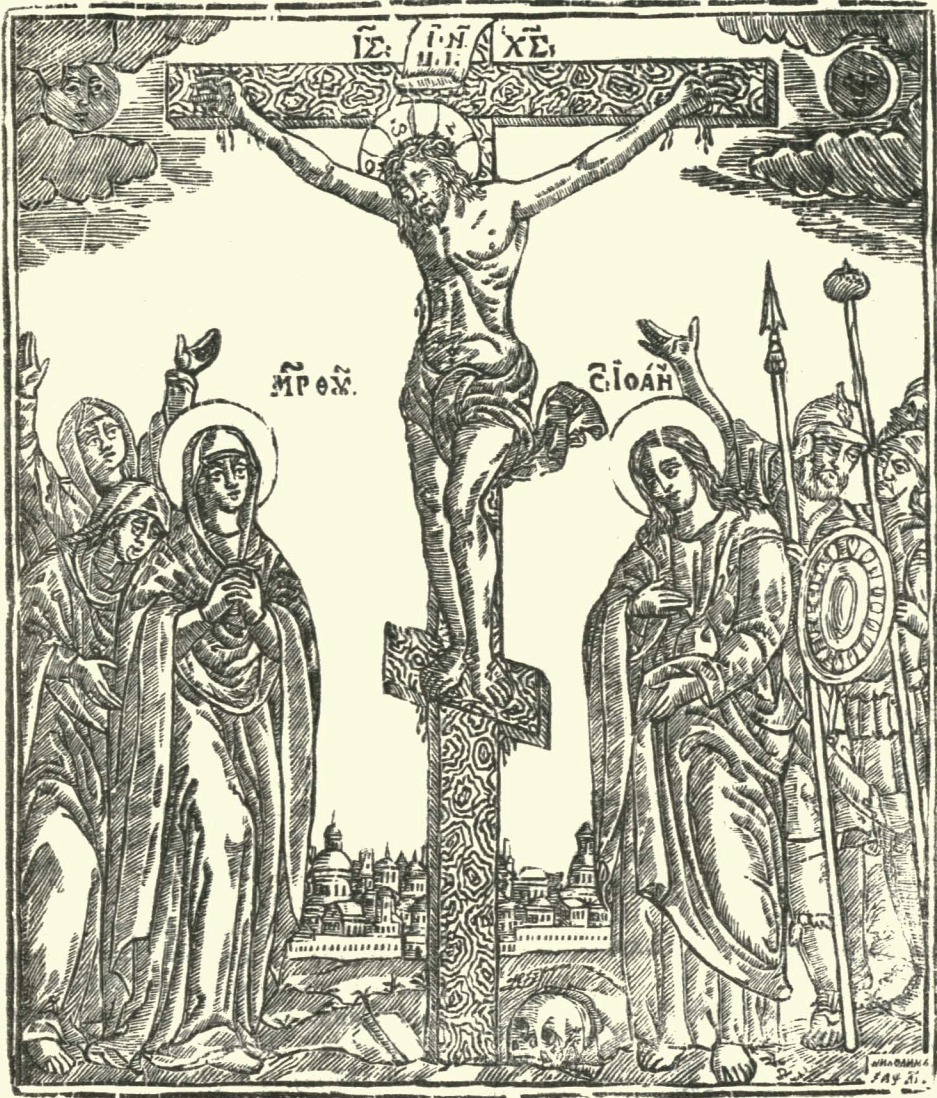
160. Успіння Б. М. з узяттям її на небо. Внизу лежить лев. Підпис: „N Z йХЧ з“ (1697 р.). 12,3×16,2. В „Октоїху“, Львів, 1700, на зв. загол. арк.; в „Ірмологіоні“, Львів, 1709, на звор. загол. арк.; у „Службнику“, Львів, 1712, на зв. загол. арк. та по інших Львівських виданнях поч. XVIII ст.

161. Те-ж саме, але інша гравюра, ніж у виданні „Октоїха“ 1700 р., з підписом: „Рок⁸ Бж йХЧ з“. В „Октоїху“, Львів, 1715 р., на звор. загол. арк.¹.

162. Розп'яття І. Хр. з 4 „предстоящими“. Вгорі плачуть два янголи. Внизу напис: „Хс за вса шмре...“ Підпис: „Никодим йХЧ з“ (йХЧ з?), інший, ніж у Ровинського № 34 (1721 р.). В „Службнику“, Львів, 1712 р., арк. 4 нenum. зв., в „Евангелії“, Львів, 1743 р., арк. 1 зв. і в „Тріоді Цв.“, Львів, 1746, арк. 79 зв. і 105. Розмір: 13×11,2.

163. Розп'яття—інша гравюра, ніж попередня і ніж у Ровинського № 34. Ліворуч—три Марії, пра-

¹ Свѣнцицкій, Каталог, стор. 42, № 145 (пор. стор. 41, № 142).

Мал. 13. Гравюра на дереві Н. Зубрицького 1711 року.
Розп'яття.

воруч—І. Богослов та два воїни. Підпис: „Никодим ацїї“ (1711 р.) Дошка в Л. М. № 1010. Розмір: 12×14. Див. на мал. 13 (розмір справжній).

164. Велика заставка з образом воскресіння І. Хр. Підпис: „N Z“. В „Єванг.“, КПЛ., 1707, арк. 1 217. 23×10.

165—181. В „Акафістах“ КПЛ. 1706 р., крім гравюр у чвертку (4^о), що зазначені в Ровинського під №№ 25—27, є ще цілий ряд дрібніших (прибл. 4×5 с.) ілюстрацій до тексту акафістів Ісусу та Богородиці. Самих тільки підписаних гравюр („N Z“) до першого акафіста—6 (арк. 23 зв., 28, 28 зв., 29, 29 зв., 30 зв.) і до другого—11 (арк. 43, 43 зв., 45 зв., 46, 46 зв., 47, 47 зв., 48, 48 зв., 49), не рахуючи багатьох гравюр без підпису, що тут їх не зазначаємо. Ті самі гравюри див. і в „Акафістах“ пізнішого видання: КПЛ., 1709¹.

182. Там-таки, арк. 226 зв. Вмч. Варвара, з трохи іншим підписом, ніж у Ровинського № 31, а саме: „Никод“. 10,2×13.

183. Заставка до книги: „Богородице Дѣво“ І. Максимовича, Чернігів, 1707 р., арк. 166. Заставку цю спеціально зроблено до цієї книги на тему: „Благословена ты въ женахъ“. Підпис: „N Z“. 13×5.

184. Трійця новозавітня. Внизу два янголи. В „Богомысли“ І. Максимовича, Чернігів, 1710 р., арк. ост. нenum зв. Підпис: „NZ“. 6×10. Див. теж у книзі: „Вѣнецъ въ честь тревѣнчанному Богу“, Чернігів, 1712, арк. 2 нен. зв.

185. І. Христос. По боках по три пророки. Внизу М. Б. з Іосифом ведуть дитину—Христа. Підпис: „Никоді...“ 12×14. Дошка у Відділі П. й Др. Л. М. № 651.

186. Божа Мати. По боках по три пророки. Внизу благовіщення Дошка (парна до попередньої) там-таки, № 658. Без підпису. Того самого розміру.

187. Богородиця Печерська з Антонієм та Феодосієм. В „Канонахъ осмогласныхъ Богородицѣ“, КПЛ., 1716, арк. 54 зв. Підпис: „Никодіа ацїї“ (1706 р.).

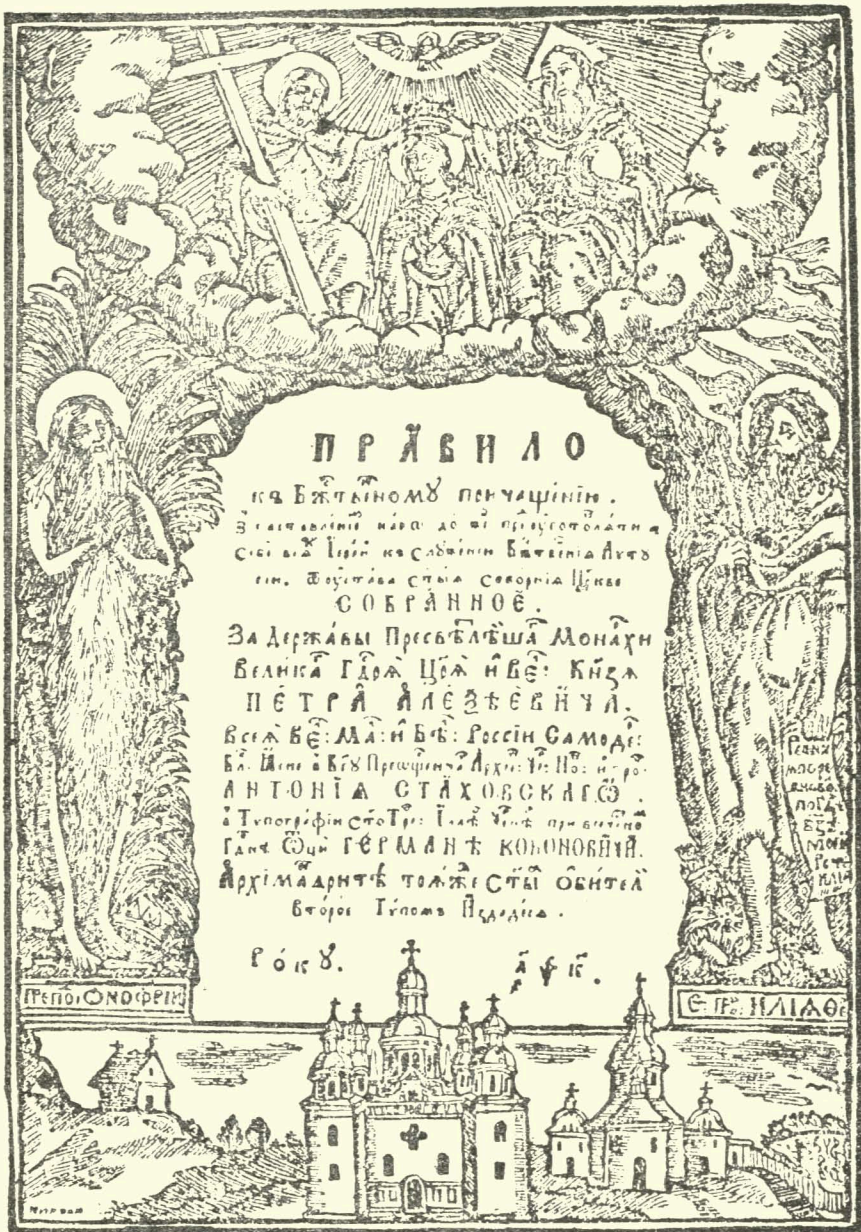
188. Рамка для заголовка третьої чверти (березень—травень) у другому виданні „Четьх Міней“ Дмитрія Ростовського, КПЛ., 1716 р. „N Z“. 16,4×27,3.

189—204. 16 дрібних (прибл. по 4,5×4,5 с.) гравюр з різними сценами з життя вмч. Варвари до книги: „Несѣдальное у престола пресв. Троицы... вмч. Варварѣ моленіе творимое“, КПЛ., 1716; арк. 6, 6 зв., 8, 9, 9 зв., 11 зв., 12 зв., 13, 16, 16 зв., 17 зв., 18, 19, 20 зв., 21 та 23.

205. Рамка для заголовка до „Тріоді Постної“, Львів, 1717. Сюжет заголовка спеціально пристосовано до змісту цієї книги: вгорі І. Хр. з І. Предтечею серед янголів, нижче—пр. Ілля на горі Хориві, Марія Єгип., Марія Магд., пр. Даниїл серед левів, ап. Петро, Іван Ліствичник та прор. Мойсей на горі Синаї (усі—як зразки посту та покути). Підпис: „Никодим рок ацїї“ (1702). 17×28.

206. Там-таки, арк. 4 нен. зв. І. Христос. По боках у 4 відділах по 2 святих. Внизу преп. Іоан,

¹ Гравюри до Київських „Акафістів“ 1706 та 1709 рр зроблено здебільшого на ті самі сюжети, що й у Львівських „Акафістах“ 1699 р., але вони іншої композиції та вдосконаленішої техніки.

Мал. 14. Гравюра на дереві Н. Зубрицького 1720 р.

Заголовок до книги в 4-у.

затворник Никомідійський. Без підпису. 13×11.

207. Там-таки, арк. 26 зв. Страшний суд. Підпис: „N Z“. 14×13. Нете, що в Ровинського під №№ 4 та 53.

208. Рамка для заголовка до „Правила къ Божеств. Причащенію“, Чернігів, 1720. Сюжет: вгорі—коронування Богородиці; з боків—преп. Онуфрій та пророк Ілля; внизу—краєвид Чернігівської місцевости. Підпис: „Никодим“. 12×17. Див. цю гравюру (зменшену) на мал. 14.

209. Зцілення німого—біснуватого. Підпис: „NZ“. 6×7,2. В „Євангелію“, Львів, 1743 р., арк. 30.

210. „Образъ и путь истиннаго покаянія... Маріи Египетскія“—остання з датованих гравюр Зубрицького: „N Z 1724“. 14×10,6. Дошка у Відділі П. й Др. Л. М. № 660¹.

211. Що до гравюр Н. Зубрицького на міді, то, не рахуючи хоча й поверхово, але все-ж-таки у Ровинського зазначених (№№ 70-82) гравюр Н. Зубрицького до Чернігівського видання „Царскій путь креста Господня“ І. Максимовича 1709 р., або великої гравюри 1704 р. з малюнком облоги Почаєва турками (Ров., № 69),—зазначимо ту, що ми знайшли, найранішу з відомих нам гравюру Зубрицького на міді, яку виконав він у Львові в 1703 р.: І. Христос і св. Каєтан. Внизу напис до обра-

за: „S. Caietanus Cler. Regul. Fundator“. Підпис майстра: „Nicodemus Zubrzycki Leopoli sculpsit: 1703“. 10,2×14,5. Знах. у кунштб. 6-ки КПЛ. № XIX—66, арк. 53 зв. Див. цю гравюру (зменшену) на мал. 15.

212. Гравюра на честь Михайла Борковського з образом Трійці, Богородиці, архістр. Михайла та портретом М. Борковського з його гербом. Внизу панегіричний напис і вірші. Під ними підпис майстра: „Всѣхъ благъ Рачитель Никодимъ Зубрицкій“. Розмір: 15,3×25,2. Дошка переховувалася в Чернігівській Троїцько-Іллінській друкарні, потім у ризниці Черніг. Єлецького ман., а звідти її було передано до Черн. Єпарх. Древлехранилища².

213—274. До списку гравюр Зубрицького, нарешті, треба долучити ще 62 його гравюри на міді до Київського видання „Иѣики ієрополітики“ 1712 р.³ Про належність цих гравюр Зубрицькому свідчать дані стилеві та технічної аналізи. На деяких гравюрах „Иѣики“, напр.: аркуш 17 („Любовь“), 68 зв. („Кротость“), 118 зв. („Ощадство“) бачимо типи облич, добре знайомі нам з гравюрою на дереві того-ж Зубрицького. Деякі гравюри роблено за допомогою офорта, див., напр., арк.: 11 зв., 17 зв., 160 зв., 172 зв. та ин. На арк. 29 зв. є монограма, яку розшифрувати не беремося. Звичайний розмір цих гравюр: 5,3×7,5.

¹ Можливо, що Ровинський зазначив цю гравюру під № 8. Але в такому разі постає низка непорозумінь: 1) цієї гравюри немає в „Учит. Єв.“, Львів, 1696 р., де показує її Ров., 2) тут не Христа образ, як зазначає Ров., а Марії Єгип., 3) незрозуміло, чому Ров. під № 376 окремо зазначає сюжет з Марією Єгип. з тією самою датою (1724 р.).

² Відбиток з цього каїше див. у „Трудахъ Черниг. Предварит. Комитета по устройству XIV Археолог. Съѣзда въ г. Черниговѣ“. Черниговъ, 1908.

³ Про Київське видання „Иѣики ієрополітики“ 1712 р. та дальші див.: П. Пекарскій. „Наука и литература...“ II, 276—277, 400, 613; К. Шероцький, „Иѣика

S. CAIETANVS CLER. REGVL. FVNDATOR.

Nirodep: Zubrzycki.

Leopoldi sculpsit: 1793.

Мал. 15. Гравюра на міді Н. Зубрицького 1703 року.
І. Христос і св. Каєтан.

И.

XLI. „Ива: Гаври:“ (Іван Гаврилов?). Такий підпис вирізано збоку на дерев'яному кліше з ініціалом „Х.“ мабуть XVIII ст. Розмір: 1×1,5 с. Див. у збірці Відділу П. й Др. Л. Музею № 2026.

XLII. И. П. Чернігівський гравер на дереві поч. XVIII ст.

1. Заголовна рамка до „Театро-

на“ І. Максимовича, Чернігів, 1708. Вгорі Трійця, кругом—янголи. Підпис: „ації И. П.“. 13×16.

2. Чернігівська Іллінська ікона Б. М.; по боках—пророк Ілля та преп. Онуфрій; внизу—Чернігівський собор. Підпис: „И. П.“. 12×16. Знах. там само, на зв. заголовного аркуша.

І.

I. Г. див. Глинський Іван.

I. С. див. Гочемський Іосиф.

XLIII. I. К.—Київський гравер на дер. 80 рр. XVII ст.

Крім зазначених у Ровинського (I, 429), див. у книзі: „Служба... Ніколаю Мврлицькому Архієпископу і Чудотворцю“, КПЛ., 1680 р. ще й такі гравюри: 1. арк. 21 зв. Перенесення мощей св. Миколая. Підпис: „I: К:“. 2. арк. 31 зв. Св. Микола (типу „Миколи Можайського“) з „д'яніями“. Підпис: „I: К:“. 11×12. Див. це саме також в „Акафістах“ КПЛ., 1693, арк. 142 зв.

XLIV. Іларіон, манах („М: І:“ або „I:“), гравер на дереві коло полов. XVIII ст. у Києво-Печерській друкарні.

Крім зазначених у Ровинського (I, 429—430): рамки для заголовків до 12 книг „Міней місячних“ КПЛ., 1750 р. (а не до „житій св.“, як каже Ровинський) та дрібних заставок, треба зазначити ще такі гравюри Іларіонові, Ровинському невідомі:

1. Рамку для заголовка до „Правила къ Бож. Прич.“ КПЛ., 1752 (або в пізніших виданнях: 1755 1760 рр.). Сюжет: вгорі образ

ієрополітика—„Наше Минуле“ 1918 р., ч. I, стор. 175—179; I. Крип'якевич „Н. Зубрицький“, „Світ“, 1917 р., стор. 61—64. Ми користалися примірником Кабінету Мистецтв при УАН.

Трійці; у стилізовану листувплетено фігури янголів. Підпис: „М: Іла“. 13,5×18.

2. Хрещення І. Хр. Підпис: „Монах Іларіон“. В „Євангелії“ КПЛ., 1771 р., арк. 115 (2-го ряду). 6,5×8.

3. Там-таки, арк. 195. Народження Б. М. „Іерм: ил“ (?). Того самого розміру.

Крім того, треба зазначити ще такі заставки з підписами Іларіоновими, розміром 7×2,4, що їхні кліше переховуються у Відділі П. й Др. Л. М.:

4. Святитель з іконою. „Мона: Ілар:“. Кліше № 1228. 5. Два святителі. „М. Ілар:“. № 1298. 6. Святитель і диякон. „М: І:“. № 1322. 7. Два святих та якась битва. „Іла:“. № 1369. 8. Святий з патерицею. „І“. № 1271. 9. Свята. „І“. № 1281. 10. Двоє святих. „І“. № 1334. 11. Три постаті св. князів. „І“. 1341. 12. „Положення ризи“ (?). „І“. № 1384. Див. на мал. 16 (розмір справжній).

XLV. Іліодор („Іліодор“, „Шіодор“) Черніг. гравер пол. XVIII ст.¹. Його роботи на міді див. в „Октоїху“, Чернігів, 1757 р.:

1. На зв. загол. арк. Трійця в

Мал. 16. Заставка роботи Іларіона, XVIII ст.

Авраама. Підпис: „1757. I. Iliodor № 2“. 15,2×25,3.

2. Там-таки, арк. 18^{зв.} (першого ряду). І. Дамаскин. Підпис: „№ I. 1756 году. Іліодор“. 16×26,2. Це—копія з такої-ж Київської гравюри на міді з підписом І. Макарія².

XLVI. Ілля—укр. гравер на дереві XVII ст., Львівський (в 30 рр.) та пізніше—Київський; чернець Львівського Онуфрійського ман.³, Іа потім—КП. Лаври.

Хоча Ровинський (I, 409—426) Іллі присвятив докладний нарис, що обіймає 376 №№ його творів, але він не вичерпує діяльності Іллі. До тих творів, що подає їх Ровинський, додамо ще 34 №№, в певності, що й це також не дасть повного списку творів цього працюючого майстра.

1. Антимінс з 10 постатями і 4 євангелістами по углах. Підпис: „Илія“ і далі нерозбірно три літери с(. . . .). Розмір: 40×27,5.

Примірник на полотні, з підписом 1677 р. Лазаря Барановича, переходується у Відділі П. й Др. Лаврського Музею (в колекції ЦАМ. № 2741). Див. на малюнок 17, в значно зменшеному розмірі.

В „Евхологоні“ або „Требнику“ Петра Могили КПЛ., 1646, крім

зазначеної в Ровинського (№ 162) гравюри Розп'яття, Іллі належать і інші гравюри.

2. Рамка для заголовка до вищезгаданого „Требника“. Сюжет: з ран розп'ятого посеред 2 дерев І. Христа потоками летиться кров вниз на сім „таинств“. В 12 менших овальних медальйонах—сцени із страстей І. Хр. Підпис майстра: „Helias Rok 1646 oktoб. 7.“. Розмір: 15,5×27. Зазначене в Ровинського (№ 162) розп'яття („Требник“ П. Могили, стор. 20 і 444) є інший, раніший (1644 р.) варіант цього самого символічного сюжету.

3. Там-таки, стор. 62. „Тайна к св. миропомазанія“. „Илія а“. Розмір: 13,5×11,5.

4. стор. 216. Розп'яття (інше, без „таинств“). Підпис: „Илія“. Розмір: 16,5×25.

5. стор. 217. „Тайна г преч. Тѣла и крови... І. Хр.“ (сцена причастя ченця і мирян). Підпис: „Илія“. 13,5×11,5.

6. стор. 347. „Тайна д св. покаянія“—складна (з 4 частин) цікава композиція. Підпис: „Илія а“. Того самого розміру.

7. стор. 397. Заставка без образів. „Ил.“. 12,2×4,4.

¹ Можливо, цей Іліодор має спільне з Іліодором Таляревським, гравером на дереві, що працював в тих самих прибл. роках у Чернігові (пор. „Талаяревський“).

² Відбитки з мідних кліше Іліодорових видано в „Трудахъ Черниг. Предварит. Комитета по устройству XIV Археол. Съѣзда въ г. Черниговѣ“. Черниговъ, 1908.

³ М. Голубець. „Укр. малярство XVI—XVII ст. під покровом старовипигії“, Львів, 1920, стор. 78—79.

Мал. 17. Гравюра на дереві Іллі. XVII ст.
Антимінс.

8. стор. 405. „Тайна є св. супружества“ (побутова сцена вінчання „молодих“). Внизу два менші образки. Підпис: „Илія а“. $13,5 \times 11,5$.

9. стор. 449. „Тайна з св. елеосвященія“. „Илія“. Того самого розміру.

10. стор. 585. Погребіння чоловіка. Без підпису. Того самого розміру.

11. Рамка для заголовків до II і III частин цього-ж таки „Требника“, з 17 дрібними поясними фігурками святих у квітках. Без підпису. Див. цю-ж рамку в „Трубах“, К. 1674 і в деяких інших Київських виданнях.

12. Там-таки, част. II, стор. 3 та 33. Архірей освячує воду. „Илія а“. $13,5 \times 11,5$.

13 Там-таки, ч. III, стор. 314. Гадаринський біснுவатий. „Илія“. 13×12^1 .

14. Блудний син. У „Тріоді Постній“, Львів (з друкарні М. Сльозки), 1664 р., арк. 10. Підпис: „и“.

15. Крім вищезазначених двох великих гравюр розп'яття (див. №№ 2 і 4), в Іллі є ще одна невеличка з тим самим сюжетом (12×8 с.) в „Євангелії“, Львів, 1665, арк. 101 зв. та 173. Підпис: „АХЛΘ ІЛІА“.

16. Митар і фарисей. В тій-

¹ Інших гравюр Іллі в „Требнику“ 1646 р. не зазначаємо, бо вони (з інших видань) у список Ровинського попали. Кілька гравюр Іллі до „Требника“ 1646 р. (у нашому спискові №№ 2, 9, 11, 13, 14) видав проф. Ф. Тітов: „Типографія КП. Лавры. Истор. очеркъ“, т. I, К., 1918.

таки „Євангелії“, арк. 265. Підпис: „И“ . 10 × 8,5.

17. Крім імпозантної гравюри воскресіння І. Хр. розміром в аркуш (16,5 × 25 с.) з підписом: „Илія а“ (див. „Апостол“ КПЛ. 1695, арк. 233 зв.; пор. у Ровинського № 160), а також воскресіння в 7 відділах (13,5 × 14 с.) з підписом „Илія“ в „Євангеліях“: Львів, 1644 р. та Львів, 1665 р. звор. заг. арк.—є ще третя гравюра воскресіння роботи Іллі (типу „сходу в ад“) в 5 відділах— в „Єванг.“ Львів, 1670, на звор. заг. арк. Підпис: „Иліа... роκδ... αχλθ“ . 13,5 × 14,5.

18—30. В „Трубах“ Лазаря Барановича КПЛ. 1674 р. є де-кілька невеликих образків Іллі розміром прибл. 4 × 5 с., що їх вміщено туди то як заставки (див. арк. 133 зв., 151 зв.), то як кінцівки (арк. 145 зв., 165 і 289, 217, 252, 344), то в тексті (арк. 375, 378 зв., 380 зв., 388 зв., 389), з підписами: „И“, „Иліа а“, „Иліа 1648“ (арк. 151 зв.), „И. С.“ (арк. 217) і т. д.

31. Там-таки, арк. 338. Постриг. По боках 4 постаті ченців на цілій зріст. „Илія“. 13 × 10,5.

32. Жертва Ноєва. „Синопис“, КПЛ., 1674 р., звор. заг. аркуша. „Илія а“. 14 × 11.

33. Григорій Двоєслов, в „Служебнику“ Львів, 1691 р., арк. 192 зв. Підпис (внизу в рамці): „Илія“. 11 × 17.

34. Мелхиседек та Авраам, в „Апостоли“, КПЛ., 1695 р., арк. 222. „Илія“. 14 × 11,5. Джерело сюжета

цієї гравюри див. в ілюстр. Біблії Піскатора.

35. Відсікають голову І. Предтечі. Підпис: „Илія“. В „Учит. Єванг.“ Яси, 1643¹.

І. М. див. „Макарій, ієросхиманах“.

XLVII. І. М. — Почаївський гравер на дереві XVIII в. До його творів належать:

1. Богородиця Почаївська з видом монастиря внизу. Розмір—аркушевий. Підпис: „І. М.“. Див. на звороті загол. арк. в „Євангелії страстному“, Почаїв, 1759.

2. Велика заставка з малюнком суду на І. Хр. у Каїафи. Підпис майстра: „І. М.“. Ак. М. І. Петров невідомо на якій підставі зазначає, що тут треба розуміти І. М. Масевського, Почаївського гравера другої пол. XVIII в.² Розмір гравюри: 14,5 × 6. Переховується вона в колекції відбитківз Почаївських кліше у Відділі П. й Др. Лаврського Музею.

3. Така сама заставка того-таки розміру і з таким самим підписом: „І. М.“, з образом взяття І. Хр. на суд (8 постатів). Відбиток переховується там-таки.

4. Велика заставка: Марія Магдалина. Підпис: „І. М.“. Того самого розміру. Відбиток там-таки.

5. Така сама заставка: чаша й знаряддя страстей І. Хр. Підпис: „І. М.“. Розмір той самий. Відбиток там-таки.

6—7. Дві заставки більшого розміру (15 × 6,5): одна з образом розп'яття, друга — положення в гроб

¹ Цю гравюру (№ 35) зазначається з репродукції у Свенціцького: „Початки кни опечатаня...“, таблиця С (100).

² Проф. Н. Петровъ, „Старинныя южно-русскія гравировальныя доски...“, „Искусство въ Южной Россіи“. К., 1914, № 3—4, стор. 89. Тут видано й це кліше справжнім розміром.

I. Хр. Підпис той самий. Відбитки там-таки.

XLVIII. **Юиль**, Почаївський гравер на дереві першої пол. XVIII ст. (коло 1741 р.). Йому належить рамка для заголовка до книги: „Вослѣдованіе праздникомъ пресв. тайни Евхаристіи... Состраданія пресв. Богородицы и Блаженнаго священномученика Юсафата“. Почаїв, 1741, F^o 1.

XLIX. **Іона**, ієродиякон КП. Лаври, гравер 40 рр. XVIII в., що різав з малюнків ієросхиманаха Макарія (пор. „Макарій“) 2.

L. **Іосиф**, Почаївський гравер на дереві 30 рр. XVIII в. До зазначених у Ровинського (I, 447) гравюр цього майстра додамо такі:

1. Орнаментована рамка для заголовка folіо-формату до „Службника“, Почаїв, 1734 і 1755 рр. Підпис: „аццлд. Іосифъ“.

В „Службнику“, Почаїв, 1735 р. є такі гравюри Іосифові:

2. На зв. загол. Герб Рудницьких: полумісяць і стріла. Вигравіровано вгорі: „In stemma illustrissimi Rudnicciogum“. Внизу лат. вірші

та замаскований підпис: „Іосиф 1735“. Розмір: 13 × 24.

3. Там-таки, стор. 6. Іоан Зла-тоуст. Підпис: „ї: аццлд“. 13 × 21.

4. стор. 7 і 73. Заставка з сюжетом тайної вечері. Підпис: „ї“.

12,2 × 5,3.
5. стор. 24. Розп'яття з одною „предстоящею“ (мб. Марією Магд.). Підпис: „аццлд іос.“ Велика гравюра (14 × 23), инша, ніж. Ров. № 5.

6. стор. 39 і 139. Заставка з сюжетом воскресіння. Підпис: „іо“. 13 × 6.

7. стор. 40. Василій Вел. Підпис: „аццлд: Іосиф“. 13 × 21.

8. стор. 72. Григорій Двоеслов. „Іоси: аццлд“. 13 × 21.

9. стор. 136. Несення хреста. Без підпису. 8,5 × 10,5.

10. стор. 143. Народження Богородиці. Підпис: „І“. 10,4 × 15,2.

11. стор. 173. Благовіщення. Підпис: „Іос“. 5 × 5.

12. стор. 183. Апп. Петро й Павло. Підпис той самий. 4 × 4,8.

13. стор. 188. Преображення. Без підпису. 3,8 × 4,4.

1) С в ѣ н ц и ц к і й, „Каталогъ книгъ церковно-славянскои печати“. Жовква, 1908, стор. 83, № 298.

2) У справі Л. друкарського архіву № 12 читаємо такий цікавий „доклад“ тодішнього правителя Л. друкарні ієром. Веніямина архімандритові Лаври Тимофію та Духовному Соборові: „Сего 1743 года марта 21 ієросхимонахъ Макарій объявилъ мнѣ писменно, что при тыпографскомъ дѣлѣ, при заложении въ печать всякія книги, требуются отъ его всякія літеры, пралозы, и конфігласы, такожъ і фігурки, рисункомъ отправляемія, но за недостаткомъ мастеровъ къ рѣзанію оныхъ нужда дѣлается немалая во оныхъ отправленіи, а онъ по должности своей послушничей, и по усердному желанію заготовляти и исполняти тшится, и между прочимъ патеричныхъ фігурокъ для предбудущаго случая нѣсколко имѣеть нарисованныхъ въ готовности, а рѣзати оныхъ нѣтъ кому, а когда чрезъ долгое время пролежать, то оной рисунокъ не безъ поврежденія быть можетъ, понеже перемѣною воздуха влажного и сухого, риски чернильныя въ своемъ состояніи перзобытномъ остатися не могутъ, и требуетъ опредѣлить къ рѣзанію рисуемыхъ отъ него всякихъ фігур умѣетного чловѣка, чтобъ оное дѣло моглъ произвести въ совершенство, якого его ієросхимонаха Макарія объявленія и требованія я собою исполнити не могучи, ясне в Богу превелебности вашей и соборному разсужденію представляю“ (арк. 6).

Собор ухвалив: „ко означенному въ семь доношеніи дѣлу опредѣлить ієродиякона Іону та для обученія тогожъ новопостриженныхъ монаховъ Іавета Котляровскаго да Логгина Федорова“ (ib., арк. 9 зв.).

Тому самому граверові, можливо, належать і інші дрібніші оздобы в цій книзі, а також малюнки рук священника в різні моменти служби (матеріал, цікавий для дослідження історії літургійного руху).

14. Літера „О“ з пеліканом та двома купідонами. Підпис: „Юс“. 6,2 × 9.

15. Рамка для заголовка з порожньою серединою архітектурного змісту, з образами - медальйонами: вгорі—Трійці в небі, по боках—по 2 святих і внизу—святителів. Підписано: „1737. Юсиф“. Розмір: 15 × 26,4. Перехов. в колекції відбитків з Почаївських кліше у Відділі П. й Др. Лаврського Музею.

ІІ. **Іриней**—Київський гравер на

дереві 50 рр. XVIII в., чернець, а потім ієроманах КП. Лаври.

До матеріялів Ровинського (переважно копій на дереві з апостолів Гр. Левицького меншої серії) додаємо:

1. Богородиця в хмарах, з підписом: „Іриней“ в „Канонику“ КПЛ., 1751, 12^о, арк. 168 зв. і 2. Там-таки, арк. 59, ще одна невелика гравюра Іриней.

І. С. див. „Севастијан ієродиякон“.

І. S. див. „Стрельбицький Іван“.

І. Т. див. „Талярєвський Іаков“.

І. Ф. див. „Філарет ієродиякон“.

І. F. див. „Філіпович Іван“.

К.

ІІІ. **Карновський** Михайло, один з видатніших граверів на міді кінця XVII—початку XVIII ст. Він працював у Москві, в 1701—1710 рр. був знаменщиком на Московському Печатному дворі¹, але походження і виховання своїм був українець². В кінці XVII ст., підчас великого впливу України на Росію,

він переїхав до Москви з України. В той час, коли інші славнозвісні українські гравери на міді Л. Тарасевич і, можливо, І. Щирський перебували в Москві більш-менш короткий час, Карновський, приїхавши сюди в 1697 році з Чернігова³ з тамошнім ігуменом Лаврентієм Кривоновичем, залишився

¹ Д. Ровинській, „Подр. словарь рус. граверовъ“, т. I. Приложение 1, стовп. 182. Де-кілька слів присвячено Карновському під помилковим прізвищем: „Karkowsky“ в Neues allgemeines Künstler-Lexikon G. K. Nagler's, t. VI, стор. 531.

² К. Харламовичъ, „Малоросійское вліяніе на великорусскую церковную жизнь“. Т. I. Казань, 1914, стор. 785.

³ К. Харламовичъ, op. cit., стор. 419. Замість „Куновскій“ тут треба-б читати: „Карновскій“. Варто уваги, що першим осередком „коперштихаторської“ вмілости на Україні, джерелом її поширення відділя по всій Україні та навіть і по Росії, був Чернігів. Звідци вийшли або тут перебували наші перші й найвидатніші гравери на міді: Л. Тарасевич, І. Щирський, І. Стрельбицький, М. Карновський, Н. Зубрицький. Притягав їх сюди, очевидно, попит на їхні вироби від культурного тодішнього Чернігівського осередку, починаючи від освічених архіреїв-меценатів: Лазаря Барановича та Івана Максимовича. За цих архіреїв Чернігів серйозно мірявся, як культурний осередок, з Києвом: і своєю колегією, і своєю „лаврою“ (Троїцько-Іллінський ман.), і своєю друкарнею, і своєю папернею. На жаль, своєрідний та визначний цей осередок укр. культури XVII й поч. XVIII ст. до цього часу майже зовсім ще не досліджений.

в Москві на довший час, якщо не зовсім тут акліматизувався. Українське походження його почувалося так у вимові написів і підписів на його гравюрах, як іноді й у їхньому змісті: то він гравірує „тезис“ на зразок Київських, з посвятою його тодішньому Київському мітрополітові Кроковському Іоасафу (у Ровинського помилково „Іосифу“), то гравірує образ Київо-Печерської Богородиці серед зірок (копія з Київо-Печерського Патерика), то творить на інші популярні на Україні сюжети.

Нам пощастило знайти дві досі невідомі гравюри Мих. Карновського, що змістом своїм характерні для їхнього майстра-українця. Обоє їх вживано як зразки для Київо-Печерських малярів та граверів, і старанно вклеєно в шкільні збірки малюнків та гравюр (так зв. Лаврські „кунштбухи“). Це саме:

1. Богородиця популярного на Україні типу так зв. „непорочного зачаття“. Вона в корон стоїть серед зірок, на півмісяці, без дитини. Навколо — 18 дрібних символічного змісту медальйонів. Підпис: „аціг мѣд марта зї днѣ Михай Карновскій S“. Таким чином гравюра ця має дату: 1703 р. 14,5 × 19,5.

2. Велика гравюра на цілій аркуш типу народніх малюнків такого (алегоричного) змісту: чернець (західного типу) несе стовп, якір, камінь та інше. Обік нього біжать дитина й собака. Навколо 13 медальйонів з алегоричними малюнками та з багатьма написами до них. Внизу вірші з ознаками української мови та правопису. Початок їх:

Хотяй послушанія всякъ ся
научити,
Зри в ікону каково оно
должно быти...

Підпис майстра: „Ризал (sic!) Міхаиль...“ (далі гравюру обірвано). Розмір 23,5 × 31,6. Див. обидві гравюри в кунштбухах 6-ки КП. Лаври: XIX — 104^в, аркуш 1 і XIX — 101, аркуш 3.

III. **Кваас** Леопольд („Quaas Leopold“, „L. Q.“) ксилограф, саксонець походженням, що його в 60 рр. XIX ст. запрошено було від Лаври з-за кордону на працю до КП. Лаврської друкарні.

В 1865—66 р. в Лаврі виникла думка заснувати свою власну ксилографічну та літографічну майстерню й школу, але умови запрошеного для цього з Пбургу акад. Л. Серякова здалися їй важкими (пор. „Серяков“), і тому вона запросила із Саксонії ксилографа Леопольда Квааса та літографа Густава Шенгальда (Schönhald), а із Швейцарії—літографського майстра Івана Гавпта (Haupt). Майстри прибули до Київа 17 березня 1866 р. і взялися не тільки виконувати при друкарні потрібну гравюру та літографську роботу, але й викладати своє вміння учням, скільки їх буде призначено.

На 24 вересня 1866 р. Кваас зробив такі кліше для „Акафістника“:

1. Собор янголів з Трійцею посередині. Підпис: „Кваасъ“. 11 × 14,5.

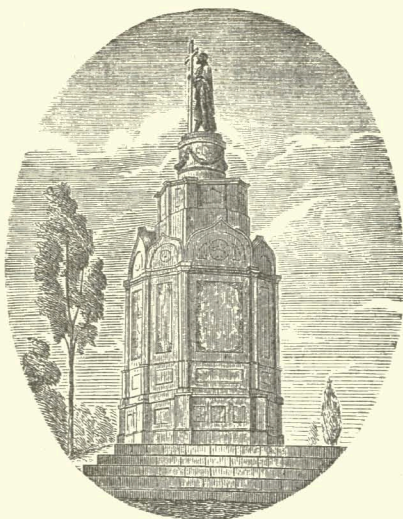
2. Іван Предтеча. Підпис: „L. Q.“. 10,5 × 14,5.

3. Микола Чудотворець. Підпис: „Кваасъ“. Того самого розміру.

4. Вмч. Варвара. „Кваасъ Sc.“. Того самого розміру.

До „Молитвослова“: 5. Богородиця. 6. І. Предтеча. 7. Обрізання

Хр. 4 × 5.

Мал. 18.

Гравюра на дереві Квааса. XIX ст.
Пам'ятник кн. Володимир'у в Києві.

До „Акафіста Богородиці“: 8. Погруження ризи Б. М. 4×5 .

До „Київського Народного Календаря на 1867 годъ“ (К., 1866):

9. стор. 57. Аскольдова могила. $8,5 \times 5,5$.

10. стор. 61. Андріївська церква. $6 \times 7,5$.

11. стор. 64. Сампсонівський фонтан на Подолі. 3×7 .

12. стор. 82. Портрет Комісарова. $5,5 \times 6$. Усі без підписів.

Крім того, виготовано ще було:

13. Пам'ятник тисячоліття Росії. 5×8 і 14. Пам'ятник кн. Володи-

миру в Києві. $5 \times 6,5$. Див. цю гравюру на мал. 18 (розмір справжній).

Без підписів. Де-кілька дощок Квааса переховується у Відділі П. й Др. Лаврського Музею.

Кваасові в тій самій збірці належать ще й такі кліше:

15. Собор апостолів. Підпис: „Кваасъ sc.“. $10,5 \times 14$.

16. Собор янголів (іншої композиції, ніж № 1, з І. Хр. на престолі посередині). Підпис: „Кваасъ sc.“. Того самого розміру.

17—19. Цар Давид. „Кваасъ sc.“. $11,7 \times 15,8$. Крім того, Кваасові-ж належать і дві менші гравюризобра- зом Давида (усі три з незначними варіантами). Менші дві без підписів. Розмір їх: 6×10 і $4,2 \times 7$. Дощки в Л. М. №№ 3137 і 3135. Останню гравюру див. на мал. 19 (розмір справжній)¹.

20. Пр. Моїсей море розділяє. Підпис: „Кваасъ ск.“. Розмір: $11,7 \times 15,8$.

Мал. 19.

Гравюра на дереві Квааса. XIX ст.
Цар Давид.

¹ Зазначені в цьому спискові не підписані праці приписуємо Кваасові на підставі документальних даних Л. друк. архіва. Але цим продукція Квааса не вичерпується. В колекції Відділу П. й Др. Л. М. є й інші не підписані гравюри, схожі на роботу Кваасову.

В 1866 р. за 14 дощок, всього $17\frac{3}{4}$ кв. дюймів, Кваас дістав платні 444 р. $37\frac{1}{2}$ к. (по 2 р. 50 к. за 1 кв. дюйм).

LIV. **К. Г. В.** „Правиль кь Бож. Причащенію“, Чернігів, 1746 р. див. рамку для заголовка, різану на дереві, з образом коронування Богородиці вгорі, з краєвидом якоїсь Чернігівської, певно, місцевості—внизу, а по боках—з 4 медальйонами. Підпис (не зовсім виразний): „К. Г.“. Розмір: 13 × 17,3.

LV. **Кіліяні**—фамілія (кілька поколінь) талановитих авгсбурзьких граверів на міді XVI—XVIII вв. Один із них, славновісний Лука (народ. р. 1579, помер р. 1637) вигравірував між іншим портрет Євстафія Воловича, канцлера Вел. Кн. Литовського (Kołasczowski, 30) і Дмитра так зв. Самозванця (в 1606 р.)¹. Вважають, що в Кіліянів у Авгсбурзі вчилися в другій пол. XVII в. перші кращі українські гравери на міді Олександр та Леонтій Тарасевичі (Стасов, Ровинський). Представники фамілії Кіліянів, можливо, жили лише у Польщі, бо з одного боку дослідження творчі Кіліянів, що стосуються до Польщі, а з другого—в Галичині до останніх часів було це прізвище (Kołascz., 30). Детальні дослідження над усім цим, можливо, освітлять перші сторінки історії української гравюри на міді².

LVI. **К. К.**—Черніг. гравер на дереві в першій половині XVIII в. Літерами „К“ або „К. К.“ означені:

1. Рамка для заголовка до „Нового Зав.“, Черн., 1717 р., з Трійцею вгорі, з двома Чернігівськими церквами внизу, з 4-ма євангелистами та 4-ми апостолами—по боках. Підпис „К...“ (другу літеру не розібрано). 12,5 × 17,5.

2. Там-таки, на звор. заг. Трійця в Авраама. „К. К.“. Див. також у „Правиль кь Бож. Прич.“, Черн., 1720 р., на звороті заголовкового аркушу.

LVII. **Козачковський** Аверкій Симонович („Abercius Kozaczkowski“, „А. К.“), видатний Київський гравер на міді в першій пол. XVIII в., що з честю підтримував славу Київських видань та української тогочасної гравюри. Козачковському відомий був не тільки спосіб офорту, але й так звана „чорна манера“ (manière noire)³.

На додаток до 20 №№ Ров. (II, 517—8) можемо зазначити ще 22:

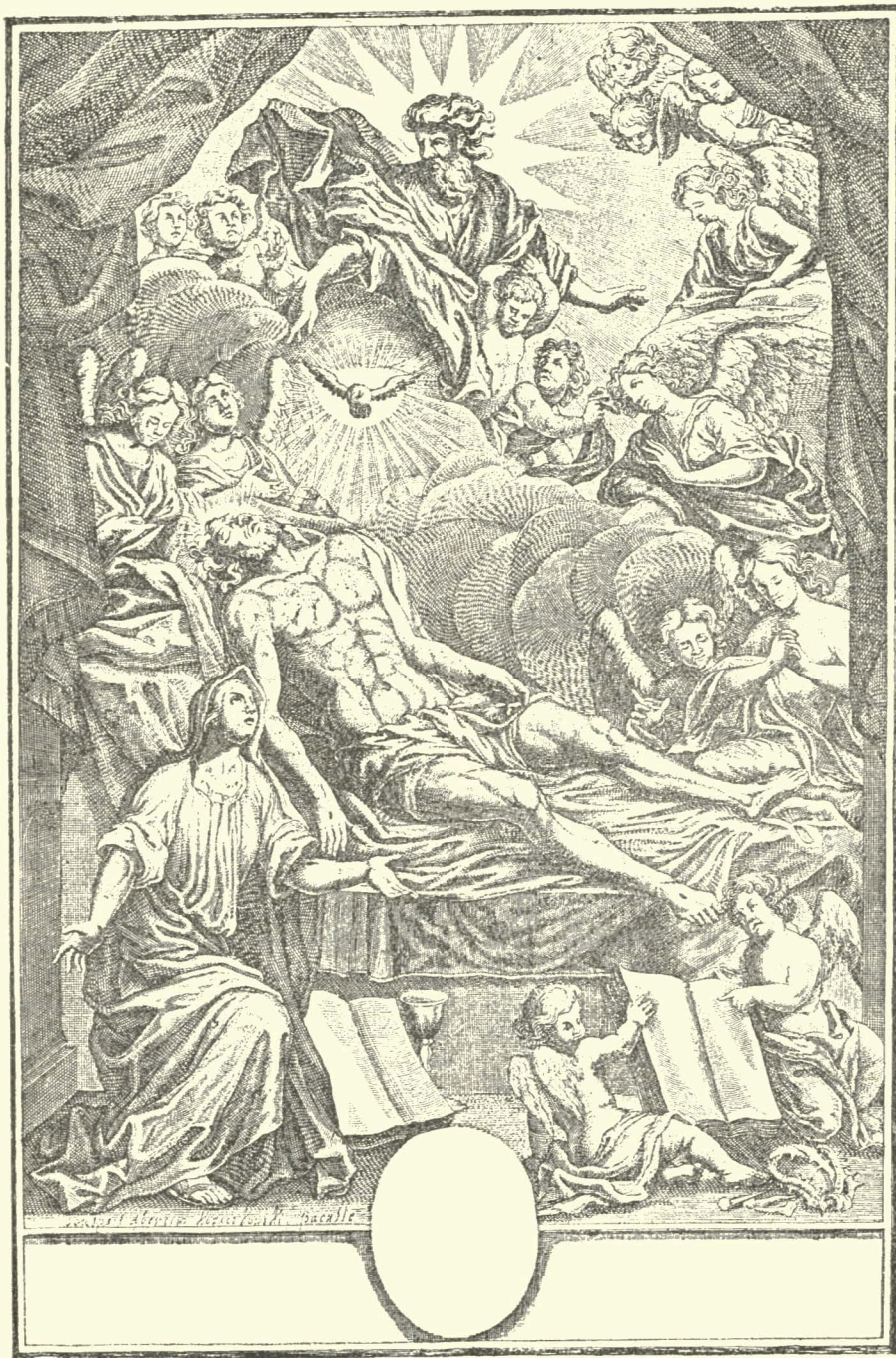
1. Рамка для заголовка до „Апостола“, КПЛ., 1722. Вгорі Бог Отець держить хрест з розп'ятим І. Хр. Нижче, в цікавій композиції, образи 12 апостолів з книгами, а на цих книгах написані різні місця з

Цікаво, що з приводу ксилографій Квасових до „Календаря“ більш-менш світського характеру містр. Арсеній зробив начальникові Л. друкарні о. Лаврентію докір і наказав наперед не робити гравюр, що безпосередньо не стосуються до віри та церкви, наприклад, таких, як Сампсонівський фонтан на Подолі, або портрет Комісарова (селянина, що врятував життя Олександрові II 4 квітня 1866 р.).

¹ Ровинський. „Подр. словарь рус. гравир. портр.“, т. I, СПб., 1886, стовп. 686—7. Тут подано й репродукцію.

² Про Кіліянів див.: G. K. Nagler, op. cit., t. VII, стор. 9—19. Тут зазначено з представників цієї Künstlerfamilie 13 Кіліянів, граверів на міді XVI—XVIII вв. Тарасевичі могли вчитися у братів Кіліянів, що жили в Авгсбурзі: Филипа (1628—1693) та Бартоломея (1630—1696), синів і учнів знаменитого Вольфганга Кіліяні (1581—1662) та племеників згаданого Луки.

³ Примірник єдиної, досі відомої, старої української гравюри так зв. „чорною манерою“ (розп'яття з „предстоящею“ Богородицею і двома янголами вгорі), що її виконав А. Козачковський, знаходимо в одному з т. зв. „кунштбухів“ в 6-ці КП. Лаври № XIX—101. Див. також у Службниках без виходу в б-ці КП. Лаври № VII ³/₃. Пор. Ров. I, 130 і II, 517.

Мал. 20. Гравюра на міді А. Козачковського. XVIII ст.
Покладання у гроб І. Христа.

символу віри, згідно з характером науки кожного. „Изобрази І: Kozaczkowski Рок8 ацкк“ (1722 р.). 16 × 27,5.

2. Благовіщення із 7 медальйонами та емблемами. Підпис малорозбірний, але приблизно можна його прочитати так: „Sumptibus D. Simeonis Markiewicz. Sc. Kozaczkowski“. Дошка у Відділі П. й Др. Лаврського Музею № 239. 18 × 17.

3. Цар Давид. В ногах у нього — ягня, гуслі й амфора. Перед ним стоїть пророк. Поодаль сцена: Давид і Вірсавія. „Изобрази Аверкій Козачковски“. Дошка там-таки, № 163. 12,5 × 17,5¹.

4. Рамка для заголовка до „Толк. Пс.“ КПЛ., 1728. По обидва боки від заголовку: цар Давид та пророк Нафан. Внизу вид КП. Лаври. „Изобрази Аверкій Козачковски“. Дошка там-таки № 80. 17 × 26².

5. Рамка для заголовка до „Акафістів“, КПЛ., 1731. Вгорі Бог-Отець, внизу — апостоли біля гробу Б. М., а по боках, на колонах — по два медальйони з образами. Підпис: „Изобрази Аверки Козачковскій“. 14,5 × 18,5.

6. Там-таки, на звороті заголовн. аркушу: Взяття на небо Б. М. Тут інший (менший) формат та інша композиція, ніж у схожому сюжеті, що зазначив його Ровинський під № 11 та що запозичив його Козачковський у Енгельбрехта. Пор. його в „Анфологоні“ КПЛ.,

1745. Підпис: „А. Козачковскій“ 12 × 16³.

7. Там-таки, арк. 2 нен. зв. Благовіщення. Внизу ясні сліди стертого підпису: „Abercius Kozaczkowski“. 12 × 16.

8. Там-таки, арк. 45 зв. І. Хр. сидить з книгою на веселці. Перед ним 2 янголи внизу і 2 — позаду; навколо багато херувимів. Сліди підпису Козачковського. 12 × 16.

9. Там-таки, арк. 85 зв. Собор янголів. Вгорі Трійця, нижче — окремі групи янголів: престולי, херувими, серафими, власті, сили та інші. Підпис затерто, але видно сліди великих літер: „А... К...“

10. Там-таки, арк. 98 зв. І. Предтеча з піднятою рукою. Поодаль сцени: І. Предтеча з книжниками й хрещення І. Хр. Підпис затерто. Розмір той самий.

11. Там-таки, арк. 107 зв. Успіння Б. М. Підпис: „Аверкій Kozaczkowski“. З № 10 Ровинського гравюра ця трохи несхожа розміром. 12 × 15,5.

12. арк. 156 зв. І. Хр. серед 13 апостолів (з Павлом). Без підпису. 12 × 15,5.

13. арк. 219 зв. Б. М. біля Христа. Поодаль сцена положення І. Хр. в гроб. Ясно видно сліди підпису: „Sculp. Abercius Kozaczkowski“. Розмір той самий.

14. арк. 225 зв. та 320 зв. Собор усіх святих. Вгорі коронування Б. М. Внизу напівзатертий підпис:

¹ Ровинський під № 2 свого списку зазначив гравюру ц. Давида іншої композиції та більшого розміру (16,3 × 23,7) — із „Пс. Толк.“ КПЛ., 1741, арк. 37 зв. (другого ряду).

² Заголовкову цю сторінку видали Срезневський та Бем, *op. cit.*, ст. 11. Якщо Ровинський хотів зазначити цю саму гравюру, то зміст її описано в нього помилково: замість справжніх ц. Давида з пророком — у Ров. зазначено митаря і фарисея, а замість КП. Лаври — К.-Соф. собор. З цієї загол. сторінки зроблено було трохи пізніше копії на міді й на дереві (див. дошки в Л. М. №№ 80а та 646).

³ Гравюру: Взяття Б. М. на небо (більшого формату) А. Козачковський точно скопіював з гравюри західнього майстра Martin'a Engelbrecht'a: „Assumptio V. Mariae Virginis“. Гравюру Енгельбрехта див. у кунштб. 6-ки КП. Лаври № XIX—68 (арк. 2), що його надав до 6-ки Лаври ієромонах Феоктист в 1744 р.

„А. Kozaczkowski“. Того самого розміру.

15. арк. 234 зв. Богородиця, навколо 6 янголів. Сліди підпису: „А... К...“. Того самого розміру (підпис не той, що в Ров. № 12).

16. арк. 245 зв. Страшний суд. Сліди підпису: „Изобрази Аверкій Козачковскій“. Того самого розміру.

17. арк. 271 зв. Покладання І. Хр. в гроб. Сліди підпису: „А... К...“. Того самого розміру.

18. арк. 280 зв. Воскресіння І. Хр. Без підпису. Того самого розміру¹.

19. Рамка для заголовка до „Новога Завѣта“ КПЛ., 1732. Вгорі воскресіння І. Хр., по боках—прор. Моїсей та І. Хр. з державою. Підпис: „Sculpsit Abercius Kozaczkowski“. Розміром на 4-ку аркуша.

20. Успіння Б. М. В „Трефології“ КПЛ., 1734, на зв. загол. Підпис: „Изобр. Аверкій Козачковскій аццд“ (1734 р.). Інша гравюра, ніж у Ровинського № 9. З № 10 Ровинського не сходиться підпис.

21. Покладання у гроб І. Хр. Це—одна з кращих гравюр Козачковського. Від № 8 Ровинського відрізняється іншим підписом, а саме: „Sculpsit Abercius Kozaczkowski raculle“, а також тим, що невеликий медальйончик внизу, що в інших примірниках цієї гравюри звичайно заповнений малюнком знаряддя страстів І. Хр., тут іще порожній. Розмір: 21 × 31. Переховується цей варіант у кунштб.

6-ки КПЛ. № XIX—68. Див. його на мал. 20 в значно зменшеному вигляді.

22. Велика Лаврська церква з печерами по боках. Вгорі напис: „Освятить есть селеніє свое вышній“. Підпис майстра: „А. К.“. Цю невеличку гравюру вклеєно у рукопис 6-ки КПЛ. № 183 („Опись въ нутрѣ великой печерской церкви“).

LVIII. **Кокоша**—народній гравер-кустар, що в XIX ст. (до 80 рр.) друкував та продавав ікони і картинки, відбиті з кліше, яких у нього було до 30 штук. Він і сам різав дошки, щоб робити з них гравюри та вибойки. Відбитки носив він по хатах і продавав по 1—2 к. за примірник. На жаль, більшість дошок Кокоші спадкоємці попалили, і тільки решту їх (переважно релігійні сюжети) в 1907 р. син його, що жив коло м. Борзни, Михайло Кокоша продав І. П. Дубянському, а той подарував їх Чернігівському Музеєві. Кліше ці дуже грубі й так оброблені, що до друкарського пресу не підходять. Вони нагадують звичайні вибіячені дошки селянських майстрів².

LIX. **Кончаковський** Яков („Я. К.“), гравер на міді другої пол. XVIII ст. (70—90 рр.) при КП. друкарні. Він означає собою вже період занепаду Київського майстерства гравюри. Тепер за майстрами або до Москви звертаються³, або гравери типу Козач-

¹ Інших гравюр із цього видання: св. Микола (арк. 164 зв.), хрест з янголами (арк. 209 зв.), І. Хр. у сосуді (арк. 286 зв.)—не торкаємось, бо їх зазначив уже Ровинський під №№ 19, 17 і 16.

² Ці відомості подається на підставі передмови до видання: „Ксило-гравюри Чернігівського Держ.-Музею“, Чернігів, 1925 р., у великий аркуш. Тираж—50 прим. Видано 8 таблиць безпосередніх відбитків з цікавих народніх гравюр, усі без підписів майстрів, але деякі з датами: 1708 (найстаріша), 1731, 1739 і 1760 рр.

³ В справі Л. архіву № 333, арк. 205 читаємо про те, що в 1798 р. Я. Кончаковському доручено було зробити копію з старої дошки роботи Макарія з образом

ковського копіюють стару спадщину—негодящі вже до друку збиті мідні дошки Л. Тарасевича, Галяховського, Гр. Левицького, Макарія, Козачковського та інших колишніх видатних майстрів. Кончаковський переважно це й робив. Нема чого казати, що з його рук старі добрі зразки української гравюри виходили дуже позбавлені своєї вартості.

До 43 №№ Ровинського додамо ще 80:

1—6. Шість апостолів на 4-ку до „Новога Завѣта“, КПЛ., 1780 р.: Лука (інший, ніж у Ровинського під № 9), Яков, Петро, Іоан, Іуда й Павло. Все це—копії з гравюр Макарія та Георгія. Всі з ініціалами: „Я: К:“, а Іуда (арк. 102 зв.)—з повнішим підписом: „Гридиrowаль Яковъ Кончаковскій 1777“. Розміром усі прибл. 12×15,5. Не треба змішувати цю серію з зазначеними у Ровинського (№№ 18—23) гравюрами апостолів аркушевого формату (розм. 15×25), що їх копіював Кончаковський-же з гравюр Гр. Левицького до „Апостола“ КПЛ., 1752 р.

7. Богородиця серед зірок з іменами КП. архимандритів. Копія з Л. Тарасевича. Дошка у Відділі П. й Др. Л. М. № 91 (пор. тут-таки подібні дошки за №№ 93 і 94). Розмір: 17×30.

8. І. Хр. стоїть у сосуді і точить кров з ран. Копія з А. Козачковського. Дошка там-таки, № 180.

9—12. Чотири євангелісти на 16 д. аркуша. Копійовано з гравюр Гр. Левицького до „Євангелії“

КПЛ., 1737, 16°. Дошки там-таки, №№ 193—201. Без підпису. По 6,5×10,5 с. розміром кожна.

13. І. Хр. являється І. Богослову серед 7 світильників. Без підпису. Дошка № 162. Розмір 12×16. До „Новога Завѣта“, 1780 р., де див. також і інші роботи того самого майстра.

14—68. 54 гравюри до „Біблії“ КПЛ., 1758 р. на сюжети з Старого Завіту (копії з далеко кращих гравюр Моск. видання „Біблії“ 1756 р.). Дошки в Л. М. (№№ 5—56). Про належність їх Кончаковському свідчать, крім характерних ознак його роботи, ще й підписи „Я: К:“ на дошках: №№ 34 (пр. Ієремія), 37 (пр. Іезекиїль) і 53 (до 2 кн. Маков.). Усі розміром по 15×10 с.

69—72. Чотири гравюри з різними старозавітними сюжетами. Розміром 9×15 с. у кожній гравюрі. Див. дошки №№ 134 і 137 (по дві гравюри на кожній дошці). Без підпису.

73—78. Ще шість гравюр з подібними сюжетами (усі шість на одній дошці № 229). Тільки одна (Воскресіння Лазаря) з сюжетом з Нового Завіту, інші—з Старого. Це—незакінчені проби різця Кончаковського на зворотному боці одного з старих кліше.

79. Заголовок до Біблії КПЛ., 1758. Копія з заголовка до Петербурзької Біблії 1751 р., або Московських—1756 та 1757 рр., з відповідними змінами: внизу замість Петербурзьких або Моск. будинків змальовано Київські: Лавр-

І. Дамаскина до новодрукованого „Октоїха“ з тих тільки міркувань, що „Октоїх“ було вже надруковано, а поки-б виготовили відповідну гравюру в Москві, минув-би довгий час. За цю роботу (гравюра розміром: 16×27) Кончаковському заплачено було всього 10 крб. Взагалі йому багато не платили. Наприклад, в 1788 р. за копіювання з Тарасевичевої гравюри Єфрема, еп. Переяславського до КП. Патерича (11,5×15,5 с.) Кончаковський дістав усього 5 крб. (там-таки, справа № 241, арк. 2).

ську церкву з дзвіницею, з одного боку, і Лаврську друкарню тодішнього її вигляду—з другого. Розмір: 21,5×33.

80. Гравюра з портретами двох цариць і з написом: „Да недокончанная справиши“ (копія з подібної-ж гравюри до вищезазначених Петерб. або Моск. видань Біблії). Розмір: 21×34.

LX. **Корнахольський** („Kornacholski“) — Львівський гравер на міді другої пол. XVIII в.¹ Його гравюра з Туринецьким образом І. Хр. і з підписом майстра: „Kornacholski sc. Leor.“ є у виданні „Пієсьнь в Пану Іезусіє (1767)“.²

LXI. **Коробка** Федор Михайлович, Київ - подільський міщанин, срібляр, в 1813 р. „урядник“ золотарського цеху, а в 1828 р. „ратсгер“ Київського магістрату³. Золотарство та громадська діяльність не перешкодили Коробці в 1817 році взятися до гравірування великої дошки плану та фасаду Лаврської дзвіниці (за малюнком Лаврського старця ієром. Амфілохія)⁴. За цю роботу Коробка запросив 100 карбованців. Духовний Собор Лаври визнав платню цю за невелику, але дешеве на дорозі вийшло. В червні 1817 р. типограф Єпіфаній доповідає Соборові, що Коробка дошку зробив, але та дошка „по опробації оказалась кь изданію вь публику неспособною, какь по

весьма грубой гравировки,“ и съ правилами несходной, такъ и потому, что оттянуть ее вь цѣлости невозможно по причинѣ толстоты и неровности доски“⁵. Собор вирішив гроші Коробці все-таки заплатити, а дошку „съ исподѣ истончить“, і доручив це зробити ієродиякону Іесею. Довго морочилися з цією дошкою, і був момент, коли Духовний Собор вирішив був продати її „по неспособности“ „охотникамъ, которые могутъ сыскаться“. Але вчасно повернувся з Афону послушник Малютин, що почав був колись гравірувати цю дошку. Він поправив її, і „куншти“, нарешті, випущено було „для удовольствія публики“ з платнею по 70 к. за примірник. Оригінал Амфілохіїв, сама многотраядальна ця дошка і відбитки з неї перед тим і після того, як поправив її Малютин, переходять у Відділі Письма й Друку Лаврського Музею.

LXII. **Котляровський** Іафет, гравер-учень при Київ - Печерській Лаврській друкарні; у 1743 р., тоді тільки що пострижений в ченці, він був приставлений разом з Лонгином Федоровим до ієродиякона Іони „для обученія“ майстерству гравірувати малюнки Лаврського художника - графика, ієроманаха Макарія (пор. „Макарій“ і „Іона“).

LXIII. **Крач(ковський)** Кузьма — Чернігівський гравер на дереві

¹ Праці Корнахольського високо ставить Pawlikowski, хоча й зве його помилково „Корнаховським“ (Czasop. LW., 1829, III, 103). Rastawiecki (Słownik gut. polsk., 160) зазначає ще 4 гравюри К-го.

² Див. „Свѣдѣнїи цкѣй, Каталогъ книгъ ц.-сл. печати“, Жовква, 1908, ст. 159—160, № 603.

³ Федір Ернст. „Контракты та контрактный будинок у Києві“, К., 1923, стор. 70 і 95. В 1816—1823 рр. Коробка робив чимало золотарських работ для Лаври. Пізніше, в 1836 р., він укупі з другим подібним до себе „гравером“, Гарасимом Проценком, робив 33 шати на іконостас у Лаврській Великій Церкві.

⁴ Амфілохій зробив також і докладний напис під малюнком, де на підставі своїх власних архівних розшуків зазначив, що Лаврську дзвіницю будовано 14 років (1731—1745), і обійшлася вона з позолотою купола 61,985 крб.

⁵ Л. друк. арх., справа 443.

XVIII ст. Його роботи (в додаток до Ров. II, 568):

1. Рамка на заголовок до „Псалтирі“, Чернігів, 1720, 4^о: вгорі Трійця, нижче: пр. Антоній, прор. Ілля, Борис і Гліб, „Ануфій“ та Іоан. Підпис: „Кузьма. р. 1700“.

2. Гравірована рамка до епіграфа з послання ап. Павла до Коринтян. Вгорі Трійця; внизу одна з Чернігівських церков, по боках вищезазначені святі. Підпис: „Кузм. Крач.“. 12×17. В „Правиль къ Бож. Прич.“ 1758 р., арк. 7 звор. (першого ряду).

LXIV. **Куліков** Іван, гравер на міді XIX в., Московський міщанин. В 1837 р. він жив у Києві і працював на Лаврську друкарню, а саме: поновив мідну дошку: Собор печерських святих (36×45 с.) за 125 крб.¹ Підпис майстра: „Подправлялъ московскій граверъ Иванъ Куликовъ въ бытность въ Киевѣ 1837 Года Сентября мѣсяца“. Перебуваючи в Києві „на богомольѣ“, Куліков поновив також і другу мідну дошку з видом К. - Софійського собора (Ров. II, 571, № 32)².

Л.

LXV. **Лаврентій**, начальник Лаврської друкарні („типограф“) в 60 рр. XIX ст., ероманах КПЛ., пізніше ігумен Жаботинського Онуфрієва ман. До історії гравюри на Україні він причетний, як ініціатор окремої школи гравірування при Лаврській друкарні. Лаврентій, дбаючи про поліпшення Лаврських видань з художнього боку, робив для них замовлення кращим майстрам: в Росії (напр., акад. Л. Серякову по малюнках ак. Солнцева), у Франції (у Лемерсьє в Парижі)³, в Німеччині (у Брокгавза в Лейпцигу)⁴, в Англії

(Робінзонові)⁵. Коли не здійснилися його заходи що до переїзду в Лавру ак. Серякова (не з його вини, здається, й не через Серякова), то Лаврентій завідувати школою закликав акад. Рокачевського, а викладати в ній новіші способи ксилографічного гравірування та для літографської роботи в друкарні запросив з-за кордону ксилографа Квааса та літографа Шенгальда (обидва з Саксонії). Вороги обвинуватили Лаврентія в зайвих видатках на всі ці справи і, скинувши його з посади, примушували його повернути ті видатки

Л. друк. архів, справа № 513.

² Україною І. Куліков мав і той стосунок, що робив три гравюрні портрети: Д. П. Трошинського, гр. М. О. Милорадовича та М. М. Раєвського до альбому: „Изображенія людей знаменитыхъ, или чѣмъ-нибудь замѣчательныхъ, принадлежащихъ по рожденію или заслугамъ Малороссіи“, Москва, 1844 (із серії так зв. „бекетовських портретів“).

³ Паризькій фірмі Лемерсьє Лаврентій замовляв головним чином літографські та гальванопластичні роботи.

⁴ Лейпцигска фірма Ф. А. Брокгавза виконувала для Лаврської друкарні ксилографічні роботи (див., напр., ксилографії розміром 10,5×4: 1. І. Хр. 2. Хрест серед 7 янголів, ЛМ., 3196 і 3189), поки Лаґра з досвіду не побачила, що німецькі гравюри не дешевші і не кращі за Серяківські.

⁵ В колекції Відділу П. й Др. Л. М. є 6 кліше з гравюрами на сталі роботи відомого англійського гравера Робінзона до одного з Лаврських видань (пор. Ров., II, 837).

з власних коштів. Лаврентій розширив Лаврську друкарню й перебудував її на європейський зразок, завів нові друкарські машини, літографію й стереотип.

LXVI. Ланицький Леонтій— „рѣщикъ“ на дереві в Лаврській друкарні. В 1792 р. він вирізав нову дерев'яну дошку з образом Богородиці в орлі серед зірок (копія з подібної гравюри на міді Л. Тарасевича до КПеч. „Патерика“ 1702 р.), без підпису, розміром: 14,5×25,5 с. Див. цю дошку у Відділі П. й Др. Л. М. № 830. Цей „куншт“, набувши характеру „народнього малюнку“, широко пішов у продаж (таємно, по-за відомом Лаври), і коли в Лаврі про це дізналися і притягли до слідства „содержателя типографских матеріалов“ манаха Артемона, то той показав, що ріжчик Ланицький крадькома друкував ці листи ще до того, як здав дошку йому, Артемонові¹.

LXVII. Левицький Григорій Кирилович („Григорѣй Левѣцькій“, „Gregorius Lewitski“), славетний український гравер на міді, свя-

щеник м. Маячки (на Полтавщині). походженням з старої української фамілії Носів, батько знаменитого маляра-портретиста Дмитра Григ. Левицького, родився прибіл. в кінці XVII, або на початку XVIII ст.— помер в 1769 р.

Джерело високої вмілости Г. Левицького— за кордоном, мабуть у Німеччині².

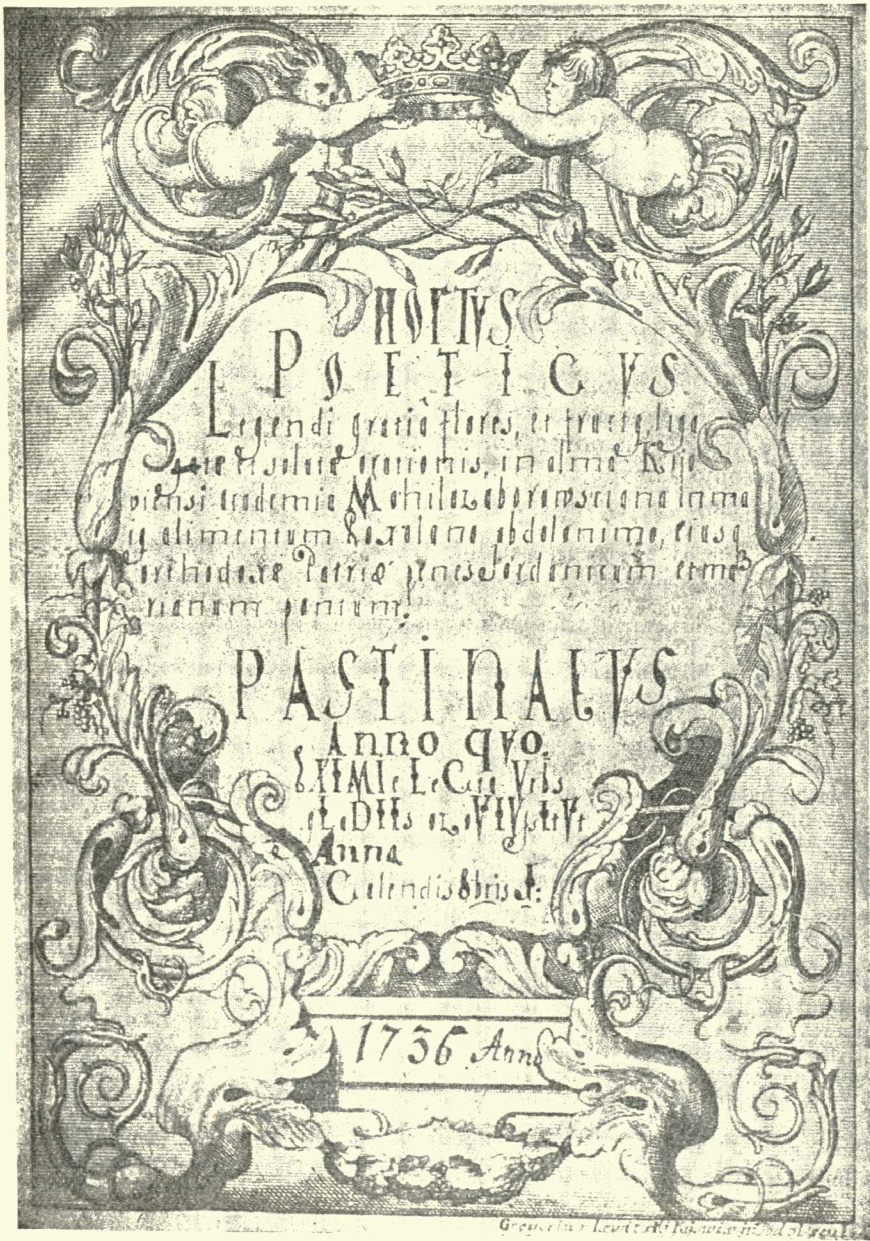
Звичайно визнається, що Григорій Левицький учився в Київській Академії, але на це поки-що цілком певних доказів немає³. В усякому разі якісь звязки Левицького з Академією були, і це стверджує, між иншим, та, що знайшли ми її, гравірована рамка роботи Левицького до академічних тез, а також описані далі дві маловідомі його гравіровані рамки до рукописних академічних підручників. Вищезгадану рамку до академічних тез, що зробив Левицький у Київі на Подолі в році 1735-му, можна вважати тепер за раніший з відомих творів Гр. Левицького.

Не досить ще з'ясовано звязок

¹ Л. друк. архів, № 254, арк. 18 і 18 звор. Тут-таки вшито й відбиток з вищезазначеного кліше роботи Л. Ланицького.

² В. Модзалевський („До біографії українського штихаря Григорія Левицького“, „Збірник Секції Мистецтв“, I, Київ, Державне Видавництво, 1921, стор. 27) розшукав цікавий документ—скаргу 1743 р. на о. Левицького його родички, де вона, між иншим, доводить, що „скоро по Полтавской баталії... Григорій Левѣцькій безвѣстно з мѣстечка Маячки в малих лѣтахъ билъ сийшоль, о которомъ не слыхали болше двадцяти лѣтъ і не начаяли его в живих...“, але він „паче чаяній вийшол з немецкой землі...“ і навіть затребував собі батьківську пархвію в Маячці й землю, що їх за довгою відсутністю Гр. Левицького зайняли були його родичі.—Д. Антонович („Скорочений курс історії укр. мистецтва“, Прага, 1923, стор. 234) говорить про те, що Гр. Левицький удосконалювався в майстерстві гравюри у Данцигу (Гданську).

³ Пор. В. Аскоченській, „Кієвъ съ древнѣйшимъ его училищемъ Академією“, ч. II, К. 1856, стор. 81; Н. И. Петровъ, „Акты и документы, относящієся къ історіі Кієвской Академіі“, отд. II, т. I, часть 2. Приложенія, стор. 427. Справі біографічних розшуків про Гр. Левицького дуже перешкоджало завсіди те, що Левицьких, навіть Григоріїв, було дуже багато серед учнів К. Академії та серед укр. духовенства. Важко вирішити, чи після Академії Левицький був за кордоном, чи, повернувшись вже з-за кордону, вступив він до Академії. Можливе й те й друге. Перехід учнів Київської Академії за кордон і навпаки в ті часи була річ дуже звичайна. Пор. „Акты и документы“, отд. III, т. I, ч. 1, К. 1904, стор. 232—4; 129—133; 166—8; 171—2.

Мал. 21. Гравюра на міді Гр. Левицького.
 Рамка з заголовком рукописного академічного підручника поезики 1736 року.

нашого славетного майстра і з другим осередком старої української культури — Лаврою та її друкарнею. Розшуки наші в Л. архіві поки що не дають підстав стверджувати, що Левицький був наче-бто „справщиком“, або тим більше — „завідуючим“ Л. друкарнею (Горленко, Шероцький та інші автори)¹. Можна припустити, що участь Левицького в Лаврському видавництві була тимчасова, не звязана з якоюсь постійною посадою².

З гравюр Гр. Левицького зареєстровано у Ровинського (II, 587—8) 21 (а не 22, як показано, бо одну гравюру повторено два рази: див. нижче). До цього до-

дамо тут ще 13 гравюр, не рахуючи сюди ще 5 невідомих Ровинському гравюр Левицького, на які були вже вказівки в пізнішій літературі і яких нам не довелося самим бачити і з натури описати.

Отже обсяг відомої Ровинському творчости славетного українського гравера можна тепер значно збільшити. Взагалі, говорити про малу кількісну продукцію цього майстра (пор. В. Модзалевський, Д. Антонович та інші) ми не беремося, бо повно йостаточно її ще не з'ясовано.

З невідомих або маловідомих творів Левицького зазначимо такі:

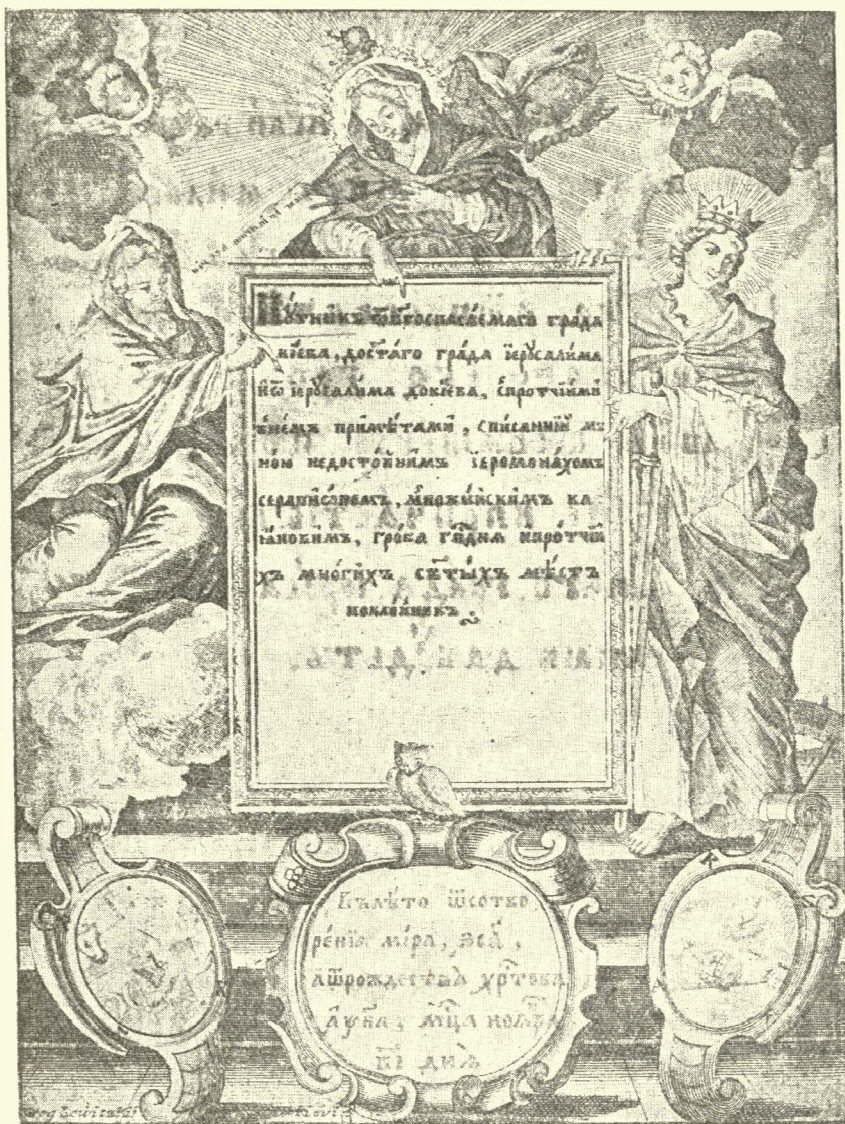
1. Велика, гравірована на міді рамка, щоб вставляти рукописні академічні „тези“³. Вгорі бачимо

¹ В. П. Горленко, „Українські были“, Київ, 1899, стор. 119; пор. його ж таки розділ про Гр. Левицького у виданні С. П. Дягилева: „Д. Г. Левицький. 1735 — 1822“. S. l. et a., стор. 74. За Горленком іде й К. Ладыженко (К. Шероцький) в спеціальній статті: „Жизнь и дѣятельность Григорія Кирилловича Левицкаго“, „Искусство въ Южной Россіи“, за 1914 рік, № 5—6, стор. 177.

² Так, у 1737 р. Гр. Левицький робить свої прекрасні гравюри до Лаврських видань: „Евангелі“ та „Апостола“ на 16 долю аркуша, а в 1743 р. при Л. друкарні вже не було ні одного гравера (див. під „Юна“). В 1752 р. Гр. Левицький знову приймає участь у виданні Лаврського „Апостола“ своїми майстерними аркушеви ми гравюрами апостолів, а пізніше, в 1759 році, коли, за указом Синода, треба було „через нарочно определенныхъ знающихъ въ иконномъ художествѣ силу персонъ“ одбирати з церков „Лаврскаго вѣдомства“ усі старі і „неискусно писанные“ ікони, то для цього посилається з Лаври священник Григорій Левицький, але зовсім не той, що нас зараз цікавить (див. „вотчинні“ справи Л. архіву). Тимчасом подібну ревізорську роботу наш Гр. Левицький робить у протопопії Полтавській (Горленко, „Українські были“, стор. 121, прим. 1). Далі, є відомості, що в 1760 р. Левицький робив у Києві, можливо, при Л. друкарні, антиминову дошку, але коли, трохи пізніше, в 1763 році, Чернігівській єпископ Кирило прислав до Лаври свою антиминову дошку, щоб Лаврський „куперштых“ вирізав на ній титул нової цариці (Єкатерини II), „понеже“, пише єп. Кирило, „у насъ въ Черниговѣ такого майстра не имѣется“, то не знайшлося, мабуть, його і в Лаврі, бо присланий до Лаври Чернігівський посланець мусів задовольнити цю потребу не в Лаврі, а на Подолі. Див. справу Л. друк. архіву № 67.

Що до початку 40 рр., то Левицького, мабуть, зовсім не було тоді в Києві. Так, коли Академії треба було, в 1741 р., привітати, як звичай тоді був, пристойною гравюрою нового Лаврського архимандрита Тимофія Щербацького, або в 1744 р. — імператарицю Єлизавету Петровну, що прибула до Києва, — то для цього Академія мусіла звертатися до Бердінських граверів Шлейєнів, хоча ті розкішні гравюри, що зробив мало не напередодні цього Гр. Левицький на честь Лаврського архимандрита Іларіона Негребецького (1738 р.), або на честь Київського митроп. Рафаїла Заборовського (1739 р.) нічим не були гірші, коли не кращі за гравюри згаданих закордонних майстрів (про братів Шлейєнів див. Ров., II, 1199).

³ Не треба змішувати (як це робить, напр., Шероцький і К., ор. cit., „Искусство и печатн. дѣло“, 1914, № 5—6, стор. 176) „тезів“ або „конклюдій“, себ-то програм при публічних диспутах у старих шкільних установах з підносними аркушами для

Мал. 22. Гравюра на міді Гр. Левицького.
 Рамка для заголовка книги.

кошик з квітками та двох купідонів. По боках дві чоловічі постаті на повний зріст, подібні до римських воїнів. По внутрішніх нижніх углах рамки герби: Петра Могили та Рафаїла Заборовського, і це ясно свідчить про те, що ця гравюра мала близьке відношення до Київської „Могило-Заборовіянської“, як вона тоді звалася, Академії. Підпис внизу: „Gregorius Lewitskj Kijowiae in Podol sculp. Anno 1735“. Розмір: 29,5 × 39,5. Примірник цієї гравюри є в складача цих „Матеріалів“. В цей примірник вставлено рукописні „Богословськія положенія“ 1769 р. З лівого боку цілий шматок гравюри погризли миші. Примірник цей знайшли ми в 1915 р. в бібліотеці помершого в 1908 р. священика м. Ічні, на Чернігівщині, о. Федора Тичини.

2. Рамка для вставки або вписування заголовків, розміром у чвертку (13 × 18 с.). Складається ця рамка з стилізованої листви з двома німфами вгорі, що держать корону над заголовком. Гравюра ця є в рукописному курсі поетики Митрофана Довгалевського: „Notus roeticus“ 1736 р., в примірникові, що належав самому Довгалевському і що, крім гравірованої рамки Левицького в заголовку (арк. 1), має в тексті чимало прекрасних малюнків тушем¹. Підпис майстра: „Gregorius Lewitski Kijowiae in Podol scul.“. Зроблено цю гравюру до 1736 року,

цеб-то до використання її в зазначеному рукописі (6-ки Михайл. ман. № 1710, в описові Петрова № 521). Див. на малюнкові 21, (зменшеного розміру).

3. Подібна-ж рамка теж на заголовки, такої композиції: вгорі Богородиця вказує перстом на заголовок, що має бути вписаний. Ліворуч стоїть жіноча постать і наміряється вписувати в рамку, що її з другого боку підтримує вмч. Варвара. У ногах у Варвари видно частину колеса — знаряддя її мук. Внизу три медальйони: середній порожній, а два бічні з гербами: мітр. Петра Могили та архієпископа Київського Рафаїла Заборовського. На середньому медальйоні сидить сова (символ мудрости). Уже самий зміст цієї гравюри показує її близькість до Київської Академії. Підпис майстра: „Greg. Lewitskij Kiovie“ (останнє е чорнилом переправлено на ае). Розмір 13 × 17 с. Переховується ця гравюра в рукопису 6-ки К. П. Лаври № 201 (в описі Петрова № 378). В рамку роботи Левицького вписано від руки заголовок цього рукопису: „Путникъ отъ богоспасаемаго града Кіева до... Іерусалима и от Іерусалима до Кіева“... іером. Серапіона Множинського - Каянова, 1751 р. Див. на малюнкові 22 (зменшеного розміру).

4. Хрещення І. Христа (свято-Київського Богоявленського братства)². Гравюра ця має фігурну

привітання якоїсь персони. Про „конклаузії“ в Київській Академії див.: „Акты и документы, относящіеся къ истории Киевской Академіи“, отд. II, т. I, стор. 34 і далші, а також: Д. Вишневскій, „Кіевская Академія въ первой половинѣ XVIII ст.“, Кіевъ, 1903, стор. 267, 325.

¹ Ці малюнки, між иншим, тим цікаві, що показують, яка висока була художня вмільсть в Київській Академії, і що тут уже Григорій Левицький міг навчитися початків доброї графіки.

² Що до самого образа, то його цілком запозичив Левицький з однієї дуже подібної німецької гравюри. Цей оригінал Левицького див. у кунштуб. 6-ки КПЛ., № XIX—101в, арк. 1.

з архітектурно-різьбярськими оздобами рамки. Вгорі, на рамці, в круглому медальйоні — Бог-Отець; нижче, біля колон, стоять апп. Петро й Павло; внизу — будинок Київської Академії (вже з надбудованим другим поверхом), а обік в медальйонах — два маленькі дуже ніжно вирізані образки: Непорочного Зачаття та Благовіщення. Розмір: 13×18. Підпису немає, але ця гравюра остільки подібна роботою своєю до попередньої та до інших гравюр Гр. Левицького, що не вагаючись можна сказати, що вона належить цьому майстрові. Гравюра ця знаходиться в тому-таки рукопису № 201, арк. 2 звор. За дату гравюри треба вважати кінець 30-х років або початок 40-х, коли, з одного боку, надбудовано вже було другий поверх академічного будинку, а з другого — архієпископ Рафаїл Заборовський ще не був мітрополітом, цеб-то поміж 1739 та 1743 рр.

5. Ап. Яков — одна з гравюр у цілій серії апостольських образів

до Лаврського видання „Апостола“ 1737 р., 16^о, арк. 77 звор. Цю гравюру було пропущено в спискові Ровинського, мабуть, через недогляд. Підпис: „Григорѣй Левѣцькій. Київъ“. Розмір: 7×10,5. Отже, в „Апостоли“ 1737 р. не вісім гравюр Гр. Левицького (Ровинський, II, 587), а дев'ять¹.

6. Богородиця з Сином, що спить на її лівій руці. У правій руці держить вона розкрити книгу й читає. Під образком вигравіровано текст (цитату з св. Амвросія: „Да будетъ вамъ аки на іконѣ описанное дѣвство и житіе Препоблагословенно Маріи, от ея же яко от зерцала свѣтитъся красота чистоти и образъ добродѣтели“). Підпис гравера: „Григорѣй Левѣцькій scul. Київъ“. Розмір 6,5×10,5. У кунштб. 6-ки КПЛ. № XIX — 104^а, арк. 11. Див. досить невдалу репрод. на мал. 23 (розміру справнього).

7. Розп'яття з трьома „предстоящими“ (іншої композиції, ніж у Ров. № 2): Б. Мати з І. Богословом стоять, а Марія Магдалина

¹ До речі зазначимо й інші помилки та недогляди Ровинського в описі гравюр Левицького до „Евангелії“ та до „Апостола“ КПЛ. 1737 р.: а) ап. Петро даремно зазначений, крім „Апостола“, ще й у „Евангелії“ 1737 р. (Ров., № 7) і тому помилково згаданий два рази (№№ 7 і 10); б) гравюра тайної вечері в „Евангелії“ 1737 р., арк. 220 звор. зовсім не подібна до роботи Левицького (Ров., стп. 587), тим більше, що це гравюра на дереві й досить таки кепсько зроблена (дошка в Л. М., № 2785); в) в заголовку до „Апостола“ 1737 р. (Ров., № 8) образ не Бога-Отця, а шости апостолів—авторів діяній та посланій апп. Додамо, що є тут і підпис: „Григорѣй Левѣцькій Київъ Подоль“; г) на зворотному боці цього заголовка змальовано не просто „Видъ К. П. Лавры“, а Лаврську Велику Церкву серед образів І. Хр. та 12 апостолів. Є й підпис майстра: „Григорѣй Левѣцькій“; д) гравюра „Явлення І. Христа І. Богослову серед 7 світильників“ теж має підпис: „Григорѣй Левѣцькій Київъ Подоль“, і її вміщено на арк. 303 звор. того-ж-таки „Апостола“ 1787 р. Між іншим, це точна копія з цілком подібної гравюри Вейгеля в „Biblia Ectura“, Augsburg, 1695, Арос. I, з малюнка Г. С. Eimmart'a. Левицький тут передає не тільки сюжет, але й технічну манеру західнього гравера. „Biblia Ectura“ взагалі добре знайома була Левицькому. До речі ще один приклад запозичення з неї у Левицького. Постаць сіяча на одній з емблем гравюри 1739 р. на честь Рафаїла Заборовського є копія з Parabola Christi de semine з цієї біблії (Marg. IV, арк. 136 нен.). Левицький передав оригінал в зменшеному й трохи узагальненому вигляді, без деяких дрібниць, напр., без птиць на полі і т. д. Постаць сіяча вийшла (на відбитті) перевернена від правого боку до лівого, як це часто буває в гравюрах-копіях, коли майстер спеціально не передбачав, щоб копія на відбитті вийшла поворотом точно відповідною до оригінала.

на колінах обіймає підніжжя хреста. Ноги в І. Хр. прибито одним цвяхом (по катол. звичаю). Підпис: „Григор'їй Лев... (далі одірвано) Кієвъ“. 6×11. Там-таки, арк. 1.

8. Там-таки, арк. 1 та 11. Богородиця біля хреста з тілом І. Христана колінах. В її серце устромлено 7 мечів. Розмір: 6×10. Без підпису, але характер роботи (пунктур при малюванні тіла, аналогічна рамка та інше) безперечно свідчить про належність і цієї гравюри Гр. Левицькому. Характерно, що обидва примірники цієї гравюри в різних місцях збірника вклеєно обік з іншими гравюрами Левицького.

№№ 5—7 походять, мабуть, з однієї серії невеличких гравюр — образків Левицького, що їх роблено було, можливо, спеціально для того, щоб роздавати або продавати народові.

9—12. Крім вищезазначеної серії апостолів на 16 частину аркуша 1737 року, Гр. Левицькому належить і ще одна серія апостолів на аркуш (14,5×25 с.) 1752 року, до великого видання Київо-Печ. „Апостола“, а саме: 9. арк. 57 зв. ап. Іаков. 10. арк. 64 звор. ап. Петро. 11. арк. 78 зв. ап. Іоан. 12. арк. 89 звор. Іуда. Кожного з цих апостолів змалювано тут на цілий зріст, на тлі пейзажу. Підпис майстра на всіх цих

*Ця збрівка вважати на диво втілює
бодет до і диті Премисловитно Мрії в.
Навска і в Звизамі з Обтітвста и ласота
істотти і шри зб Лобродствіє С. Амброзіє*

Мал. 23. Гравюра на міді Гр. Левицького.
Божа Мати.

гравюрах однаковий: „Григор'їй Лев'їцькій Кієвъ Подоль“¹.

13. Велика гравюра на привітання архімандрита КПЛ. Романа Копи (1730—1740), аркуш великого розміру (23×33,5 с.), досить складної композиції. Всього подано тут 11 постатей на цілий зріст та два погруддя (Антоній і Феодосій). На самому версі—Трійця. В цен-

¹ В цій (аркушевій) серії гравюр з образами апостолів у виданні 1752 р. мало не всі гравюри—з підписами Гр. Левицького, крім двох (Луки і Павла), що мають підписи І. Макарія. У повторному виданні „Апостола“ 1757 р. вже тільки дві гравюри з підписами Левицького: ап. Петро та Іоан (арк. 83 звор. та 104 звор.). Що до останніх, то вони тут хоча й однакового малюнку з оригінальними гравюрами Левицького, але їх тут вже перевів на нові дошки далеко гірший майстер (мабуть, Кончаковський).

трі верхнього плану стоїть Богородиця. Її мантію піддержують два янголи. Ці-ж янголи держать кожен по круглому медальйону. На одному медальйоні—сонце та зірки, на другому—митра, патериця та панагія. Тут-таки, по боках: преп. Антоній Печ. з моделю церкви Ближніх Печер у руді і преп. Феодосій—з моделю церкви Дальніх Печер. Це все—в небесній сфері. А на земному плані стоять чотири постаті на цілий зріст: диякон Роман, сам Роман Копа (цікавий портрет на цілий зріст) та два архіреї. Внизу два

янголи держать кожен по моделі: Великої Лаврської церкви та Лаврської-ж Троїцької церкви, що над брамою. Тут-же герб Романа Копи (хрест з ланцюгом) та вигравіровані під ним вірші, можливо, твір самого Левицького¹. Підпис майстра: „Дѣлалъ Григорій Левѣцкій въ Кіевѣ“. Переховується ця гравюра в кунштбусі 6-ки КПЛ., № XIX—64, арк. 16. Її сміло можна вважати за один з кращих творів славетного українського гравера². Див. знімок з цієї гравюри (значно зменшений) на мал. 24.

Що до гравюри ап. Петра з цієї серії (цю гравюру видали Срезневський та Бем, ор. cit., 332, і т-во „Друкарь“ у Києві, в серії листівок 1918 р.), де ап. Петра змальовано на цілий зріст, з ключами та книгою, в дуже експансивній позі, то це точна копія з постаті ап. Петра на гравюрі складної композиції: „Розп'яття ап. Петра“, роботи Visscher'a з малюнку M. de Vos'a в „Historiae sacrae Novi Testamenti... edente Nikolao Iohannis Piscatore“ (арк. 123 нен.). Відміни в гравюрі Левицького полягають у тому, що він: а) збільшив постать ап. Петра (в оригіналі вона 16 сант. заввишки, а в Левицького—21); б) надав очам апостола ще більшої виразності та вогню; в) дав постать ап. Петра (на відбитті) перевернену від правого боку до лівого—зайвий доказ копіювання з цього саме зразка, і, на решті, г) вставив постать ап. Петра в пейзаж узагальненого характеру, що почасти порушило гармонію, бо сильна експресія руху й очей, цілком натуральна тоді, коли ап. Петро (як задумав це західний художник) дивиться на свої власні страждання на хресті вниз головою, незрозуміла й необгрунтована в Левицького, де апостола Петра поставлено на тлі спокійного неба та ідилічного пейзажу.

¹ Ось ці вірші (з розкритими титлами та заміненями церк.-слов. літерами):

Крестъ съ союзомъ истинна Христова держава,
Въ тѣхъ хвалится Романа гербовная слава,
Копи Архимандрита Печерскія Лавры,
В нейже мощи вѣвчанныхъ нетлѣнными лаври,
Крестомъ Христова быти себе знаменуетъ,
Союзомъ любви сердца всѣхъ къ себѣ связуетъ,
Подъ кровъ Богоматери приклоняетъ выю
Да къ своему Патрону преведетъ жизнь сію,
Идуще путемъ имъже отци преуспѣша
Къ вѣчной славы, иже zde въ пещерахъ почина.

² Значимо для повноти й ті 5 гравюр Левицького, що їх виявлено було після Ровинського в різних наукових працях:

1) Розп'яття І. Хр., з віршами під ним, з одного боку слов'янськими („Не моя вина къ сему кресту мя прибила, ваш грѣхъ, а моя любовь сіе учинила“), а з другого боку—польськими (переклад). Розмір: 4×7. Дата: 1757.

2) Богородиця з підписом: „Ne vocetis me Noem, sed vocate me Maria“.

3) І. Христос, з підписом: „Exivit Pilatus foras et dixit eis: Ecce homo“. Усі три малого розміру і з підписом майстра: „Іерей Григорій Левѣцкій“. Зазначив їх ак. А. І. Соболевський в рецензії на друге видання словника граверів Ровинського (Ж. М. Н. Пр., ч. CCCV, 1896 р., червень, стор. 385). Ці гравюри знайшов

Мал. 24. Гравюра на честь Романа Копи (1730—1740 рр.)
роботи Гр. Левицького.

З оригінальних дощок Гр. Левицького у Відділі П. й Др. Л. М. є такі:

1—2. Дві дошки, що складають вкупі величезний „тезис“ на честь м. Рафаїла Заборовського 1739 р. Див. кліше №№ 236 і 263¹.

3—5. Апостоли: Лука, Іаков і Петро—з меншої серії апостолів (там-таки, №№ 202—204).

6—7. Дві дошки того самого розміру (6,5×11,2), одна з розп'яттям, а друга—з видом Лаврської церкви (№№ 196 та 211).

Що до інших дощок Левицького, то вони не заховалися. Де-які з них є в зазначеній збірці у копіях: на міді—Кончаковського—велика серія апостолів; на дереві—майстрів: Філарета, Іриней та Іерофея—мала серія апостолів.

LXVIII. **Левицький** Леонтій—гравер на дереві при Лаврській друкарні в другій половині XVIII ст.².

LXIX. **Левицький** Федор—гравер на міді XVIII ст. Він робив на міді різні кліше (середники та угольники) для тискання на

Соболевський в 6-ці Красінських в Варшаві, здається, походять вони із збірки Свідзінського. Про гравюру першу (Розп'яття) див. також у каталозі: „Выставка иконъ, церковной утвари и гравюръ священнаго содержания въ Воронежѣ въ 1896 году“. Пор. Горленко. „Укр. были“, стор. 120.

4. І. Хр. та Іван Хреститель дітьми. Підпис: „Григорѣй Левѣцкій Кі(евъ)“. Зазначив і видав Шероцький в цит. вище статті (стор. 183 і 189). Де переходується сама гравюра, автор не сказав. Знімок з цієї гравюри див. в серії листівок, що її видало у 1918 р. товариство „Друкарь“ у Києві.

5. Дмитрій Ростовський. Гравюра після 1752 р. Ак. М. І. Петров („Акты и документа“, отд. II, т. I, ч. 1, К. 1904, стор. 36) зазначає примірник цієї гравюри в Києві у Вс. А. Чаговця. На наш запит Чаговець відповів, що гравюра ця справді в нього була, але за останні роки загинула. К. Шероцький у вищедитованій статті (в часописі „Искусство въ Южной Россіи“, 1914, № 5—6, стор. 188) зазначає цю гравюру ще в І Держ. Музеї в Києві, але й там її немає.

Що до антими́нса Гр. Левицького, що його робив він в 1760 р. (як свідчать документи), то, переглянувши всю величезну колекцію Відділу П. й Др. Лаврського Музею (по-над 1200 №№), ми не знайшли ні одного такого антими́нса, щоб близько був схожий на роботу Левицького. Найбільше підходить примірник з колекції Соф. Собору № 125, для якого є й відповідна дошка в Л. М. № 224, розміром 57×47 с., але говорити про належність цієї роботи Левицькому ми не беремося.

¹ Проф. Ф. Тітов прийняв одну з цих дощок (долішню складову частину) за всю гравюру і так і видав цю половину на сторінці 179 своєї книги: „Кіев. Дух. Академія въ ея трехвѣковой жизни и дѣятельности“. К. 1915 („Стара вища освіта в Київській Україні XVI—поч. XIX в.“, К. 1924. Збірник Іст.-філ. Відділу УАН, № 20).

² 26 липня 1796 року Лаврський „типограф“ робив такий доклад тодішньому мітрополітові Київському Іерофію: „Жители мѣстечка Печерскаго мѣщанинъ Семенъ Соколовскій и казенный обыватель Леонтій Левицкій, по мастерству своему рѣзчики, съ давныхъ лѣтъ при типографіи Лаврской находятся, делали рѣзную на деревѣ работу, то-есть: изображенія разныхъ святыхъ, заставицы, буквы съ фигурами, конфи́гласы и другіе разныя къ печатанію книгъ потребныя штуки, съ награжденіемъ каждому по четыре рубли съ четвертью на мѣсяць“. Незадоволені з такої платні, ці майстри обидва вийшли з друкарні, „и нынѣ (каже далі „типограф“) таковыхъ мастеровъ при типографіи нѣтъ, а безъ оныхъ ей обойтись крайне невозможно, ибо вышеупомянутые и другіе къ печатанію книгъ относящіяся штуки отъ частаго употребленія сбиваются, портятся и приходятъ въ безобразіе, а чрезъ то и въ печатаніи книгъ можетъ воспослѣдовать остановка“. Тому, доводячи, що „оные рѣзчики въ мастерствѣ своемъ не искусніе“, типограф просить, щоб запрошено було їх повернутися, збільшено їм платню до 6 карб., як і іншим друкарським майстрам, і дано їм зручну для роботи „келію“ поблизу словолитні. Див. Лавр. друк. архів, справа № 264, арк. 8 та 9.

шкурі в оправах. В Лаврській друкарні ці кліше звичайно робили „коперштихатори“, що перебували при друкарні (напр.: „Тимченко Лаврентій“). Тому можливо, що й Ф. Левицький робив не самі тільки інтролігаторські кліше.

У відділі П. й Друку Л. М., серед колекції Лаврського інтролігаторського приладдя, є сім мідних на два боки кліше з різними сюжетами й підписами цього майстра: „Теодор Левицький“, „Ф. Л.“, „Ф. Л.“, „Ф. Л.“, (див. ці кліше за №№ 351, 353, 355, 359, 362 і 371).

LXX. Л. М.—Цими ініціалами підписано антимінс з 8 постатів, робота на дереві. Примірник його є у Відділі П. й Друку Лавр. Музею (ЦАМ. № 2743). Розмір: 38×27 с. Цей примірник освятив і підписав у 1683 році мітр. Геден до міста Веприна Гадяцької протопопії, як свідчить напис на ньому. Антимінс цей міг бути підписаний і освячений далеко пізніше після того, як його виготовив майстер (Київський гравер „Л. М.“ працював в 20 роках XVII ст.)¹.

LXXI. Л. М.—Крім Київських гравюр з літерами „Л. М.“ з початку XVII ст., тими-ж літерами підписано ще декілька Львівських гравюр далеко пізнішого часу (80 рр. XVII ст.), чому ми й не одважуємося вважати їх за роботу одного з попередніх граверів. Проте це потребує дальших дослідів.

Гравюри з ініціалами „Л. М.“ по-за Ровинським див. у Львівському виданні „Анфологіона“, 1692 р:

1. Св. Миколай. Підпис: „Рок Бо^ж: ахпї Л М“. 2. Св. муч. Димитрій. „ахпн:“ (тільки дата: 1688 р.). 3. „Вход в церковъ пр. Богородица“. Підпис: „Л. М.“. 4. Різдво Богородиці. Підпис: „Л. М. ахпї“. 5. „Св. ап. Хр. Андрей Первозванный“. Підпис: „Л. М.“².

Л. Q. див. „Кваас Леопольд“.

LXXII. Л. Т.—Київський гравер на дереві XVII ст. (20—30 рр.).

Крім зазначених у Ровинського (II, 600—1) 7 гравюр, літерами „Л. Т.“ підписано ще:

1. Антимінс з 5 посталями у центральній його частині та з 4-ма євангелистами по углах, з датою: ах [. . .] р. (часу Петра Могили). Переховується цей примірник у Відділі П. й Др. Л. М. (ЦАМ. № 2727). З цієї гравюри не раз потім робили копії. Див. їх у тій-таки колекції.

2—4. Цьому-ж майстрові належить відомий план Києва 1638 р. на трьох таблицях, що доданий був до книги Афанасія Кальнофойського „Тератургима“, КПЛ., 1638 р. На одній таблиці змальовано тодішній вигляд так зв. „Дальніх Печер“ Лаври, на другій—„Ближніх Печер“ і на третій—самої Лаври, Никольського ман., Старого міста з Кудрявцем та Щекавицею, замка на горі Кислівці та частини Подолу. На останній таблиці, в правому нижньому углу, є дата: „1638“ і підпис гравера: „Л. Т.“. Дату вирізано ясно, над рамкою, а підпис майстра, у вигляді звязаної монограми, за-

¹ Про видатного Київського майстра 20 рр. XVII ст. з ініціалами „Л. М.“, що між иншим різав перші відомі народні гравіровані листки, див. у Ровинського, 595—9.

² Зазначається за репродукціями І. Свенціцького: „Початки книгопечатаня...“, таблиця СXXXIV.

масковано в самій рамці, серед орнаменту, чому, мабуть, його і не помітив Ровинський. Розмір таблиць прибл. по 27×34 сантим. Див. їх у Лавр. Музеї в оригіналі (дуже рідкому) ¹.

Л. Т. див. „Тарасевич Леонтій“.

LXXIII. Лука—Львівський гравер на дереві в другій половині XVII ст. (в 60-х прибл. рр.). Його роботи (з датами: 1664 та 1669 рр.):

1. Рамка для заголовка до „Ключа розум'я“, Львів, 1665 р. (з друкарні Мих. Сльозки). Підпис: „АХѢΘ ВЪ скитѣ лѢка“.

2. Антимінс з 4 посталями (померлий І. Хр. і 3 янголи). По углах—4 євангелисти. Підпис: „АХѢΘ лѢка“. Розмір: 37×32 с. Коло 1687 р. з цього антимінсу зроблено було копію—вже без дати й підпису. Обидва антимінси див. у колекції Відділу Письма й Друку Л. М.

3. Антимінс іншої композиції й далеко більшого розміру. Богородиця тримає тіло Сина, майже стоячого. Тут і 2 янголи з рипідами. По углах—4 євангелисти, а по боках—апостоли Петро й Павло. Внизу підпис: „АХѢΘ—лѢка“. Розмір: 48×48 с.

LXXIV. Л. Ш.—гравер на дереві при КП. друкарні в XIX ст. Див. його гравюру: голова І. Предтечі на блюді. Підпис: „Л. Ш.“. Розмір: 6×8.5. Дошка у Відділі П. й Др. Л. М. № 781, одного змісту з подібною-ж дошкою С. Білякова (№ 782), але гіршої роботи.

LXXV. Любецький Іван, гравер на міді 20—30 рр. XVIII ст. в Петербурзі. До сказаного в Ровинського (II, 604—7) можна-б додати, що Любецький, подібно до Карновського, був виходець із України ².

LXXVI. Люницький Леонтій, гравер на дереві в КП. друкарні в 80 рр. XVIII ст. ³.

М.

LXXVII. М. А.—Чернігівський гравер на дереві. Див. його гравюру—І. Христос—в „Канонику“, Чернігів, 1757 р., 12^о, арк. 179 звор.

LXXVIII. Макарій, ієросхиманх КП. Лаври. У Київських виданнях 30—50 рр. XVIII ст. є кілька добрих гравюр на міді, підписаних: „І. М.“ або „І. Макарій“ ⁴.

¹ Таблиці ці, через велику наукову їхню вартість, як найстарішого плану м. Київ, не раз було видано, а саме в таких працях: (Мітроп. Євгенія) „Описание Киево-Печерской Лавры“. К. 1826 й у пізніших виданнях цієї книги (передано неточно). Фундуклея: „Обозрѣніе Кіева въ отношеніи къ древностямъ. Кіевъ, 1847“, до стор. 68 (одна тільки таблиця) і М. І. Петрова в додаткові до книги: „Историко-топограф. очерки древняго Кіева“. К. 1897 (одна таблиця). Найкраще (фототипічне) видання справжнім розміром усіх трьох таблиць зроблено в спеціальній роботі: „Древнѣйшій планъ города Кіева 1638 года. Издасть Б. И. Ханенко“. Кіевъ, 1896.

² Харламповичъ К. В., „Малороссійское вліяніе на великорусскую церковную жизнь“ Т. I, Казань, 1914, стор. 785, прим. 8.

³ 15 квітня 1788 р. начальник Л. друкарні ієром. Павлин писав такий „рапорт“ до Духовного Собору Лаври: „Леонтій Люницькій, находившійся при типографіи въ должности рѣзчицкой, житель казеннаго вѣдомства, волости Звѣринской, 5-го сего априля съ типографіи безизвѣстно бѣжалъ и съ собою казенныхъ денегъ типографскихъ три рубли, рѣзчицкихъ ножиковъ три и долотець шесть унеслъ, о чемъ Духовному Собору репортуя“. Л. друк. архів, справа № 238.

⁴ Є деякі підстави припускати, що підписи І. Макарія є підписи графика, а не гравера, та що з малюнків І. Макарія гравірували різні майстри, в тому числі

Ровинський (II, 887—8, див. під „Синицькій“) даремно змішав цього Макарія з Макарієм Синицьким, Чернігівським гравером на дереві далеко ранішого часу—початку XVIII ст. (пор. у нас: „Синицький Макарій“).¹

З гравюр за підписами Київського Макарія немає у списку Ровинського таких:

1. Ап. Павло. Підписано: „І. Макарій. 1738“. 17,7×24,7. Див. в „Апостолі“, КПЛ., 1752 р., арк. 94 зв. (тут-же див. і Ров. №№ 5 і 15).

2. Там-таки, на звор. заголовку. Вознесення. „І. Макарій“. 16,5×27.²

3. Єв. Матвій. Підпис: „І. М.“. В „Нов. Зав.“, 1741 і 1753 рр., 4°, арк. 9 звор.

4. Там-таки, арк. 67 зв. Єв. Марко. Підпис: „І. М.“. 4° (пор. у Ров. № 10, не того формату).

5. Рамка до заголовку простого (без образів) малюнку—в „Молитвослові“ з „Псалтирю“, КПЛ., 1742 р. Підпис: „І. М.“. 8×12³.

6. І. Златоуст. Підпис: „І. Макарій“. Розмір: 12×16. Є рамка, як і в інших гравюрах цієї четвертої серії святих. Знах. у „Службнику“ КПЛ. 1747 р. (і в ранішому виданні 1737 р.).

7. Там-таки, арк. 93 звор. Василій Вел. „І. М.“. Того самого розміру.

8. Там-таки, арк. 130 звор. Григорій Двоєслов. „І. М.“. Того самого розміру.

9. Григорій Двоєслов. „І. М.“. Розмір: 7×12,5 (із серії у вісімку).

вищезазначений ієродиякон Іона та його учні. Пор. наведене вище (під „Іона“) прохання в 1743 р. Лаврського „ієросхимонаха Макарія“ призначити йому доброго майстра для гравірування заготовлених у нього малюнків, таких тонких та ніжних, що вони від часу легко псуються. Усі наші намагання знайти в Лаврському архіві які-небудь відомості про ієросхимонаха Макарія—гравера поки що наслідків не дали. Тимчасом знайшли ми відомості про тогочасного Лаврського „ієросхимонаха Макарія“ „іконописця при типографії“ (див. Л. архів, формуляри. кн. I, арк. 21 звор.). Але це потребує дальших ще розшуків.

¹ Ровинський під „Синицькій Макарій“ (№ 16) помилово до двох різних Макаріїв прилучив ще третього гравера з кінця XVII, поч. XVIII ст. Марка Семенова, що вмістив за ініціалами „М. С.“, подібними до ініціалів Макарія Синицького, гравюру на дереві в „Полууславі“ КПЛ., 1691 р., на загол. аркуші.

² Оригінал цього Вознесення, що з підписом І. Макарія, див. в „Theatrum biblicum“ Піскатора, т. II („Нов. Зав.“), відд. XII, арк. 7 (малюнок M. de Vos'a, гравюра A. Collaert'a). Проти оригіналу, малюнок Макарія має деякі зміни, щоб наблизити західній зразок до звичайного в православній церкві іконного типу. Так, замість Трійці в небі, де І. Хр. уже сидить обік Б.-Отця, у І. Макарія постає І. Хр. ще тільки підіймається на небо. Малюнок у Макарія збільшено (розмір оригіналу 14×17,5; копії 16,5×27), особливо вгору, з тим, щоб вмістити вгорі, над янголами, ще постає Христа в небі.

³ Заголовок цей видали Срезневський та Бем, op. cit., стор. 19.

⁴ „І. Макарій“ підписав три серії гравюр з образами святих-складачів літургій: Іона Златоуста, Василія Великого та Григорія Двоєслова для ілюстрування Службників, а саме: серія в аркуш (F⁰), у чвертку (4⁰) й у вісімку (8⁰). Святих першої серії Ровинський зазначив (№№ 6-а, 13 і 11), хоча й не указав джерела (їх можна знайти в „Службнику“ КПЛ., 1735, F⁰), арк. 60 звор., 112 звор. та 158 звор.) і не без помилок (підпис майстра на гравюрі Василія Вел. не „І. М. 1635“, як у Ров. № 13, а „1734: І. М.“). Серію в чвертку Ровинський зовсім не зазначив. А проте її найстаранніше виконав гравер. У нашому спискові цю серію зазначено під №№ 6—8. Із серії у вісімку у Ров. є: І. Златоуст та Василій Вел. (Ров. №№ 6 та 12), знову-таки без зазначеного джерела (див. їх у „Службнику“ КПЛ., 1736 р., арк. 58 зв. та 107 звор.). Немає в Ров. тільки третього святих з цієї серії

LXXIX. **Малютин** Микола Гарасимович, гравер на міді при Лаврській друкарні в 1812—18 рр., губернський секретар, а потім Лаврський послушник¹. Його роботи:

1—3. Реставрація наново в 1812 р. трьох старих збитих дощок аркушевого розміру з образами: 1. Собора печерських святих. 2. Успіння Б. М. і 3. Варвари з арх. Михаїлом. Ці дошки Малютин „починиль и совсѣмъ почти новий видъ симъ даль“².

4. Гравюра, зроблена наново: образ Варвари з арх. Михаїлом³.

5. Велика мідна гравюра розміром 38 × 55 с. з малюнком Лаврської дзвіниці та її плану з малюнка Лавр. соборного старця й казначея іером. Амфілохія (дощка й оригінал Амфілохія в Л. М.). Зробивши в 1812 р. загальний зарис дзвіниці й скінчивши тільки її маківку,—Малютин покинув працю і пішов на Афон. Щоб провадити далі роботу, Лавра знайшла Київоподільського міщанина, срібляра Федора Коробку, але з його ро-

боти, як ми бачили, толку вийшло мало (див. вище, „Коробка Ф.“). Дощку скінчив уже сам Малютин, коли повернувся 1817 року з Афону⁴.

6. В 1818 р. Малютин гравірував мідну дошку з загальним виглядом всієї Лаври зі сходу, за малюнком того-ж Амфілохія. Величезна ця дошка розміром 97 × 64 с., 28 фунтів завважки, а також і оригінал Амфілохіїв переховуються у Відділі П. й Др. Л. М. Дощку шліфував до гравірування Київоподільський майстер Іван Парчевський по 2 карб. від фунта міді. Охочий до грандіозних замислів, Малютин звичайно їх не кінчав: у 1821 р. коло цієї дошки працює вже інший гравер—манах Никон (див. „Никон“).

LXXX. **Мануїл** („Manuel“)—Почаївський гравер з другої половини XVIII ст.

Його робота: Wizerunek Stopki z Woda N: M: P: na Skale Poczajowskiej. — Manuel I: O: S: B: M: Sc.—на звороті загол. аркуша в „Апостоли“, Почаїв, 1759 р. F^o.⁵

(див. у нас № 9). Усі ці три серії мають дуже багато спільного в постатях святих. Міняється тільки пейзаж на тлі та облямування. До речі зазначимо, що оригінал гравюри І. Златоуста нам траплявся серед західних гравюр (пор. у пізнішому французькому виданні: „Galerie de Pères de l'Eglise Latine et Grecque, dédiée à M. Hyacinthe de Quelen Archevêque de Paris“, S. a. et l.). Безперечно, Київський гравер запозичив цей сюжет із західного зразка і переробив тільки пейзаж на тлі з міського на селянський. З Київів ці сюжети помандрували до Почаєва, де їх використав на свої аркушеві гравюри тих-таки святих Адам Гочемський в 70 рр. XVIII ст. (пор. „Гочемський Адам“).

¹ Відомості про М. Малютину подаємо на підставі справ Лаврського друкар. архіву №№ 392 та 443.

² Справа № 392 (там-таки).

³ Там-таки, № 392. За ці всі роботи Малютин дістав 100 крб. „нагороди“. Можливо, Малютиніві належить велика дошка з образом Варвари та Михаїла в колекції Л. М. № 234, розміром 31 × 40, що нагадує подібний сюжет Іосифа Гочемського (пор. № 235).

⁴ Для гравіровки Малютин вимагав купити на Подолі таке приладдя: „пилу 3 р. 20 к., грашниковъ три за 1 р. 80 к., брусокъ точильной за 50 к., пемзы 1/2 ф. за 1 р., шипцы плоскогубцы за 2 р. 50 к., шераторъ за 1 р. 60 к., тьски ручные за 6 р., стали аглицкой на 2 р., итого на сумму 11 р. 60 к. медью“. „Репорт“ Малютина в Духовний Собор Лаври 24 XII. 1817 р. Л. др. архів, справа № 443.

⁵ И. С в ъ н ц и ц к и й, „Каталогъ“, стор. 12, № 30.

LXXXI. **Масевський** Іван („I. Masiewski“) — Почаївський гравер на міді в 60 рр. XVIII ст. Якщо Почаївські гравюри на дереві з підписом „I. M.“ (див. вище, під „I. M.“) справді належать Івану Масевському, як про це галав ак. М. І. Петров¹, то тоді й Масевський, подібно до Гочемських, орудував обома різцями: на міді й на дереві.

До гравюр Масевського на міді, що нашвидку перерахував їх Ровинський (II, 631) по кліше Церк.-Арх. Музею у Києві, треба додати ще, з тої самої збірки, цікавий фрагмент складної композиції роботи Масевського з малюнком Почаївського монастиря та Почаївських чудес. Підпис: „Masiewski sculp“. 13×11,8. Дошка у Відділі П. й Др. Л. М. № 304 (ЦАМ. № 2344).

Дошка ця являє собою фрагмент, бо Адам Гочемський, щоб награвірувати герб графа Потоцького (Ров. I, 243, № 17), одрізав для цього шматок від дошки, що її вже раніш гравірував Масевський, і використав її зворотного, чистого, боку².

LXXXII. **Мигура** Іван, в чернецтві Іларіон („Hilarionnes Migura“), архідиякон КП. Лаври, потім (в 1709—1712 рр.) ігумен Миколаївського Крупицького ман. в Батурині, гравер на міді.

Мигура присвятив себе виключно панегіричній гравюрі у вигляді портретів поважних осіб, або (частіше) „тезоіменитих“ їм святих з відповідними панегіричними написами та віршами.

Майже повна збірка кліше-оригіналів Мигури (коло 20 штук) переховується у Відділі П. й Др. Л. Музею. Вона вся варта більш докладного опису, ніж той надто поверховий, який бачимо у Ровинського (I, 408—9), але скажемо тут про тих тільки п'ять гравюр, про які зовсім немає згадки в Ровинського.

1. Симеон-Богоприїмець. На гравюрі герб з малюнком серця та квітки з текстом: „На его же упова Старецъ претружденный...“ Підпис: „Fecit... educavit Helarionnes Migura M: K: Archidiac“.: Розмір: 13×16,5. Це інша гравюра ніж зазначена в Ров. під № 13. Невелике кліше цієї гравюри (Л. М. № 323) комусь було за нагрудну ікону (зроблено зверху й дірочку, щоб носити).

2. Портрет невідомого мітрополіта (Йоасафа Краковського?) на зворотному боці вищезазначеної дошки. Вгорі два янголи тримають напис: „Иже сотворить и научить, сей велій наречется...“ Без підпису. Розмір той самий.

3. Іван Златоуст у мітроп. ризах, з хрестом та патерицею в ру-

¹ Проф. Н. Петров, „Старинныя южно-русскія гравировальныя доски“, „Искусство въ Южной Россіи“. 1914, № 3—4, стор. 89. Належність Масевському ксилографій за підписом „I. M.“ ми не вважаємо за доведену.

² В Почаївському гравюрному виробництві це не єдиний приклад подібної „еконотії“ матеріалу. Так, на дошці Л. М. № 321 (ЦАМ № 2361) намальовано Яна Непомука на фрагменті великого образу Богородиці. Дошка Л. М. № 293 (ЦАМ № 2333) являє собою гравюру Ів. Філіповича на фрагменті антимінсової дошки невідомо чий роботи. Перебуваючи в 1704 р. в Почаєві, використав також і Никодим Зубрицький зворотний бік великої дошки знаменитого Гондіуса: „Король Владислав IV на коні“ для своєї гравюри: „Осада Почаєва турками“ (пор. „Гондіус“, „Зубрицький“). Очевидно, в Почаєві великий був брак на мідь. Мало не всі Почаївські кліше використано з обох боків. Мідні кліше, крім того, здебільшого робили там дуже тонкі, і тому вони часто ламалися.

Мал. 25. Гравюра на міді Іларіона Мигури 1705 р.
Іоан Златоуст

ках. Внизу вигравіровано вірші: „Кто хоцет Іоанна злата в благодати чести...“ Підпис майстра: „Nilarion fecit 1705“. Розмір: 9×13,5. Див. на мал. 25 (справжній розмір).

4. Микола Чудотворець Крупецький. Підпис: „Тщанієм і пісаніємъ Іларіона Мігури Батурина Крупицкогo м.: ігумена аѣцкї“ (1712 р.). Розмір: 20,3×27. Дошка в Л. М. № 256.

5. Панегіричний гравірований на міді текст, присвячений гетьманові Сагайдачному (сам текст у простій рамці, без жодних образів). 20×29,5. Дошка там-таки, № 270.

LXXXIII. **Мина**. В „Пречестних Акафистах І. Христу і Богородиці“, Унів, 1660, 4^о, є гравюра на дереві: „Похвала пресв. Богородица“ (Богородиця серед 12 патріархів і пророків), з підписом: „Марта кз: іе: Мина у вуневѣ“¹.

LXXXIV. **Митрофан**, ієродиякон Кієво-Печ. Лаври, „обученный въ дѣлѣ вновъ пунсоновъ, материцъ и формъ, также и въ рѣзной работѣ на мѣди и на деревѣ“. 22 січня 1742 р. Синод, довідавшись про цього фахівця, дав наказ Лаврі переслати його до Москви. Лавра не хотіла відпустити цінного майстра й прохала його залишити, але Синод не зважив на це прохання. 6 вересня 1742 р. Митрофан прибув до Москви².

М: І: див. „Іларіон манах“.

LXXXV. **Мокій**—гравер на міді 20—30 рр. XVIII ст. при КП. Лаврської друкарні. Ровинський (II, 663) зазначає його роботи рамку для заголовка з малюнком митаря й фарисея „неизвѣстно изъ какой

книги“. Отже цю гравюру див. в „Часослові“ КПЛ. 1729 р. або й пізнішого видання 1742 р. Підпис: „І: ѣ: Мокій“. Розмір: 16,8×25,3.

З невідомих Ровинському гравюр Мокія зазначимо в „Акафистахъ и Канонахъ“ КПЛ. 1731 р., 4^о: 1. арк. 45 зв. Спаситель у славі. „Мокій“. 2. арк. 85 зв. Безтілесні сили. „Мокій“. 3. арк. 98 зв. Іоан Хреститель. „Мокій“. 4. арк. 286 звор. І. Хр. точить кров у сосуд. Підпис: „А. К.—Мокій“.

LXXXVI. **Моок**—гравірував на міді для КП. Лаврської друкарні коло половини XIX ст. Див. його Успіння (копія з старих збитих гравюр на дереві Філарета та Білякова) в „Правилѣ къ Бож. Причащенію“, КПЛ., 1859, 4^о. Трапляється в багатьох інших Лаврських виданнях того часу, доки не з'явилася в них аналогічна гравюра (Успіння) ак. Л. Серякова. Підпис: „Граверъ Моокъ“. Копійовано на міді з ксилографічних зразків таким самим способом, як у Адоевцова або Брезгуна (пор. вище).

LXXXVII. **Мормань**—ксилограф нової манери при КП. Лаврській друкарні в другій половині XIX в. Див. його гравюру: св. Митрофан з підписом: „Мормань“ серед ксилографій Л. Музею № 3179. Розмір: 6,3×10,2. Знімок справжнього розміру див. на малюнкові 26. Пор. близько схожу гравюру Л. Серякова того самого розміру й змісту (див. далі).

LXXXVIII. **М. Т.**—Цими літерами помічено гравюру: Хрещення І. Хр. в „Требнику“ Петра Могили, КПЛ., 1646 р., арк. 48 звор. Техніка майстра тут явно не встигає за склад-

¹ И. Свѣнцицкій, „Каталогъ книгъ церковной печати“, стор. 88, № 319.

² „Описание документовъ и дѣлъ, хранящихся въ Архивѣ Св. Синода“, т. XX, стор. 663—665.

ною композицією, мабуть, західного зразка. Цікаво, що це кліше перешло до КП. Лаврської друкарні з Стрятина, бо цю саму гравюру вміщено й у Стрятинському „Требнику“ 1606 р. арк. 4 нenum. звор.— ще один доказ берпосереднього звязку Київо-Печерської друкарні з старішою, Стрятинською. Підпис: „МТ.“. Розмір: 11×17.

М. Ч. див. Чернявський Михайло.

Н.

„Никодим“ див. Зубрицький Никодим“.

LXXXIX. **Никон**, Київо-Печерський гравер на міді 20 рр. XIX в., манах. В січні 1821 р. він кінчав ту, що почав Малютин, дошку з загальним виглядом Лаври з східної сторони. Мідна дошка ця, що дивує своїм величезним розміром (97×64 с.), переховується у Відділі П. й Друку Л. М. в колекції мідних кліше, № 185. За часів мітр. Євгенія Никон керував гравюрною справою при Л. друкарні і був тут, здається, тоді єдиним гравером (пор. „Афанасьев Ол.“).

Мал. 26. Гравюра на дереві Морманя. XIX ст. Св. Митрофан.

Никон Ф. („Никонъ Ф.“ або „Н. Ф.“) див. „Фігурський Никон“. N. Z. див. „Зубрицький Никодим“.

О.

LXC. **О. Г.** — Чернігівський гравер на дереві з половини XVI ст. Йому належить рамка простого малюнку на звор. боці заголовка в „Службнику“ Чернігів, 1754 р. Підпис: „О. Г.“. Розмір: 8×13¹.

ХСІ. **Олсуфьев** Адам Васильевич, один з найстаріших збирачів та

аматорів гравюри, між иншим і української, у другій пол. XVIII ст. В 1765 р. він просив Лавру через Лаврського представника у Петербурзі іером. Феодосія, щоб у Лаврській друкарні було відбито й йому до ПБ. надіслано по одному примірнику відбитків з „всѣхъ“

¹ Видали Срезневський та Бем, op. cit, стор. 345.

имѣющихся при Лаврѣ мѣднихъ дощок і деревянихъ фѣгурокъ даже до книжнихъ рѣзнихъ с коппердиментами болшихъ лѣтеръ“, при тому щиро прохав „не пропустити нѣчого нѣ хорошого, нѣ подлого без витиснення...“ (лист Феодосія до Лаври). Лавра послала 300 штук відбитків, але це не задовольнило колекціонера. Він знову просить через того-таки Феодосія ще надіслати йому відбитків з „литер с коппердиментами и доски антиминсной, ему свѣдомой, и другихъ фигур, какія могут сыскаться, и напоянуль о нѣякойсь фѣгурѣ на прибытіе покойной императрицы в Киев здѣланной, за

что всю сумму прописать просиль“ (лист того-таки Феодосія). Лавра вислала ще 25 аркушів з відбитками з різних великих і малих гравюр і, не взявши з Олсуфьева пропонованої ним платні, подала йому „записку о дѣлѣ слободъ раскольничихъ“¹. Коли зважити ту старанність та завзятість, з якими Олсуфьев ще в 60 рр. XVIII ст. збирав Київські гравюри, то збірка його повинна-б бути дуже корисною, щоб заповнити прогалини в Лаврській збірці, що сталися від численних пожеж у старій Лаврській друкарні та від невідомости теперішньої адміністрації друкарні.

П.

ХСІІ. Павлов Гаврило „маляр“—Чернігівський гравер на міді 20 рр. XVIII ст.

Цьому граверові належить антимінс на 8 фігур, з 4-ма євангелистами по углах. Внизу праворуч підпис майстра: „Дилалъ Гавріиль Павловъ маляръ“. Розмір: 45,5×38,5. Примірник цього антимінсу є у Відділі П. й Др. Л. Музею (ЦАМ. № 2748). В 1723 р. його підписав єпископ Чернігівський Іродіон Жураківський. Антимінс непоганої роботи—під Щирського².

ХСІІІ. Пилющенко Микола („Н. Пилющенко“, „Н. П.“), ксилограф нової манери, що працював при КП. Лаврській друкарні в 70—80 рр. XIX ст. Його роботи:

1. Воскресіння І. Хр. Підпис: „Рисоваль и гравироваль Н. Пилющенко 1871 г.“. 10,5×14,5. Дощка у Відділі П. й Друку Л. М. № 3087.

2. Те саме (інша дошка). Без підпису. Того самого розміру. Дощка там-таки, № 3086.

3. Погреб. І. Хр. Без підпису. 11×14,5. Дощка № 3085.

¹ Див. листи до Лаври вищезгаданого ієром. Феодосія в Л. друк. архіві № 79. Збірка Олсуфьева перейшла потім до кн. К. Белосельського-Белозерського, почасти до Д. А. Ровинського та М. П. Погодина (портрети). Див. Ров., I, 304.

² Цей антимінс власне являє собою копію з антимінса, що його вирізав на міді в Чернігові в кінці XVII ст., можливо, І. Щирський. Примірник цього антимінсу з власноручним підписом 1697 р. архієп. Черніг. Іоана Максимовича переховується у Відділі П. й Др. Л. М. (ЦАМ. № 2745). Розмір його 46,5×39. З цього антимінсу зроблено було копію теж на міді на початку XVIII в. (див. антимінс, підписаний 1714 р., що переховується там-таки, ЦАМ. № 2747). Отже антимінс маляра Гавриила Павлова, підписаний 1723 р., це друга повторна копія з антимінса-оригіналу кінця XVII в.

4. Народження Б. М. Підпис: „Н. П.“. $6 \times 7,5$. Дошка № 3108. Див. на мал. 27 справжнього розміру.

5. Вселенський собор. Підпис: „Н. П.“. Розмір: $4,8 \times 3,6$. Дошка № 3331.

6. Св. Варвара. Підпис і розмір ті самі. Дошка № 3336.

7. Розп'яття. „Гр. Н. П.“. $4,8 \times 4,5$. Дошка № 3375.

8—15. Виходячи з порівняння з підписаними роботами Пилющенка, можемо прилучити до них ще серію ксилографій з сюжетами із КП. Патерика, а саме: пр. Антоній Печ., пр. Феодосій Печ., пр. Варлаам, Аліпій іконописець, Мойсій Угрин, Ісакій Печерський. Усі попередні—з так зв. „д'яніями“ навколо центрального образу. Малюнок (мабуть, самого Пилющенка) не наслідує старі зразки. Див. дошки №№ 3144—3146, 3148—3150. Крім того, Пилющенкові, треба думати, належать і декілька дошок з сюжетами до КП. Патерика без „д'яній“: пр. Нестор Літописець, Афанасій Затворник та Ієремія Прозорливий. Дошки під №№ 3147, 3151 і 3152. Усі перераховані вище гравюри до КП. Патерика мають приблизно один розмір: $12,5 \times 16,5$.

16—79. Детально розглядаючи, можна зазначити і ще чимало дрібніших гравюр М. Пилющенка, напр., цілу серію образків, щоб вставляти в заставки, типу зазначеного вище під № 7, того самого розміру або трохи менші ($4,8 \times 3,6$): див. дошки в Л. Музеї №№ 3323—3330, 3332—3335, 3337—3374, 3376—3388 і чимало інших подібних работ.

Мал. 27.

Гравюра на дереві М. Пилющенка. ХІХ ст.
Народження Б. М.

ХСІV. **Проценко** Гарасим („Г. П.“) Київський срібляр¹, що в 1820—1821 рр. вигравірував на міді за 100 карб. нову дошку Собора Печерських святих. Підпис: „Ізобра. Гарасим Проценко 1821 года“. Розмір: 34×43 . На зворотному боці цієї дошки (переховується вона у Відділі П. й Др. Л. М. № 233) вирізано: „Сія доска зд'ялана і вирізана за преосвященого митрополїта Серапіона 1821 года, м'сяц. Іюня, за битність началник. Києвопечерскія лаври, архім. Антонія при началник'ї типографі: Епифані'ї, при содерж(тел'ї) Веніамін'ї“. Робота, як і на багатьох інших дошках цього популярного в Лаврі сюжета,—так зв. „луб'яна“.

2. Тому-ж-таки майстрові нале-

¹ Ф. Ернст. „Контракты та контрактный будинок у Києві“, К. 1923 (I вид.), ст. 95. Тут, між иншим, сказано про те, що Гарасим Проценко в 1836 р. робив для Лаври і срібні роботи в спілці з вищезгаданим Ф. Коробкою (пор. „Коробка“).

жить гравюра: Григорій Двоєслов у „Службнику“ КПЛ., 1832, 8^о, арк. 163 зв. Підпис: „1822 год. мѣс. апрі. 25 дн. Г. П.“.

3. Єв. Іоан Богослов. Копія з подібної гравюри А. Козачковського, додано тільки рамку. Внизу праворуч ледве примітний підпис, за передачу якого не можемо твердо ручитися: „1827-го. Генвар Герасимъ Проценко“. 19×27,5. Проценкові-ж, мабуть, належать тут гравюри й інших трьох євангелістів. Дошки в Л. М. №№ 64—67.

XCV. **Проценко** Семен, Київський міщанин, що в 1823 р. поновив „еста́мп старо́й“ Собора Печерських святих за 50 карб. Робота невміла. Недаром, коли Семен дошку вже закінчив і вже за роботу гроші одержав, типографу Веніамину зроблено було запит: „по какому резону и дозволенію она́я доска дана была дѣлать“ такому кепському майстрові, а саму дошку мітрополіт потребував собі на розгляд ¹.

XCVI. **П. Т.**—Київський гравер на міді 70 рр. XVIII ст.; він вирізав велику дошку: Собор Печерських святих. Підпис: „1774. П. Т.“. 35×46. Дошка в Л. М., в колекції мідних кліше № 231. Є також і відбитки з цієї дошки на папері й на шовку.

XCVII. **П. Т.**—Київський гравер на дереві другої пол. XVIII ст. Його робота: велика Лаврська церква з дрібним образком внизу. Підпис: „П. Т.“. 12×15. Дошка

в Л. М., в ксилографічній колекції, № 880. Не можемо сказати, чи це той самий гравер, що й попередній, чи інший. Матеріал для порівняння їх творів занадто обмежений. Тому-ж не можна поки що сказати, яке відношення мають гравюри з ініціалами „П. Т.“ до Києво-печерського гравера другої половини XVIII ст. Петра Требинського ² і до Петра Т. Чернігівського.

XCVIII. **П. Т.** (Петро Т.)—гравер на дереві, що працював у Чернігівських виданнях 50—60 рр. XVIII в. Його роботи:

1. Рамка для заголовка в „Службнику“, Чернігів, 1754 р. 8^о (теж і в інших Черніг. виданнях: „Часослові“ 1757 р., „Алфавіті Дух.“ 1761 р. і в інших). Підпис: „П. Т.“. 8×13.

2. Трійця в мережаній рамці. „Петръ Т.“. В „Канонику“, Чернігів, 1757, 12^о, арк. 2 зв. нен.

3. Там-таки, арк. 158 звор. Розп'яття з „предстоящими“. Підпис: „П. Т.“.

4. Там-таки, арк. 168 звор. Богородиця з Сином. „П. Т.“.

5. Там-таки, арк. 211 звор. І Христос в митрі й у архірейському одягові: „П. Т.“. 6×10.

Останні гравюри П. Т. трапляються і по інших Черніг. виданнях: в „Молитвослові“ 1758, арк. 9 звор., 185, 280 звор.; в „Правилъ къ Бож. Прич.“ 1758, арк. 44 звор., 95 звор., 127 звор. та ин.

¹ Л. друк. архів, № 399. Тут-таки й пробна відбитка з дошки. Сама дошка (збита вже) переховується у Відділі Письма й Друку Л. М. № 232.

² Гравюру Петра Требинського указує ак. М. Петров в „Алфавіті Духовному“ Київського друку другої половини XVIII ст. Примірник цей переданий був до б-ки Київ. Дух. Академії („Отчетъ Церк.-Истор. и Археол. Общ. при К. Д. Академії за 1915 годъ“, Труды К. Д. Ак., 1916, № 5—6, стор. 3), але цього стародруку в бібліотеці не розшукали.

Р.

XCIX. **Раковецький Федор** (Theodor Rakowiecki), Бердичівський гравер на міді й на дереві 60—80pp. XVIII в. До 3 гравюр у Ровинського (II, 832) додамо ще кілька, йому (і польському дослідникові Раставецькому) невідомих, — у книзі: „Ozdoba u obropa ukraińskich krajow, przecudowna w Berdyczowskim obrazie Marya watykańskimi koronami od Benedykta XIV papieża... ukoronowana. W Berdyczowie“, 1767 р., F^o. На цих гравюрах змальовано ряд різноманітних розкішних триумфальних брам, що пороблено було підчас свята коронування Бердичівської ікони Б. М. від папи римського. Усі ці гравюри мають формат аркушевий.

1. арк. Sss 2. Brama pierwsza. „Theod. Rakowiecki Sc. Berdicz“. 2. арк. Ttt зв. Brama druga. 3. арк. Ttt 1 зв. Brama trzecia. 4. арк. Ttt 2 зв. Brama czwarta. Три останні гравюри мають однаковий підпис: „Theod: Rakowiecki Sc.“.¹

Аркушів з 5 і 7 брамами бракує в тому дефектному примірникові (з б-ки К. Д. Ак. № СІХ 2/92), що ми з нього користалися.

С. **Реклінський** Іван („Іоанъ Реклѣнскій“, „Іоан Р.“, „І. Р.“) — Київський гравер на дереві к. XVII в.,

у Ровинського зовсім не зазначений.

Гравюри його роботи:

1. Рамка символічного змісту при заголовку до книги А. Радивиловського: „Вѣнецъ Христовъ“, КПЛ., 1688 р. Підпис: „Иѡанъ Реклинскій“. 16,4 × 26,2. Цю саму дошку, тільки зо вставкою, замість друкованого наборними літерами заголовка „Вѣнца“, гравірованої середини з малюнком 12 місяців, див. в „Апостоли“ КПЛ., 1695 р., арк. 253 звор. (перед „Соборникомъ дванадесятимъ мѣсяцемъ“)².

2. І. Христос і книжники. „Иѡан Р.“. 13 × 11. „Вѣнецъ Хр.“, арк. 222 і 363 звор.

3. Потоплення фараона в морі. Підпис: „І. Р.“ В „Псалтирі“, КПЛ., 1690 р., арк. 218 звор., 16°.

4. Рамка для заголовка до „Службника“ КПЛ., 1692, 16°. Вгорі Успіння, внизу Лавра, по боках — по 5 дрібних образків різних свв. Підпис: „І. Р.“. 8 × 13.

5. Там-таки, арк. останній нenum. І. Златоуст. „І. Р.“. 5,5 × 9.

В „Акафістах“ КПЛ., 1693, 4°:

6. арк. 4 нен. Богородиця з арх. Михаїлом та Гавріїлом. Підпис: „Ро-кѣ аѡчг — Іоан Реклѣн.“. 12 × 15.

¹ У виданні: Pamiętnik wystawy starych rycin³ polskich ze zbioru D. Witke-jezewskiego..., Warszawa, 1914, № 839, стор. 92 зазначається, що в згаданому Бердичівському виданні 1767 р. усіх гравюр Раковецького 15. Ми-ж зазначили ті тільки 4 гравюри, що їх могли описати в натурі. Ці гравюри раніші з творів Раковецького. З відомих Раставецькому 55 гравюр Раковецького мало не всі належать до пізнішого часу (див. Rast., стор. 253—6). З гравюр, що зазначені в Раставецького, цікаві: Вид Бердичівської фортеці („T. Rakowiecki sc. 1768“); ціла серія образів Бердичівської Богородиці (№№ 37—49, між иншим, є й на дереві); триумфальні брами до аналогічного видання на честь Холмської ікони Б. М. (№№ 21 і 22) образ Йосафата Кунцевича (з підписом: „T. Rakowiecki sc. 1771“) та інші.

² Рамку цю (зо вставкою) видано у Ф. Тітова: „Типографія К. П. Лавры. Истор. очерк“, т. I, К. 1918, стор. 388. В. „Апостоли“ 1695 р., взагалі, широко практиковано спосіб складної (з кількох дошок) гравюри. Так, на арк. 75 зв. сама гра-

7. Там-таки, арк. 43 звор. І. Христос з Богородицею і І. Предтечею. Без підпису. 13×15,5. Образ—пара до попереднього.

8. Цар Давид. У „Псалтирі“ КПЛ., 1708 р., 12^о, арк. 8 звор. нен. „І: Р:“.¹

Реклинському, можливо, належить ще гравюра: Трійця у Авраама. Підпис невиразний: „[?]. Р.“. 6×10. Цю гравюру вклеено в рукописний „Ірмологіон“, що переходується у Відділі П. й Др. Л. Музею № 116, арк. 257.

СІ. Р. П. — Київський гравер на дереві XVIII ст. Йому належить гравюра: Возліяння мира на голову І. Хр. Підпис: „Р. П.“. Розмір: 6×8. Дошка в Л. М. № 564.

СІ. Руденко Іван Петрович, „рѣзчикъ“ на дереві XVIII ст., в К. П. друкарні, послушник у Лаврі. В 1797 р. Руденко перебував при друкарні, щоб різати потрібні до друку „штуки“ з платнею по 3 карб. за кожну, на своїх харчах. 3 листопаду 1798 р. Руденку було відмовлено платню, а видавали йому сами тільки харчі. В 1805 р., з пропозиції типографа ієроманаха Ієрофея йому знову призначено було платню—10 крб. на рік—зважаючи на те, що він увесь час справно виконував свої обов'язки й до 1805 р. вніс у „казну“ 53 різні штуки: „какъ то: изображенія въ лицахъ, главныхъ буквъ и другихъ фигуръ, при тисненіи нужныхъ“.²

С.

СIII. Σ: А:—з таким підписом див. гравюру на дереві—св. Миколай в „Службі з акафістом св. Николаю“. Чернігів, 1785 р., 4^о, арк. 2 звор.

СIV. Савицький Семен („Simeon Sawicki“), гравер на міді XVIII ст., мабуть Київський. Йому належить велика гравюра аркушевого розміру: Хрещення І. Хр. в Іордані. Підпис: „Simeon Sawicki scul. et del“. 19,5×28. Переховується в кунштбусі б-ки КПЛ., №XIX—64.

СV. Савицький Степан („Stephan Sawicki“) Київський гравер на міді з початку XVIII ст. Йому належать такі гравюри:

1. Київсько-братська ікона Б. М., з сценою, як знайдено було її в

Київі, на Подолі, на березі Дніпра. В перспективі вид м. Київа. Підпис: „Sculpsit S. Sawicki“. 12,5×19,5. Дошка у Відділі П. й Др. Л. М. № 322 (ЦАМ. № 15617).

2. Вмч. Варвара з чашею в одній руці та банею з трьома вікнами й одними дверима—у другій. Під образом вірші:

„Въ Тройці Єдного Бога
чтущи прославляю,
Тремá окнáми бани ясно
изъвляю...“

Підпис: „Stephan Sawicki excudit 1703. Sculpsit S. Sawicki“. Гравюру цю вирізано на зворотному боці вищезазначеної дошки № 322.

Дошка ця, очевидно, потім була

вюра ап. Іоана належить Іллі, а широка, фігурна рамка до неї—„Федору а.“. Див. таке й на арк. 90 звор., 153 звор., 184 звор., де в тій самій великій рамці роботи Федора бачимо дрібні гравюри апостолів роботи різних інших граверів.

¹ Пекарській, *op. cit.*, II, 174, № 129.

² Л. друк. архів, № 287 (пор. № 327).

Мал. 28. Гравюра на дереві І. Севастьяна XVIII ст.
 Преп. Варлаам Печерський.

за іконку і носили її на шиї. Це видно з того, що вона потерта, а вгорі зроблено дві дірочки. Знайдено її було в 1873–4 роках в м. Стародубі, на Чернігівщині, в землі: мабуть, її покладено було в труну, як ховали небіжчика.

CVI. С. Б. (?). Цими літерами підписано антиминос невідомо з якого часу (мабуть XVIII—XIX ст.), різаний на міді, на 10 постатів. Розмір 49×39. Кліше, що перейшло з Л. друкарні, переховується у Відділі П. й Др. Л. М. під № 224. Там-таки й кілька десятків відбитків з цієї дошки на шовку та на отласі різних кольорів.

CVII. С. В. М. Такими літерами підписано мідну гравіровану з обох боків чотирикутну дошку—середник для тискання на шкірі в книжкових оправах. На ній спеціальним глибоким гравіруванням вирізано з одного боку Богородицю типу „Непорочного Зачаття“ серед 12 апостолів у чашках квіток, а з другого боку Розп'яття серед 4 євангелістів та кількох янголів. Під Розп'яттям підпис майстра: 1791 (?) С: В: М:“. Розмір: 8×13. Розп'яття це нагадує і загальною своєю композицією, і написами—подібний сюжет на гравюрі Григорія Левицького до „Євангелії“ КПЛ., 1737 р. Тільки тут замість євангельських символічних звірів маємо самих євангелістів. Акад. М. Петров, коли подавав відомості про вступ цієї дошки до Церковно-Арх. Музею, доводив, що це робота Почаївського гравера Масевського¹, але на це погодитися трудно без доказів. Переховується дошка ця в колекції інтролігаторського приладдя у Відділ

Письма й Друку Лаврського Музею № 352.

CVII. Севастян — ієродиякон („І. С.“ або „С. І.“ або „Іе Се“ і т. д.), Київ-Печерський гравер на дереві у другій половині XVIII ст.

До зазначених у Ровинського (II, 881) 12 гравюр треба прилучити ще й такі гравюри Севастянові:

1—4. 4 гравюри до КП. Патерика 1760 р. (=копії на дереві з офортів Л. Тарасевича): **1.** арк. 96. пр. Варлаам Печ. Підпис: „С: І:“. **2.** арк. 133. преп. Мойсей Угрин. „І: С:“ (підпис замаскований). **3.** арк. 153. преп. Василій і Федор. „І: С:“. **4.** арк. 161. пр. Пімен Печ. „І: С:“. Усі гравюри звичайного в „Патерику“ розміру прибл.: 12×16. Дошки у Відділі П. й Др. Л. М. Можливо, що в серії гравюр до КП. „Патерика“ Севастянові належить і ще кілька невіданих дощок. Одну з зазначених гравюр див. на мал. 28 справжнього розміру.

5. Цар Давид з пророком Нафаном. „Іерд. Севаст.“. 12×17,5. До „Псалтиря Толк.“ КПЛ., 1752 р., 4^о і до інших видань цієї книги (1766, 1822 рр. і т. д.). Дошки там-таки, № 634.

6. Зшестя св. Духа. „І. С.“. 6×10. В „Канонику“ КПЛ. 1749 р. та в багатьох пізніших виданнях цієї книги (1751, 1752 і т. д.).

7. Воскресіння І. Хр. „Іер. Севаст.“. 6×10. В „Молитвослові“ КПЛ. 1753 р., арк. 311 звор. та в інших виданнях цієї книги.

8. Вселенський Собор. Підпис: „Іе Се:“. 6×7,5. Дошка там-таки, № 817.

Заставки роботи Севастяна з ініціалами „І: С:“, або „С:“:

¹ „Отчетъ Церковно-Археологическаго Общества при Киев. Дух. Ак. за 1899 г.“, стор. 4.

Мал 29. Гравюра на дереві ак. Л. Серякова. XIX ст.
Успіння Б. М.

9. Архірей і мучениця. Дошку див. в колекції заставок Відділу П. й Др. Л. М. № 1304.

10. Те-ж саме (інша). № 1299.

11. Два ченці. № 1312.

12. Два мученики. № 1325.

13. Несуть ікону Б. М. № 1383.

СІХ. Селивестр — Київський гравер на дереві кінця ХVІІ ст. Його роботи:

1. Здвиження хреста. Див. „Псалтирь Толк.“ КПЛ. 1697 р., арк. 3 звор. (другого ряду). Підпис: „Селивестр“. 13×11.

2. Там-таки, арк. 26 звор. Трійця новозавітня. Бог-Отець у папській тіярі. Підпис: „Сест.“. 5,5×6,5.

СХ. Семенов Марко („М. С.“). Ровинський (II, 882—3) визнає його за одного з кращих українських граверів на дереві. Працював у КП Лаврських виданнях кінця ХVІІ та поч. ХVІІІ ст.

До 4-х його гравюр, що їх зазначив Ровинський, додамо ще стільки-ж:

1. Рамка до заголовка у вигляді портика з монограмою І. Христа на фронтоні—в „Полууставі“ КПЛ., 1691 р., і в „Алфавіті Дух.“, КПЛ., 1710 р. Підпис: „М. С.“. 8×14¹.

2. Рамка до заголовка в „Акафістах“ КПЛ. 1709 р. Вгорі Успіння, внизу Лаврська церква, по боках—по 5 круглих образів. Підпис 1709 р.: „ащѠ марко: с.“. 14×18.

3. Успіння—на звороті цього самого заголовку. По боках: Антоній та Феодосій. Вгорі два янголи з свічками. Підпис того самого року: „ащѠ марко: с.“. 11×14.

4. Там-таки, арк. 101 зв. Успіння іншого типу, без описаного вище оточення. Підпис: „рѣкѠ ащѠ марко“. Розмір: 12×14. Те саме див. у „Канолахъ осмогласнихъ“, КПЛ., 1716 р., на звор. заголовка.

СХІ. Семигиновський Прокіп, Київський гравер ХVІІІ ст. на міді (не на дереві, Роз., II, 884). Походив, мабуть, із сем'ї сріблярів Семигиновських. Єдину нам відому гравюру Прокіпа—єв. Іоан—зробив він до аркушевої „Євангелії“. Це копія з аналогічної гравюри А. Козачковського. Дошка в Л. М. № 71. Розмір: 17×25,5.

ХСІІ. Сербин Яков, працював у Києві, на Подолі. В 1778 році Лавра його обвинувачувала в порушенні її привілею на друкування церковних книг та кунштів, бо в своїй хаті на Подолі він „тискав“ на папері й пускав у народ без цензури з подільської своєї книгарні отакі гравіровані на дереві „куншти“:

1. Богородиця Охтирська. Розмір: 26×31 с.

2. Микола Чудотворець. 24×31,5.

3. Вмч. Варвара з „дѣянїями“. Того самого розміру.

4. Лист з образом Благовіщення і з текстом: „Богородице Дѣво...“ (28×36). Про подібні листки, що їх пізніш випускав Денбровський теж на Подолі (див. „Денбровський“), ми вже говорили. Дошки до гравюр №№ 1—3 переховуються зараз у Відділі П. й Друку Л. Музею. Вони походять з колекції Л. друкарні, куди попали, мабуть, через конфіскацію Лаврою в їх власника².

¹ Ровинський (II, 883) помилково приписав цю гравюру Макарію Синицькому, замість Марка Семенова, сплугавши однакові ініціали („М. С.“), як про це вже зазначалося (див. „Макарій“).

² Через те, що Сербин разом з своїми доморобними „кунштами“ продавав і Почаївські букварі, які „въ великомъ множествѣ“ вивіз був з-за кордону Київо-

Мал. 30. Гравюра на дереві ак. Л. Серякова 1859 р.
Богородиця.

СХІІІ. Серяков Лаврентій Оксенович, російський ксилограф, академик гравірування (род. р. 1824, пом. 1881-го).

Подібно до другого академіка гравірування, Тараса Шевченка, Серяков походив також із селянської сем'ї. Був він послідовно військовим кантоністом, канцеляристом, церковним співаком, військовим топографом, поки, нарешті, зважаючи на видатні його здібності, не дозволено було йому вчитися в Петербурзькій Академії Мистецтв.

Минув який десяток років і Серяков уже набув собі європейської слави. Перебуваючи в Парижі, як пенсіонер Академії Мистецтв, Серяков працював у найкращих тамошніх ательє та в ілюстрованих виданнях. В 1864 р. Серяков дістав диплом академіка гравірування. Акад. Серяков утворив у Росії цілу школу ксилографів¹.

Пам'ять Серякова мусить бути дорога для України. Своєю працею для найкращої і зразкової тоді на Україні КП. Лаврської друкарні Серяков почав і тут епоху

нової, удосконаленої ксилографії. Робота Серякова для України мало відома (Ровинський і почасти Собко про неї не згадують), і тому до речі буде тут її зазначити, і тим більше як-раз тепер, підчас 100-літнього ювілею з дня народження славетного ксилографа (1824—1924).

Одними з перших гравюр, що зробив їх Серяков для Лаврської друкарні, були:

1. Успіння Б. М. Підпис: „Гр. на дер. Л. Сѣряковъ. Спб.“. Розмір: 10,7 × 14,7. Див. на мал. 29 справжнього розміру.

2. Собор печерських святих з тим-таки підписом майстра (крім: „Спб.“) і того самого розміру. Обидві ці гравюри див. в „Акафістахъ съ канони“, КПЛ., 1860 р., у „Псалтирі“ КПЛ. 1865 р., і в багатьох пізніших Лаврських виданнях аж до останніх часів існування Л. друкарні. Кліше цих двох гравюр переховуються у Відділі П. й Др. Л. М., №№ 3090 і 3096.

У жовтні 1859 р. Л. друкарня дістала від Серякова з Парижу, де він тоді перебував (з 1858 р.), ще дві його роботи:

подільський мешканець Василь Штацький і в яких, як повідомляв продавець Л. книгарні на Подолі, чернець Фока, „кромѣ прегрубаго словенскаго нарѣчя, болѣе на испорченную полцизну, нежели на чистой славенороссійской языкъ похожаго“ (українська книжна мова!), з'явилася „ересь“—католицьке *filioque*.—то справа серйозно проти Сербина обернулася. Проти нього було розпочато судовий процес не тільки за незаконне тискання „безобразныхъ иконъ“, але й за поширення „еретицкихъ букврей“. Одночасно архіреям: київському, херсонському, чернігівському, переяславському і „по смѣжноты к малой Россіи“ білгородському було послано накази розшукувати й нищити всі ці букварі та куншти, де-б їх не було знайдено. Порушено було також справу і взагалі про заборону надалі привозити книги з-за кордону.

¹ Про життя та діяльність Серякова див. у спеціальній праці: Н. П. Собко, „Жизнь и произведения гравера Л. А. Сѣрякова“, Рус. Старина, 1881 р., т. XXX, февр., стор. 423—442 і т. XXXI, июнь, стор. 307—324. Хоча поданий тут список творів Серякова справді таки величезний (власних гравюр С. перераховано тут мало не 500, а гравюр, що вийшли з його майстерні.—з 1500), але й цей список не вичерпує всієї колосальної продукції Серякова. Не кажучи вже про незгадані твори його, що їх виконано для України (див. далі), ні Собко, ні Ровинський не зазначають цілої серії гравюр Серякова до видання: „Новая Скрижаль“ Веніямина, архієп. Нижегородського (Изд. Н. Кораблева и М. Сирыкова. Спб., 1858, 8^о). Тут Серякову належить, крім доброї гравюри на обкладинці,—ще 26 гравюр у I частині книги, 31—у II, 5—у III та 14—в IV, всього 76 незарєстрованих досі гравюр.

3. Печерська Богородиця (з Антонієм та Феодосієм)—велика гравюра до аркушевих видань Лаври. Розмір її: 15×22 с. Вона підпису не має, але належність її Серякову доводиться на підставі його власноручного листа, що переховується в Лаврському архіві. Ця гравюра—одне з кращих досягнень Серякова. Див. її в аркушевих виданнях Лаври 60 рр. і пізніше, напр., в „Мінеї міс.“ КПЛ., 1863 р., на зворотному боці заголовка. Дошка в Л. М. № 3199.

4. Богородиця з квіткою, серед 8 херувимів. Підпис: „Л. Сѣряковъ“. 11×16. Є, напр., в „Правилѣ къ Бож. Прич.“, КПЛ. 1866 р., арк. 22 звор. Дошка в Л. М., № 3197. Див. на мал. 30, справжнього розміру. Що до змісту, то це—удосконалена копія з старих Київських акафісних зразків того самого сюжету (пор. старий оригінал на кліше №№ 1027 та 1028 у збірці Л. М., або аналогічну гравюру в до-сіряковських Лаврських виданнях, напр., в „Канонахъ Богородицѣ“, КПЛ., 1855 р. на звороті заг. арк.).

У квітні 1861 р. Серяков надіслав з Парижу до Лаврської друкарні нову серію своїх гравюр, а саме:

5. Димитрій Ростовський. Підпис: „Л. Сѣряковъ“. 11×15. Дошка в Л. М. № 3192.

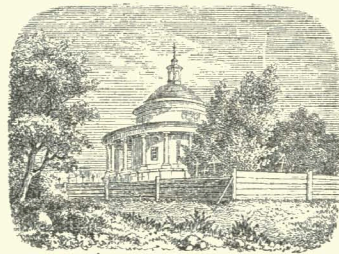
6. Св. Митрофан. „Л. Сѣряковъ“. Розмір: 6×10. Видана, напр., у брошури: „Житіє... Митрофана... перваго епископа Воронежскаго и новоявленнаго чудотворца“, КПЛ., 1868.

7. Аскольдова Могила в Києві. Без підпису. 4,3×3,2. Дошка № 3156. Див. цю гравюру на мал. 31, справжнього розміру.

8. Келія ієросхиманаха Парфенія на Ближніх Печерах Лаври. Без підпису. 3,3×5. Дошка № 3170.

9. Десятинна церква в Києві. Без підпису. Розміром 5 сант. упоперек. Дошка № 3157.

10. Рамка до гравюр з образами святих (в „Службнику“).

Аскольдова могила

Мал. 31. Гравюра на дереві Серякова.

Аскольдова Могила в Києві в 50—60 рр. XIX ст.

11—14. Три заставки та кінцівка (хрест зо списом).

Крім того, для Почаївської Лаври:

15—16. Почаївська ікона Б. М. та Іов Почаївський.

На червень 1862 р. готова була ще нова серія:

17—19. Три гравюри до „Службника“, на кожній по одному святих, а саме: І. Златоуст, Василій Великий і Григорій Двоєслов. Кожна гравюра має підписи: „Л. Сѣряковъ“. Розміром усі по 7×11,2 с. Дошки в Л. М. №№ 3183, 3187 і 3185.

20. Воскресіння І. Хр. „Л. Сѣряковъ“. Див., напр., в „Канонику“ КПЛ. 1862 р., в „Молитвеннику“ 1865 р. та по інших Лавр. виданнях. Дошка там-таки, № 3181.

21. Митрофан, еп. Воронізький (погруддя) іншого малюнку та більшого розміру, ніж № 6. Без підпису. 11×14,5. Дошка № 3098.

22. Заголовок до букваря з вигравірованим написом на ньому: „Славянській или церковный букварь. Въ Типографіи Кієво-Печерской“

Мал. 32. Гравюра на дереві акад. Серякова.
І. Хр. серед дітей.

Лавры". Підпис майстра: „Л. Сѣряковъ“. Дошка № 3567.

23. І. Хр. серед дітей. Підпис: „Л. Сѣряковъ“. 7 × 11. Дошка № 3181. Гравюри №№ 22—23 див. у букварях різних Лаврських

видань аж до пізнішого часу (1916 р.) і останню та мал. 32 (розм. справж.).

24—25. Дві великі заставки: одна з головою вмч. Варвари, друга — з „Нерукотворенним образом“. Обидві без підписів. По 10,5 × 3. Дошки тамтаки, №№ 3298 та 3299.

Як зразок цього роду работ Серякова, подаємо першу заставку на мал. 33, справжнього розміру.

26—28. Три менших заставки: І. Хр., Б. М. та хрестик.

29. Літера-ініціал „А“ з видом м. Київ на тлі (пам'ятник кн. Володимиру та Хрещатицька колона). Без підпису. 3,5 × 4. Дошка № 3024. Див. на мал. 34 справжнього розміру.

30—32. Три кінцівки: хрест ізякорем, хрест іздрабиною і скрижалі. Останню див. на мал. 35 справжнього розміру.

33. Голосіївська пустинь поблизу Київa. Напис: „Церк. Голосѣвской пуст., гдѣ погребенъ Іеросх. Парвеній“. ¹ Без підпису. Розмір: 7,2 × 4,7. Дошка № 3158. Див. на мал. 36 справжнього розміру.

В рр. 1863—1866 Серяков вигравірував для Лаври:

34—50. 16 гравюр до „Молитво-

¹ Серяков особисто був добре знайомий з тодішніми керуючими Л. друкарнею оо. Тимофієм та Лаврентієм, а також з популярним тоді Лаврським схимником Парфенієм, до якого мав великий пієтет. Це видно з їхнього листування. Але в стосунках Серякова з Лаврою були іноді й неприємні моменти. Так, перебуваючи в Парижі, Серяков не тільки сам працював для Л. друкарні, але й був представником-посередником Лаври, коли замовляла вона різні літографічні та гальванопластичні роботи Паризькій фірмі Лемерсьє. В жахливому становищі опинився Серяков, коли Лавра, незадоволена з великих витрат на закордонні роботи, в 1861—2 рр. перестала виплачувати Паризькій фірмі гроші. Серякова в Парижі притягли до суду і примусили його, як представника Лаври, видати вексель на Лаврські борги, а також

Мал. 33. Робота Серякова до Лаврських видань.
Зразок заставки.

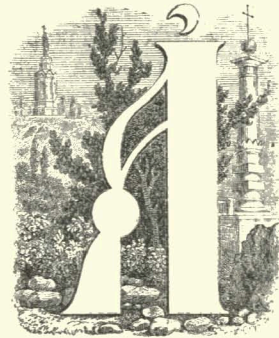
слова“ (10 з них по виготовленні Лавра забракувала, і це не мало образило Серякова, як видно з його листа від 18. XII. 1863 р. у Лаврському архіві).

51—73. 23 малі гравюри, що були замовлені Серякову, коли запрошували його на життя до Лаври, в 1864 р.

74. Велика гравюра для заголовків до аркушевих Лаврських видань. Вгорі—Нерукотвор. образ серед різних церковних уборів; по боках—дві корогви з образами І. Хр. та Б. М.; нижче—пр. Антоній і Феодосій Печ. і внизу—два аналої з книгами. Виконано з малюнку ак. Солнцева. Без підпису. Розмір: 16 × 28. Див. у багатьох Л. виданнях з 60 рр. і до останнього часу, напр., у „Службниках“ КПЛ. 1872, 1879 і т. д. Дошка в Л. М. № 3572.

75—80. 6 невеликих літер.

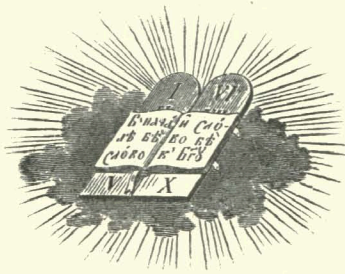
Цим не вичерпується все, що вигравірував ак. Серяков для Лаврської друкарні. В самому тільки 1866 році, коли остаточно розраховувалася Лавра з Серяковим, Лаврі передав він 77 штук останніх своїх робіт, переважно невідписаної всякої дрібниці: заставок,

Мал. 34. Ініціал „А“ роботи Серякова.

одібрали від нього підписку про невіїзд із Парижу, поки він остаточно не задовольнить кредиторів. Даремно надсилав Серяков до Лаври численні слізні прохання визволити його, — Лавра мовчала. Тільки вплив і примушення Академії Мистецтв з тодішнім її президентом вел. кн. Марією Миколаєвною на чолі вратували Серякова від в'язниці, і він, нарешті, влітку 1863 р. дістав змогу залишити Париж і виїхати до Італії.

Повернувшись до Росії, Серяков в 1864 р. почав переговори з Лаврою про переїзд його на 5 років, щоб виконувати ксилографічні роботи на місці й керувати школою гравірування, що її засновано було при Лаврській друкарні. Серяков дав згоду з тим, щоб одержувати за свої гравюрні роботи по 3¹/₂ крб. за кв. дюйм, а за керування учнями — по 100 крб. на рік за кожного, з помешканням від Лаври. Контракт з незначними змінами проти умов Серякова було, нарешті, складено, але незабаром Лавра, за посередництвом Київської компанії Ляквіша, знайшла іншу комбінацію, запросивши з Саксонії ксилографа Квааса, а Серякову відмовила. Тільки в 1866 р. повернув Серяков Лаврі на її прохання свій контракт з нею без компенсації за незаконне розірвання і без судового процесу, який почав був і виграв у аналогічному випадкові ак. Рокачевський. Див. справу Л. архіву № 830. Пор. „Амфілохій“, „Кваас“, „Лаврентій“.

Мал. 35. Зразок кінцівки роботи Серякова.

кінцівок, ініціалів, рамок, так зв. „кашок“ та ин. Через брак місця ми їх тут не будемо зазначати окремо. Коли взяти музейний альбом Лаврської ксилографії, або оглянути сами кліше в натурі, то роботу такого тонкого майстра, яким був Серяков, легко можна пізнати навіть у дріб'язкових речах.

СХІV. Синицький Макарій—Чернігівський гравер на дереві початку XVIII ст., що вирізав кілька цікавих гравюр до Апокаліпсиса в „Новомъ Завѣтѣ“, Чернігів, 1717 р., арк. 467, 472 звор. і 489 зв. Вище (див. „Макарій“) зазначалося, чому цього Макарія не слід змішувати, як це робить Ровинський (II, 887—8), з иншим (Київським) Макарієм, що його ім'я („І. Макарій“) зазначено на гравюрах на міді, при тому пізнішого часу (30—40 рр. XVIII ст.).

СХV. Сінкевич Діонісій („Д. С.“ або „D. S.“), Львівський гравер на де-

реві кінця XVII та початку XVIII вв., в 1690—1700 рр. ігумен Крехівського ман., потім ігумен Юр'ївського ман. у Львові.¹

До 2 №№ Ров. (I, 268) треба додати ще 13:

В „Акафістах“, Львів, 1699 р., 4°:

1. арк. 1 нenum. зв. Богородиця з І. Хр. і Іосифом. Підпис: „1699 Діон“.

2. Там-таки, арк. 41 зв. І. Христос. Підпис: „D. S.“.

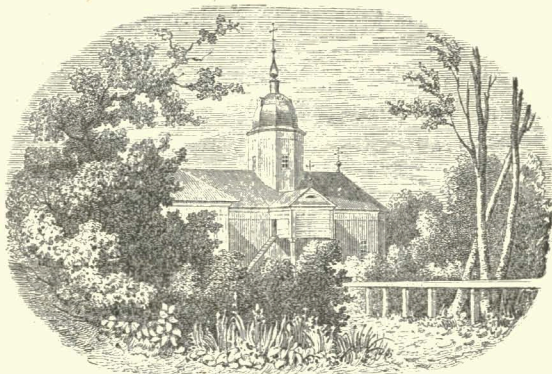
3. Там-таки, арк. 79. Арх. Михайл (заставка) Підпис: „D. S.“.

4. Там-таки, арк. 147. Св. Микола. Підпис: „Д.“.

5. Там-таки, арк. 158. Св. Микола. Підпис: „D. S.“.

6. Там-таки, арк. 176 зв. Б. Мати. Підпис: „D. S.“.

7. В 1699 р. Діонісій вирізав на дереві велику гравюру з видом Крехівського монастиря. Підпис майстра на ній такий: „дѣлѣ“

Церкв в Голосівській вулиці під погребем Іеросх. пароніи.

Мал. 36. Гравюра на дереві Серякова. Стара (тепер зруйнована) церква в Голосіві під Київом.

¹ Згадки про Діонісія Сінкевича в Львівських ставропігіяльних актах поч. XVIII в. наводив М. Голубець: „Укр. малярство XVI—XVII ст. під покровом ставропігії“. Львів, 1920, стор. 77.—Високу оцінку Сінкевича, як видатного артиста-гравера, дає В. Січинський в ст.: „Архітектура Крехівського монастиря по деревориту 1699 року“. Львів, 1923 р., стор. 15—16. Відбитка з Літ.-Наукового Вістника, кн. VIII—IX за 1923 рік.

Ієромонах Діонисій изобрази неперембно“. Розмір: 55 × 33¹.

В „Ірмологіоні“, Львів, 1700 р.:

8. арк. 136. Заставка: І. Хр. несе ягня. Вовк тікає. Вгорі Трійця і пелікан. Підпис: „Діони“. 11 × 9,5.

9. арк. 337. І. Хр. з Богородицею на небі серед янголів. Внизу частина земної кулі з написами на ній „Європа“, „Азія“. Підпис: „D. S.“.

В „Тріоді цвітній“, 3-є вид., Львів, 1746 р.:

10. арк. 14. Воскресіння Лазарева. Підпис: „D. S.“. 13,5 × 11.

11. арк. 19. Вхід І. Хр. в Ієрусалим. Підпис: „D. S.“. 13 × 11.

12. арк. 34. „Образъ и начертаніє Господне, въ дѣйствиі изъображенномъ Прекраснаго Іосифа“. Посередині І. Хр. та Б. М., по боках історія Іосифа з 5 жанрових малюнків. Підпис: „D. S.“. Розмір: 13,5 × 10,5.

13. арк. 53 зв. І. Хр. на вечері. Підпис: „Діонисій“. 13 × 10,2.

Характером роботи Діонисій нагадує свого сучасника і співробітника у Львівських виданнях, Никодима Зубрицького (пор. „Зубрицький“).

¹ Хоча вже в 1871 році цю видатну гравюру Д. Сінкевича видав Я. Головацький в „Собраніі картъ, плановъ и рисунковъ къ Трудамъ Перваго Археологическаго Съѣзда“, Москва, 1871, таблиця XII, справжнім розміром, як додаток до статті його ж: „Объ изслѣдованіи памятниковъ русской старины, сохранившихся въ Галиціи и Буковинѣ“ („Труды I Археолог. Съѣзда въ Москвѣ 1869 г.“ М. 1871), але Ровинський чомусь цю гравюру не включив у список творів Діонисія. Цю гравюру перевидано (неточно) у виданню: „Монастыри Юго-Западной Россіи вообще и Креховскій монастырь“. СПб, 1885. Останніми часами на цю гравюру звернув увагу В. Січинський з боку її архітектурних деталей. Крім вищезгаданої його статті, див. ще його роботу: „Архитектура в стародруках“. Львів, 1925, таблиці XX—XXI і стор. 18—19. В цих двох працях В. Січинського є й репродукції з зазначеної гравюри в сильно зменшеному розмірі.

² Л. друк. архів, № 425. Популярні гравюри з образом Собора Печ. свв. є матеріал, цікавий для того, щоб з'ясувати близьку участь, яку іноді брали в гравюрному виробництві Київські сріблярі-золотарі (Скрипчинський Степан, Проценки Гарасим та Семен, Коробка Федор і інші).

³ Про умови, в яких працювали в Лаврі „молодики“, що вчилися малярства й гравюрного виробництва, див. у ст. М. П. Истомина: „Обученіє живописи въ Кієво-Печ. Лаврѣ“, „Искусство и худ. промышленность“, 1901, т. II, стор. 299 й далі.

СХVI. Скрипчинський Степан Кононович, Київський „серебряныхъ дѣлъ мастеръ“, що в лютому 1807 року взявся за 30 р. „по настоящимъ рыскамъ поглибей куперштихомъ проитить, или прежняя рыски по надлежащему подновить“ на великій збитій у друку дощці з образом Собора печерських святих².

СХVII. Соколовський Семен, гравер на дереві в другій половині XVIII ст., Київський міщанин. Він довго працював при Л. друкарні з Леонтієм Левицьким, потім з товаришем вийшов з друкарні через малу платню, але в 1796 р. його знову було запрошено на роботу в Л. друкарні, як непоганого майстра, з підвищеною платнею 6 крб. на місяць (докладніше про це див. під „Левицький Леонтій“).

СХVIII. Сребреницький Григорій Федорович (1741—1773), відомий гравер на міді, учень славетного Чемесова в Пб. Академії Мистецтв.

До відомостів про цього гравера треба-б додати цікавий факт, що він, українець родом (з Охтирщини), починав свою кар'єру „коперштихаторським учнем“ у Лаврській друкарні³.

1758 року, лютого 19 дня правитель Лаврської друкарні ієроманах Самуїл повідомив архімандрита Лаври Луку, що „обрѣтающияся при здѣшней типографіи в званіи коперштыхерскомъ Иванъ Хмаровскій да Грицко, ахтырской поповичъ, забравши тайно нѣкоторые монастырскіе до их майстерства принадлежащіе инструменты, безвѣстно незнаемо куды бѣжали“¹.

Лавра зараз-же написала до ігумена приписного Новопечерського Сінянського ман. Никанора, доручаючи йому розшукати хлопців на Охтирщині, звідкіля був родом „Грицько попович“ (цеб-то Григорій Сребреницький), а коли знайдуть, то щоб його заарештували і „подъ крѣпкимъ присмотромъ заковавши в кандалі“ надіслали до Лаври².

Григорія Сребреницького піймали в с. Чернеччині „на дому“ в його батька, попа того села, і повернули до Лаври. Був тут і товариш Сребреницького Хмаровський, але він устиг знову втекти від ченців.

В наступному 1759 р. Сребреницького бачимо вже в Петербурзі своєкоштным учнем малярського класу Академії Мистецтв. В 1760 р. він подає до І. І. Шувалова прохання й просить перевести його з малярського до „гравировальнаго художества“, до якого він, як пише, почував у собі більше нахилу, ніж

до малярства. Прохання було задоволено, і Сребреницький став учнем Чемесова (Ров., II, 960—1)³.

СХІХ. Стрельбицький Іван („Joannes Strzelbicki“, „I. S.“), Київський і Чернігівський гравер на міді кінця XVII та початку XVIII ст. З його виробів особливо цікава видана в Ровинського (II, 973—4, № 6) гравюра на честь гетьмана Петра Дорошенка (1665—1676, пом. 1698). Дорошенка змальовано тут зовсім молодим, без вусів і бороди. В 1707 р. І. Стрельбицький мав якісь стосунки з Чернігівською колегією, бо гравюру на честь Михайла Лаговського (Ров., № 1) він виконав „in collegio Czernihoviensi“.

До творів І. Стрельбицького, що їх зазначив Ровинський, треба додати ще велику гравюру на міді з багатьма рядами однакових літер, розміщених так, що:

От всякой буквы Г много тысячи крати
Мощно просто, воспатъ, вънизъ и
къгорѣ читати“

(пояснювал ьний напис унизу граври). Читати-ж можна таким фокусним способом речення: „Государу Царевичу Алексію Петровичу многа лѣта“. Все це обведено гравірованою рамкою рослинного орнаменту. Підпис майстра: „Joannes Strzelbicki Sculp“. Розмір: 24,8×28,2. Є ця гравюра в „Алфавиті“ І. Максимовича 1705 р., в примірнику Лопухиних, що належить Кабінету Укр. Мистецтва при УАН, поміж арк. 35 та 36. Гравюру цю

¹ Л. друк. архів, справа № 44, арк. 1.

² Там-таки, арк. 2 зв. Сінянський Покровський ман. був за 7 верст від с. Сінного Богодухівського пов. Заснував його сотник Василь Григорьев в кінці XVII ст. В 1788 р. монастир цей було закрито. Див. Прот. П. О м е н к о. „Церковныя древности Харьковскаго края“ (Историко-археологическій очеркъ) Вып. I. Харьков, 1916, стор. 141.

³ Відомості про кілька гравюр Сребреницького, що їх не зареєстрував Ровинський, подає Н. О б о л њ я н и н о в ъ: Русскіе граверы и литографы. Добавленіе къ „Словарю русскихъ граверовъ“ Ровинскаго и „Описанію нѣсколькихъ гравюръ и литографій“ Тевяшова. Москва, 1913, стор. 23, і його ж „Каталогъ русскихъ иллюстрированныхъ изданій 1725—1860 гг.“, т. II, Москва, 1915, стор. 561—2.

можна бачити далеко не в кожному примірникові „Алфавита“, треба гадати, через те, що вона похваляла персону царевича Олексія Петровича і після його „опали“ її виривали з книги та нищили.

За правдоподібне вважаємо припустити, що Стрельбицький - таки виконав і інші гравюри на міді у вищезазначеному „Алфавиті“ Максимовича, а саме: заголовок до цієї книги такого змісту: внизу біля церкви стоять „царица Ольга“ і „царъ Владимиръ“. З-під церкви росте дерево, а на ньому у вінках розміщено 12 погруддів різних персон царської фамілії, починаючи від Бориса та Гліба і кінчаючи царевичем Олексієм Петровичем. Без підпису. Розмір: 18,5 × 31. Такої самої роботи і гравюра на арк. 2: орел двоголавий з образом Б. М. посередині і з ініціалами царського титула Петра I навкруги його. Без підпису. Розмір: 13 × 19.

До відомостей Ровинського про роботи І. Стрельбицького додамо ще кілька дрібних уваг:

1) Портрет мітроп. Варлаама Ясинського (Ров., № 4) помилково датовано у Ров. 1760 роком, а не 1707, як-би треба було. Ровинський, очевидно, змішав цифру 3 (7) з 3̄ (60). Гравюра ця має значіння епітафії на смерть Варлаама Ясинського. Підпис: „І. С.“¹. Розмір: 20 × 29. Дошка в Л. М., № 261.

2) У Ров. під № 7 зазначено: „Видъ Почаевской Лавры. „І. С. 1695“. Раніш Ров. вважав цю-ж саму церкву за К.-Софійський Собор². Сементковський ще раніш бачив тут Михайлівський ман.³ На наш погляд це Новгород-Сіверський Преображенський собор⁴. В гравюрі вгорі над собором—Преображення; по боках: Богородиця, пр. Ілля, арх. Михаїл та якийсь святий. Внизу герб (хрест) з літерами: М. Л. М. Б. П. А. Н. С. (= Михаїл Лаговський милостю Божією пречесний архімандрита Новгород-Сіверський). Розмір: 34 × 44. Дошка в Л. М., № 264.

3) Під № 8 Ровинський зазначив „Образъ живоноснаго источника, изливающегося отъ св. Троицы“. „І. С. 1695.“ Додамо, що цю гравюру було присвячено Мелетію Вуяхевичеві, архімандриту КПЛ. (1690—1697). Тут крім Трійці, Богородиці та Київських святих: вмч. Варвари, архістратига Михаїла, Антонія й Феодосія, є образ і св. Мелетія. Внизу—герб Мелетія Вуяхевича з ініціалами його титула: М. В. М. Б. П. А. С. Л. П. (= Мелетій Вуяхевич, милостю Божією пречесний архімандрита святої Лаври Печерської). Розмір той самий. Знаходиться там-таки, на зворотному боці вищезазначеної дошки (№ 264).

4) У „Царскомъ пути креста Господня“ І. Максимовича, Чернігів,

¹ Хоч гравюри за підписом: „І. С.“ Ровинський і приписав І. Стрельбицькому, але ці ініціали могли-б належати і І. Щирському (I. Szczyrski). Розв'язати це питання можна-б було проаналізувавши докладно сами ці гравюри. Відкладаємо це надалі, поки-що лишаючи розподіл Ровинського.

² Ровинський, „Русские граверы“. М. 1870, стор. 291.

³ „Извѣстія Археологич. Общества“ за 1862 р., т. IV, вип. 3, стор. 250. Цит. за Ров., іб., 121.

⁴ Пор. подібний вигляд цього собору в заголовку до „Анфологіона“, виданого в Новгороді-Сіверському 1678 р. Знімок є в „Початках книгопечатаня“ І. Свенціцького, табл. XXX, ч. 70.

1709, 4^о, гравюр І. Стрельбицького не 19 (Ров.), а 23. Крім цих, решта (14 гравюр) належить в цьому виданні Никодимові Зубрицькому.

СХХ. Стрельбицький Федор („Theodor Strzelbicki“, „Т. С.“), Почаївський гравер на міді другої пол. XVIII ст. Цього майстра треба одрізнати від Івана Стрельбицького, хоча Колачковський і сплутав цих двох Стрельбицьких, що їх розділено одного з одним мало не цілим століттям. Колачковський додає, що крім Почаєва Ф. Стрельбицький працював і в Ченстохові.

Ровинський (II, 975, № 28) даремно приписав Ів. Стрельбицькому гравюру Федора Стрельбицького: „Апп. Петро й Павло несуть мо-

дель Почаївської церкви“, очевидно, прийнявши курсивний підпис: „J. S.“ за „J. S.“ Розмір: 19×21¹.

СХХІ. С. Я. (чи не Семен Ялинський, Чернігівський друкар?). В „Трубах“ Черніг. архієпископа Лазаря Барановича КПЛ., 1674 р., в примірнику Лавр. 6-ки XIII¹/₁₃, на арк. 4 нenum. є гравюра на дереві в аркуш (16×27) алегоричного змісту з портретами царя Олексія Михайловича та царевичів Федора, Івана й Петра. Підпис з датою 1670 р.: „АХО: с. п.“² Цьому-ж граверові, можливо, належить і цікава рамка для заголовка „Труб“ складної символістичної композиції (пор. технічну манеру та характер начерків у написах).

Т.

СХХІІ. Т.—Почаївський гравер на дереві з другої половини XVIII ст. Йому належать дві гравюри з образом Почаївської Богородиці типу так зв. „народніх малюнків“:

1. Одна менша (16,5×28,2) з таким слов'янським написом, здається, пізніше вставленим, замість знищеного польського: „Истинное Изображение чудотворных иконы Пресвятыя Богородицы Почаевскія ащюї дня и Септемврія“ і
2. Друга того самого змісту, більша (23,1×32). Підпис гравера на обох: „Т.“ Відбитки у Відділі П. й Др. Л. Музею.

Т. див. „Титъ“.

СХХІІІ. Тяляревський Яков („І. Т.“), в чернетві Іліодор, Чернігівський гравер на дереві 50-х рр. XVIII в. (у Ровинського незазначений).

Його роботи:

1. Трійця в Авраама. Підпис: „Іаков Тяляревскій“. 12,3×16,6. У багатьох Чернігівських виданнях: в „Правилъ къ Бож. Прич.“ 1750 і 1758 рр.; в „Анфологоні“ 1753 р.; у „Требнику“ 1754 р.; у „Псалтирі“ 1755 р.; в „Ірмологоні“ 1761 р. і т. д.

2. Цар Давид грає на гуслі. Внизу вірші: „Той да вѣсть...“ Підпис майстра: „Іаков Т.“. 13×17.

¹ Rastawiecki (274—5) зазначає де-кілька невідомих Ровинському гравюр Ф. Стрельбицького.

² П. Пекарський („Наука и литература...“, т. II, стор. 149) зазначає гравюру з підписом „г. п.“ ще в Черніг. виданні: „Богородице Дѣво“, 1707 року, поміж арк. 246—7: Богородиця з Дитиною і св. Йосифом. В примірникові 6-ки Київско-Никольського ман., № VII¹/₁ і в кількох примірниках Лавр. 6-ки, з яких ми користувалися, — цієї гравюри С. Я., як і інших, що їх тут само зазначив Пекарський, ми не бачили.

У „Псалтири“, Чернігів, 1755, арк. 17 звор. нен. та по інших Черніг. виданнях.

У „Службнику“, Чернігів, 1754 р.

3. арк. 58 звор. (другого ряду).

І. Златоуст. „Іаков Т.“. 7,5×12,5.

4. арк. 107 звор. Василій В. „І. Т.“. Того самого розміру.

5. арк. 150 звор. Григорій Двоєслов. Підпис: „М. Іліодор Таляревський“. Останню з трьох гравюр виконано старанніше. Усі три — копії з Київських гравюр на міді, що підписав їх ієросхим. Макарій, — у „Службнику“ КПЛ. 1736, 8^о.

6. Велика заставка над друкованим заголовком „Анфологіона“, Чернігів, 1753 р. або та-ж сама над заголовком „Апостола“, Чер-

нігів, 1770 р. „І. Т.“. 16×6,5. В середині образ Трійці, по боках — пр. Ілі та вмч. Варвари.

7. Менша заставка з образом Б. М. („Знаменіє“). Підпис: „Іаков Таляревській“. 14,3×4. В „Анфологіоні“ Чернігів, 1753 р., арк. 2 (першого ряду).

СХХІV. **Тарасевич** Олександр („А. Tarasewicz“, „А. Т.“), треба гадати, він-таки в чернецтві Антоній, видатний український гравер на міді в кінці XVII та на початку XVIII ст. Олександр Тарасевич працював у 70—80 рр. XVII ст. в Аугсбурзі, в Кракові та у Вильні¹. Є вказівки, що в 1688 р. він перебрався до Києва і став гравером Печерським².

¹ Відомі різним дослідникам такі гравюри О. Тарасевича, що їх виконав він по-за межами України: 1. Серія гравюр на сюжети з св. історії до видання: „Rosarium et officium B. Mariae Virginis...“, Augsburg, 1678 р. (Nagler, „Die Monogrammisten“, I, стор. 570, № 1356); загол. сторінку видано в серії листівок під назвою: „Українське Мистецтво“, „Штихи“. Київ, 1918. Видавництво „Друкарь“ 2. Гравюра до брошури: „Jesus, Maria, Joseph, Teresia Septienna“, Kraków, 1686 р. (Jocher, „Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce, т. III, стор. 127, № 6838). Rastawiecki (op. cit., 285—6) зазначив коло півсотні гравюр О. Тарасевича, у тому числі: 3. Велику гравюру з генеалогією роду Полубенських, що її підпис Михайло Войнишовський кн. А. І. Полубенському, маршалкові вел. кн. Литовського, з підписом майстра: „Alexander Tarasowicz sculpsit anno 1675 w Hrusku“. 4. 40 добрих гравюр до видання: „Różany wianek xięcia Alexandra Połubińskiego...“, Wilno, 1677 р. F^о. 5. „Тези“ з портретом архієп. Жоховського 1683 р., на великий аркуш. 6. Mensis Januarius — з 14 медальйонами святих, 4^о. 7. Портрет Михайла Паца, Виленського воеводи, 4^о. 8. Герби Сапегі та Браницького до панегірика 1687 р., 4^о. Ці гравюри (№№ 3—4), надзвичайно рідкі, переховуються в збірці І. Крашевського (Rastawiecki). У Варшавській збірці старих польських гравюр Д. Вітке-Єжевського в, крім того, ще дві гравюри О. Тарасевича: 9. Заголовок до твору під назвою: „Philosophia rationalis sub auspiciis... Nicolai Oborski, Dei et Ap(osto)licae sedis gratia Ep(isco)pi Laodicensis... defensa per... F. Bartoszewski. A. D. 1683 г.“. Під рамкою: „A. Tarasewicz sculp.“. Див. „Pamiętnik wystawy starych rycin polskich ze zbioru Dominika Witke-Jezewskiego, Warszawa“, 1914, стор. 84, №№ 782—3. Тут-таки й репродукція з заголовка до „Philosophia rationalis...“ На стор. 84 тут-таки зазначається, що О. Тарасевич, як і Леонтій Тарасевич, працював переважно у Вильні в другій половині XVII ст.

² Див.: М. А. Максимовичъ, „Книжная старина южнорусская“, Собр. соч., т. III, Київ, 1880, стор. 712. Можливо, що цьому твердженню й треба дати віру, коли взяти на увагу, що виконані по-за межами України гравюри О. Тарасевича дійсно робилися за час до 1687-го року. Можливо, що новоприбулому до Києва О. Тарасевичеві належать і добрі гравюри на міді до рідкого видання, що випустила Лавра в 1688 р. на честь тодішньої царської „тріїці“: Софії, Івана та Петра Олексівичів під назвою: „Трехъ вѣнцевъ молитвенныхъ дванадесятизвѣздныхъ приличныхъ тремъ святымъ заступникамъ ихъ царскаго пресвѣтлаго величества тезоименитымъ...“ Примірник в Р. Пуб. Бці в Лнгр. V, 2, 5. Тут уміщено три великі гравюри на міді з образами: Предтечі, ап. Петра та св. Софії в зірках. Згадаємо до того-ж, що тодішні

Тут він, мабуть, і став Анто-
нієм, зрікшись уніяцтва, в якому
доти, здається, перебував, і при-
нявши чернецтво. За кілька де-
сятків років свого життя в Лаврі
О. Тарасевич дослужився до сану
архімандритичого намісника Лаври,
в цьому сані він і помер після
1720 р.¹

В Лаврській бібліотеці пере-
ховується невелика, але фундамен-
тальна колекція підручників для
граверів, малярів та архітектів,
що належала о. Антонію Тарасе-
вичеві і по його смерті пере-
дана була до Лаврської „казни“.
Прекрасний добір колекції свід-
чить сам собою про прекрасного
знавця—її збирача та власника.
М. Істомин дослідив цю збірку
і знайшов у ній між іншим ствер-
дження тій думці, яку ще в 1858 р.
висловив В. В. Стасов, що Оле-
ксандр-Антоній і Леонтій Тарасе-
вичі вчилися риттування в славет-
них німецьких граверів авгсбурзь-
кої школи—братів Кіліянів² (пор.
„Кіліяні“).

Чернігівські гравери на міді Л. Тарасевич та І. Щирський в той час працювали
кодо подібних панегіричних гравюр на честь царів по-за межами України (в Москві), і
важко сказати, хто-б крім новоприбулого О. Тарасевича міг зробити в Києві в 1688 р.
такі мистецькі гравюри на міді. Проте, цей момент потребує дальших дослідів.

¹ 1720 року, грудня 16 дня під „доношенням“ Лаври до Губерніяльної Канце-
лярії з приводу важкої для Лаври історії з зазначенням титулу константинополь-
ського (а не московського) патріярха в „Мѣсяцесловѣ“ КПЛ., 1718 р між іншими,
і „Свято-Печерской Лаври Намѣстникъ иеромонахъ Антоній руку приложилъ“ (Лавр.
друк. архів, справа № 1, арк. 17). Треба гадати, що це й був живий ще тоді Антоній
Тарасевич.

² М. П. Істомин („Обученіе живописи в Кіевопечерской Лаврѣ“, „Искусство
и Художествен. Промышленность“ подъ ред. Н. П. Собко, СПб., 1901, т. II, стор. 295
і далі) в даному разі мав на увазі одну з книжок О. Тарасевича — „Генеалогію
австрійських імператорів“—з гравюрами Кіліяні. Але висновок Істомина треба обме-
жити тим, що, крім цієї книжки з гравюрами Кіліяні, О. Тарасевич, як видно з його
робочої бібліотеки, мав за зразки (навіть у більшій кількості) гравюри й інших
видатних європейських майстрів, таких, як de-Witt, C. Galle і N. Visscher. Що до
згаданої „Генеалогії австрійських імператорів“ роботи Кіліяні, то її вигравірував
Вольфганг Кіліяні і видав 1623 року, щоб-то занадто рано для того, щоб Оле-
ксандр Тарасевич міг безпосередньо вчитися в самого цього гравера.

³ В. В. Стасов. Собр. соч., т. II, стп. 70. Ще ршучіше говорить Ровинський,
що Ол. Тарасевич „не награвировалъ ничего относящагося къ Росіи“ („Подр. сло-
варь рус. граверовъ“, т. II, СПб. 1895, стп. 984). Мабуть, на цій підставі Ровин-
ський і не включив О. Тарасевича у свій словник граверів.

Досі визнавалося, що Олександр-
Антоній Тарасевич не награвіру-
вав нічого, що-б стосувалося до
України (Стасов, Ровинський)³.
Це було, з одного боку, на жаль,
бо Олександра Тарасевича ці самі
знавці гравюри Стасов і Ровин-
ський в один голос ставили
„несравненно выше“ самого Леон-
тія Тарасевича, як відомо, найкра-
щого українського гравера, а з
другого боку, було й дивно, що
за 30 приблизно років свого життя
на Україні Антоній Тарасевич
свого фаху ніби-то нічим не виявив.

Нам випало відшукати кілька
до цього часу невідомих гравюр
О. Тарасевича, що поширені були
серед людности української:

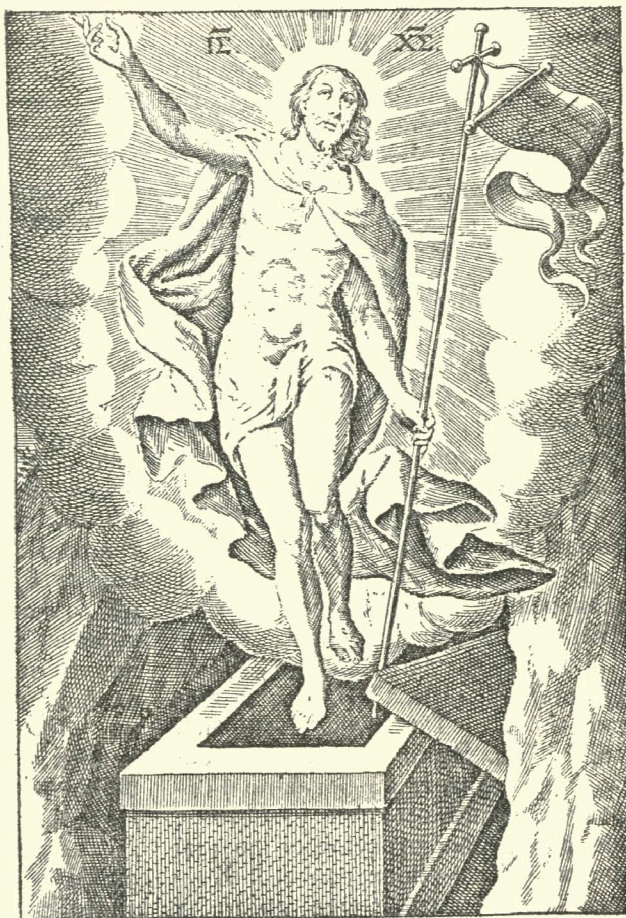
1. Воскресіння І. Христа. В про-
міні та хмарах І. Христос встає з
гроба. Підпис: „А. Tarasewicz f“.
Розмір: 9,5×14. Гравюру цю
вклеєно окремим аркушем у ру-
кописний додаток, приплетений до
„Акафістів“ та „Псалтирі“ Лавр-
ських видань 1709 та 1715 рр.
Все це в одній оправі (старій,

XVIII ст.) є в примірникові б-ки КПЛ., № I 5/54. Додається знімок з цієї гравюри на мал. 37 зменшеного розміру.

2. І. Христос (поколінний). Однією рукою благословляє, а в другій держить книгу з церковнослов'янським текстом: „Прийдѣте ко мнѣ всѣ труждающіися...“ Підпис: „А. Т.“ Розмір: 9×12. Переховується в кунштб. б-ки КПЛ. № XIX—66, арк. 13, є також (у другому примірникові) в кунштб. № XIX—65, арк. 3, при чому в останньому примірникові гравюру друковано на білому шовку. Див. на мал. 38, зменшеного розміру.

3. Божа Мати, гравюра—пара до вищеописаної (№ 2), з грецькими ініціалами написів, з підписом майстра „А. Т.“, того самого розміру і теж друкована на шовку. Переховується в кунштб. № XIX—65, арк. 4. Див. на мал. 39 зменшеного розміру.

4. Зазначаємо ще одну гравюру О. Тарасевича—Образ Богородиці Холмської з грецькими ініціалами написів та з латинським текстом на три рядки внизу: *Uniti Dei cum homine unica Mater, Unitorum Thaumaturga Chelmensis, Tartarorum et Cosacorum ad Beresteckum, gloriosa ac memoranda profligatrix*“. Підпис майстра: „Alexander Ta-

A. Tarasewicz f.

Мал. 37. Гравюра на міді О. Тарасевича, поч. XVIII ст.
Воскресіння І. Хр.

rasewicz fecit“. Розмір: 10,5×14,5. У книзі: „*Phoenix Tertiatio Redivivus, sive imago longe vetustissima Virginis Matris Chelmensis etc*“ Якова Суші, унітського Холмського єпископа й Жидичинського архимандрита. Книгу видано в Замостю 1684 р. Див. у б-ці кол. Київського університета Coll. S. J. 221.

CXXV. Тарасевич Леонтій, („L. Tarasewicz“, „L. T.“), один з кращих укр. граверів на міді (офорт) з кінця XVII та початку XVIII ст.

М. Максимович, невідомо на якій підставі, зазначив, що Л. Тарасевич в 1691 р. прибув до Києва з Вильни і помер 1703 року¹. Але, з другого боку, є відомості, що вже в 1688—9 рр. Л. Тарасевича закликав з Чернігова полковник Іван Перехрест до Охтирки, а потім і до Москви робити гравюри на честь царевни Соф'ї та молодих царів Івана й Петра. В Москві Л. Тарасевич з товаришем (можливо, І. Щирським) друкував відбитки „на отласѣхъ и на тафтѣ и на листахъ“, а також робив і нові гравюри з портретами: царевни Соф'ї в орлі і Федора Шакловитого у вигляді мученика Федора Стратилата².

До творів Л. Тарасевича, що їх зазначено в Ровинського (II, 983—992), треба ще прилучити:

1. Рамку для заголовка до „Тріоди Цвітної“, КПЛ., 1702 р., з підписом: „L. Tarasewicz sculpsit“. 16,3×27,5. Зміст такий: вгорі собор усіх святих; по боках по 4 образи з євангельськими сюжетами, що спеціально стосуються до цієї книги, внизу—воскресіння І. Христа. Крім того, серед листя, у квітках, образи отаких святих: Кузьми, Феофана, Іоана Дамаскина та Іоана Манаха. Гравюру цю виконано за допомогою офорта. Додається знімок з цього заголовка в зменшеному розмірі на мал. 40.

2. Рамку з заголовком до мініятурного видання „Псалтирі“ КПЛ., 1703 р., з образами: Богородиці вгорі, печерської церкви внизу і по боках—Якіма та Анни й ап. Петра й Павла. Розмір: 4,8×8. Без підпису, але характер роботи, а також підписи Тарасевича на інших аналогічних гравюрах у цьому самому виданні дозволяють приписати йому і цей твір. Дошка у Відділі П. й Др. Л. М. № 212³. Див. на мал. 41 в зменш. розмірі.

У Лаврському Музеї; у Відділі П. й Др., є коло десятка оригінальних дощок Л. Тарасевича, здебільшого до „КП. Патерика“, дуже збитих. Це й не дивно, бо гравюри Л. Тарасевича багато друковано було не тільки як ілюстрації до Лаврських видань „КП. Патерика“ та інших, але й щоб роздавати та продавати їх окремими альбомами та листками. Такі листки часто здибаємо вклеєні в рукописи (див., напр., рукописи Лавр. бібліотеки №№ 12—14 (в описі Петрова, №№ 46—48). З гравюр Л. Тарасевича до „КП. Патерика“ робили численні копії на міді і на дереві в XVIII та XIX вв. В новіших ксилографічних копіях вони дожили навіть до останнього Лаврського видання „КП. Патерика“ 1902 р.

СХХVI. **Тепчегорський** Григорій Павлович, „малярь, гридерь, куперштихаторь“, в Москві на початку

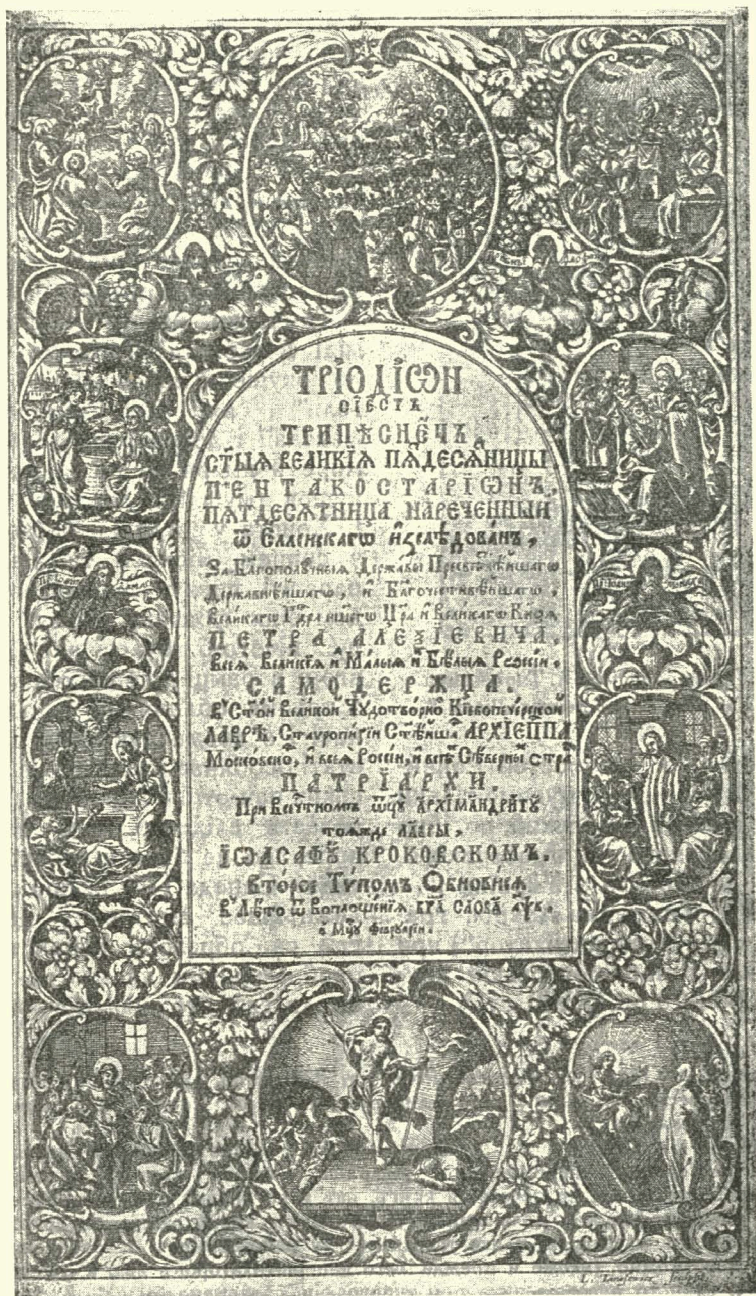
¹ „Книжная старина южнорусская“.—Собр. соч. М. А. Максимовича, т. III, К. 1880, стор. 712. Про Вильну, як місто, де працював раніш Тарасевич, зазначається й у виданні: „Pamiętnik wystawy starych rycin polskich...“, стор. 84.

² Див. „Отрывокъ изъ слѣдственнаго дѣла о Шакловитомъ“—„Москвитянинъ“, 1843 р., № 10, стор. 385—392. Пор. у Ровинського, „Подр. словарь рус. гравировъ“, II, 982—7.

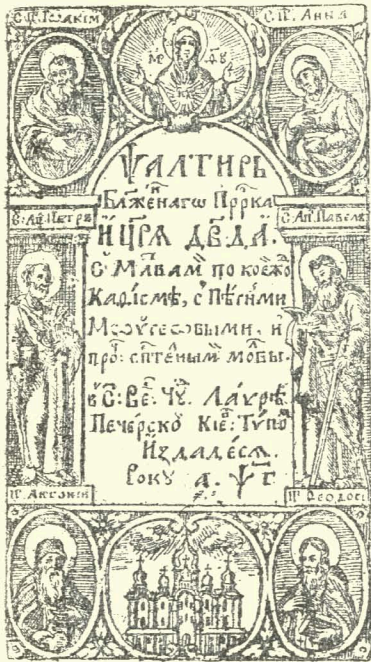
³ Пекарскій П. („Наука и литература...“ II, 72) зазначає ще гравюру Л. Тарасевича на арк. 2 „Новаго Завѣта“, КПЛ., 1703 р., 8^о, з двоглавим орлом, з Богородицею в середині, чотирма євангелистами по углах та Лаврською церквою внизу. М. Максимович („Собр. соч.“, III, 712) зазначає ще 4 гравюри Л. Тарасевича в панегірику Стефана Яворського на честь Варлаама Ясинського: „Pełnia neubywającej się chwały...“, Київ, 1691, F^o. Цих гравюр бачити нам не довелося через рідкість цього видання.

Мал. 38 і 39. Гравюри на міді О. Тарасевича (друковані на шовку).
I. Хр. і Богородиця.

Мал. 40. Гравюра на міді Л. Тарасевича.
Заголовок для „Триоді Цвітій“ 1702 року.

Мал. 41. Гравюра на міді Л. Тарасевича.
Заголовок до мініятурного видання „Псалтирі“
1703 р.

XVIII ст. До відомостей Ровинського (II, 996—1001) мусимо тільки додати, що Тепчегорський, подібно до Карновського та Любецького, вийшов до Москви з України¹.

СХХVII. Тимченко Лаврін, гравер на міді („коперштихатор“) при Лаврській Київсько-печерській друкарні в 60—70 рр. XVIII ст.²

Єдина відома нам гравюра цього майстра мала сумну долю: дошку було знищено, а відбитки старанно зібрано і „за зібранієм“ Духовного Собора в Лаврі спалено, крім одного, що заховався в самій слідчій справі про це в Лаврському архіві³. Гравюра (розміром 21,5×30,5) має підпис: Лавр. тимчен: штихо: 1771“. Див. знімок зменшеного розміру на мал. 42.

Тимченко взявся вирізати на міді І. Христа з старого зразка до аркушевої напрестольної „Євангелії“⁴, але не стримав своєї фантазії і додав різні доповнення: море й хмари на тлі, рамку з ракушок (мушлів), державу в руках І. Христа у вигляді небесної сфери з сонцем, місяцем та зірками і, нарешті, сцену: Варвара з Михаїлом біля фонтану внизу. Це все ще нічого-б було, але доданий вгорі в рамці дрібний образ Трійці з трьома обличчями в одній голові і з двома руками в одній постаті особливо скандалізував Лаврських пан-отців. Наказано було перевести слідство, тим більш суворо, що це було незабаром після указу Синода 1767 р. про „наиприлежнѣйшее смотреніе, дабы ни гдѣ св. образовъ непристойными изображеніями писано не было, и ежели гдѣ что окажется, оно пре-

¹ „Временникъ Общ. Ист. и Древн. Росс.“, т. XXII, стор. 127. — Харламповичъ К. В., „Малороссійское вліяніе на великорусскую церк. жизнь“, т. I, Казань, 1914, стор. 785, прим. 8.

² В 1766 р. в діловодстві Л. друкарні зазначалося про те, що при друкарні існує „два майстра еденъ каперштихаторъ Лаврѣнъ, которой дѣлаеть на мѣднихъ и мосижнихъ бляхахъ, так до печатанія книгъ, якъ и ко оправѣ книжной разніе фигури, а другой рѣзчикъ Андрей, дѣлающій до печатаемыхъ книгъ разніе на доскахъ деревянихъ пралозки и фигури, и яко таковыми дву майстерами в таковой надобности обойтись невозможно (якоже и прежде сего каперштихаторовъ два, а рѣзчиковъ три чловѣка и единого рисовальщика при типографіи содержано было)“. Л. друк. архів, № 87, арк. 17.

³ Див. Л. друк. архів, № 164, арк. 2.

⁴ Пор. близько подібну постать І. Хр. (без доданих у Лавріна аксесуарів), напр., в „Євангелії“ КПЛ, 1746, F⁰, та по інших Лаврських виданнях напрестольної „Євангелії“.

Мал. 42. Гравюра на міді Л. Тимченка, вирізана і одразу-ж знищена в 1771 р.
І. Христос.

секать". Після знищення цього Лаврінового твору було наказано наперед не різати ніяких гравюр без відому та без наказу від самого архімандрита Лаври Зосими Валкевича.

СХХVIII. Тит, Київський гравер на дереві з початку XVIII ст. Праці цього майстра загальною манерою нагадують гравюри Н. Зубрицького.

В „Акафістах“ КПЛ., 1709 р., крім зазначених у Ров. (II, 1012—13) п'яти великих гравюр у 4-ку (13×14), цьому майстрові належать і дрібніші гравюрки (в „Акафісті Успінню“), підписані літерою „Т“, розміром приблизно 4×4 с., а саме: 1. арк. 35. І. Хр. в короні. 2. арк. 50 і 78. Богородиця в короні. 3. арк. 92 зв. Янгол - Хранитель. 4. арк. 98 зв. Іван Предтеча. 5. арк. 108. Богородиця у хмарах. 6. арк. 108 зв. Благовіщення. 7—23. Подібні гравюри з сюжетами із життя Б. М. див. там-таки, на арк. 110, 110 звор., 111 звор., 112, 113 звор., 114, 115 звор., 117, 118, 119, 119 звор., 121, 121 звор., 123 звор., 125 та 125 звор.¹

24. Там-таки, арк. 151 звор. та 175 звор. Св. Миколай. „Т“. 3,5×4,5.

СХХІХ. Тихон, Київський гравер на дереві з початку XVIII ст. До відомостей Ров. (II, 1014) додамо:

1. Собор янголів. „Тихонь“. У „Молитвослові“, КПЛ., 1707, арк. 23 зв.

2. Розп'яття. „ащѣ ти х^о“. 6×7. В „Акафістах“, КПЛ., 1709, арк. 188.

СХХХ. Т. П., Київський гравер на дереві з першої половини XVII ст. (можливо, що це Тимофій Петрович, Київський друкар).

Ров. (II, 1020—1), мабуть, через недогляд, не зазначив де-кількох гравюр майстра „Т. П.“ в „Бесѣдахъ І. Златоуста на Дѣянїя Ап.“ КПЛ., 1624 р., а саме:

1. стор. 296. Собор апостолів в Єрусалимі. 12,5×9. Повторення цієї таки гравюри на стор. 302 з підписом Т. П. і з додатком напису Ровинський зазначив під помилковою назвою: „Ап. Павелъ и Варнава учать народъ“ (Ров., № 7).

2. стор. 430. Іудеї кидають порох в повітря. Підпис: „Т. П.“. 13×10,5.

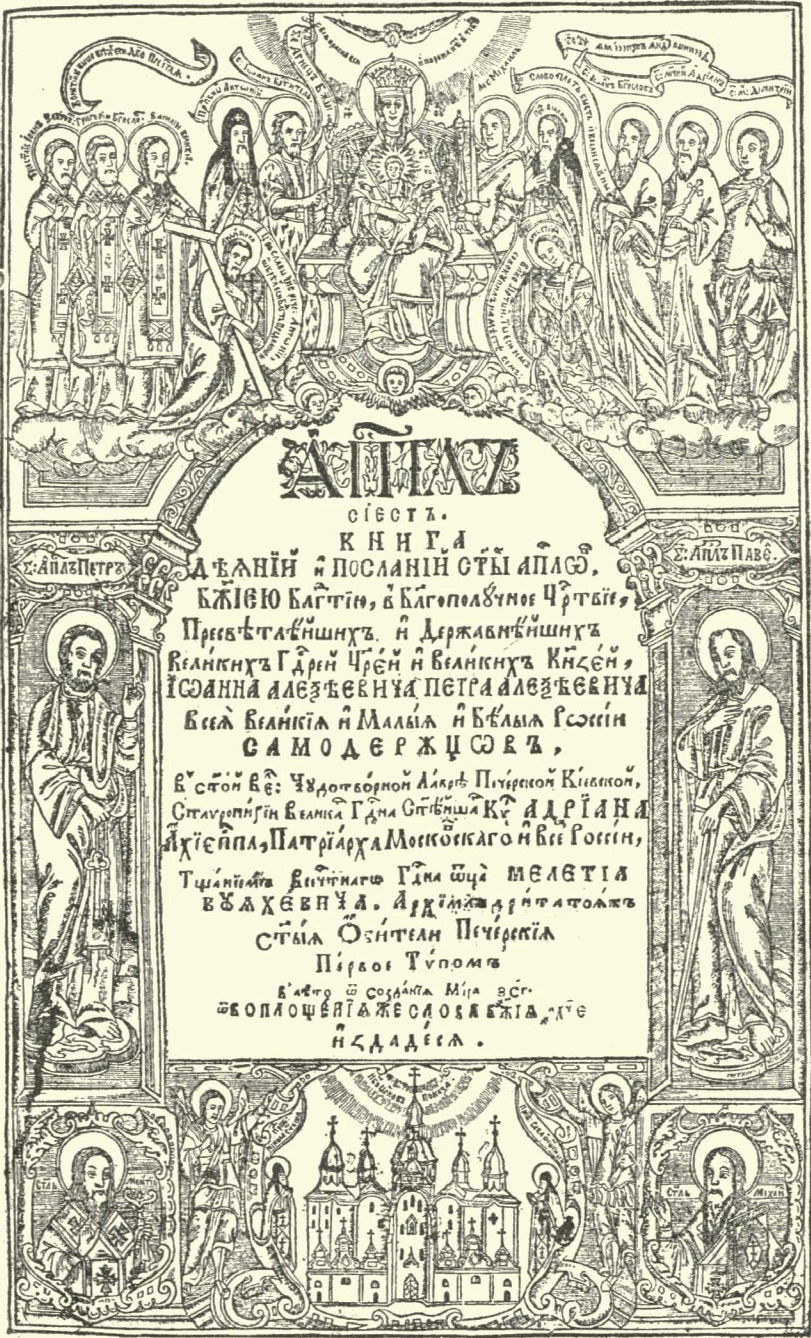
3. стор. 481 і 487. Потоплення корабля підчас подорожи ап. Павла. „Т. П.“. Того самого розміру.

Можливо, що цьому самому майстрові належить і рамка для заголовка до „Бесѣдъ І. Златоуста на 14 посланій ап. Павла“ КПЛ., 1623 (вона-ж і до „Бесѣдъ І. Златоуста на Дѣянїя“, КПЛ., 1624 р.). Розмір: 16,5×28. Композиція Зшестья С. Духа на цьому заголовку (вгорі) нагадує подібну—на гравюрі „Т. П.“, на стор. 38 „Бесѣдъ І. Зл. на Дѣянїя“ (тільки в значно зменшеному й узагальненому вигляді).

СХХХІ. Троцкевич Теофіл („Theophilus Trockiewicz“), Львівський гравер на міді з другої половини XVIII ст.² Разом з Раковецьким він оздоблював гравюра-

¹ Пор. в „Канонахъ Богородицѣ осмогласнихъ“, КПЛ., 1716, 4^о, арк. 70 звор., 97, 104 звор., 125 звор., 154 звор. та ин.

² Дослідник польської гравюри Павліковський зачисляє Троцкевича до крадих граверів Польщі того часу. Растваецький (291—2) зазначає ще 11 гравюр Троцкевича. У виданні: „Pamiętnik wystawy starych gycin polskich ze zbioru Dominika Witke-Jeżewskiego, Warszawa“, 1914, стор. 86 і 92 указується, що Троцкевич

Мал. 43. Гравюра на дереві Федора А.
 Заголовок до „Апостола“ 1695 р.

ми велике Бердичівське видання з приводу свята коронації папою Римським Бердичівської ікони: „Ozdoba u obrona ukraińskich krajow etc.“ 1767 р. (див. вище під „Раковецький“). Тут Троцкевичеві належать такі гравюри:

1. арк. Wwv 2. Ośma brama. Підпис: „Theophilus Trockiewicz sculpsit“.
2. арк. Xxx зв. Це одна брама. Підпис той самий.
3. арк. Xxx 2 зв. Брама подібна до іконостасу. Підпис: „Theophilus Trockiewicz sculpsit“.

У.

СХХХІІ. Ушакевич Василь, Львівський гравер на дереві з другої пол. ХVІІ ст. (60 рр.).

До списку Ров. (ІІ, 1079—1080) треба додати ще:

В „Тріоді Постній“, Львів, 1717 р.:

1. арк. 9 зв. Блудний син. Без підпису. 11×8,5.

2. Там-таки, арк. 63. Гравюра на чотири відділи: 1) пр. Антоній, 2) пр. Пахомій, 3) „Лик пр. отець“, 4) Антоній і Феодосій. Підпис: „Василій“, 13,5×4,5.

3. арк. 75 зв. та 140 зв. Адам і Єва. „Василій Ушакевичь“. 13×9,5.

4. арк. 212 зв. Св. Григорій з 4 „дѣянїями“. „Василій Ушакевич“. 13×8,5.

5. арк. 245. Ноїв ковчег. „Василій + Ушакевичь“. Розмір той самий.

6. арк. 297. „Лѣствица“ на небо та Іоан Лїствичник. Без підпису. 13×11,5.

7. арк. 377 зв. Пр. Марія Єгипетська з 4 „дѣянїями“. Без підпису (пор. № 4). 14,2×9,2.

Ф.

СХХХІІІ. Федор А. („Федор А.“, „Ф. А.“, „Ф“) — Київський гравер на дереві в кінці ХVІІ й на початку ХVІІІ ст., один з кращих укр. граверів старого часу (Ставов, Ровинський).

До зазначеного у Ров. (ІІ, 1246) додамо ще такий матеріал:

1. Гравірована рамка до заголовка „Апостола“ КПЛ., 1695 р. Вгорі Б. М. на престолі серед свв.; по боках: апп. Петро и Павло; внизу Лаврська церква, св. Мелетій та еп. Михаїл. Підпис: „Ф...“ 17×27¹. Цей самий заго-

ловок можна бачити в „Часослові“ КПЛ. 1713 р. Див. на мал. 43 в зменшеному розмірі.

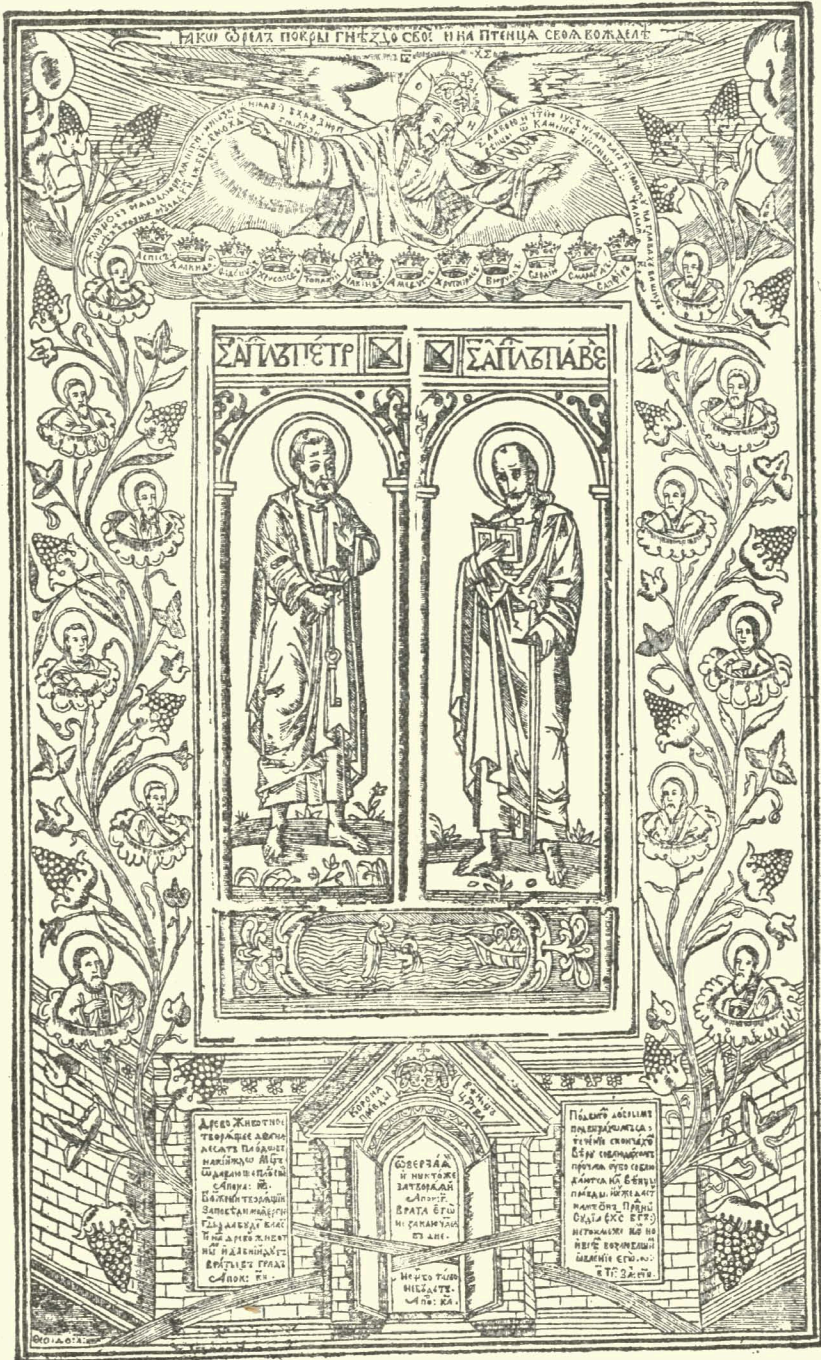
2. Там-таки („Апостол“, 1695 р.), арк. 14. Побиття Стефана. Без підпису. Це копія з гравюри майстра „Т. П.“ в „Бесѣдахъ І. Златоуста на Дѣянїя“, КПЛ., 1624, стор. 169.

3. арк. 16 зв. Подорож Савла до Дамаску. „Федор“ . 13×10,5. Копія (з незначними відмінами) з гравюри того-ж „Т. П.“ в тому самому виданні, стор. 508.

4. арк. 37. Євтихій падає з

працював у Бердичові й у Львові, при чому до зазначеного Бердичівського видання 1767 р. зробив 4 гравюри на міді (отже однієї бракує в тому примірникові, з якого ми користалися).

¹ Заголовок цей видано у проф. Ф. Титова: „Типографія К. П. Лавры“, Київ, 1918 р., поміж стор. 394 та 395.

Мал. 44. Робота на дереві Федора А., кінця XVII ст.
 Рамка для вставлення дрібних гравюр.

вікна підчас промови ап. Павла (теж копія з „Т. П.“; пор. там-таки, стор. 389).

5. арк. 51 зв. Розбиття корабля. Без підпису. Копія з „Т. П.“ (пор. там-таки, стор. 481). Тут між иншим Федор збільшив на товп біля огню й одягнув його в тогочасну одужу.

6. арк. 55 зв. та далі. Рамка folio-формату (14,5 × 24), щоб вставляти в її середину дрібніші гравюри. На рамці вигравіровано І. Христа у короні вгорі й символістичне дерево з 12 апостолами в квітках, нижче багато пояснювальних написів. Підпис майстра: „Θεωδο: α“. Див. на мал. 44 в зменш. розмірі¹.

7. арк. 225. Богородиця („Споручница грѣшныхъ“), навкруги 12 дрібних круглих медальйонів з емблемами. В одному з них КП. Лавра до пожежі. Підпис: „АХЧА Феодо“ 12×12,5. Див. також в „Акафістах“, КПЛ., 1709, арк. 198 звор.

8. Рамка для заголовка до „Евангелія на престольного“. КПЛ., 1697. Підпис: „Θ“. 16,5×27.

9. Іоан Дамаскин в „Октоїху“, КПЛ., 1699 р., арк. 3 зв. нен. „Θеодор а“. 15×22.

10. Там-таки, на звор. загол. Успіння. Підпис у рамці: „Θ: А:“. 15×11.

11. Там-таки, арк. 5,53 зв., 98 та ин. Трійця в Авраама „Θ“. 6,3×8.

Там-таки див. заставки розміром приблизно 13×6, з підписами: „Θ: А:“.

12. арк. 2 нен., 187, 314. Воскресіння. 13. арк. 50, 273. Різдво І. Хр. 14. арк. 140. Здвиження. 15. арк. 141. Хрещення. 16. арк. 186. Явлення янгола Захарії і, можливо, інші (непідписані) гравюри.

17. Богородиця. Підпис: „АХЧА Θεодоръ“. В „Канолах“ КПЛ., 1697 р., на зв. загол. арк.

18. Омиття ніг апостолам. Підпис „Θео“. В „Страстному Єв.“, КПЛ., 1704 р., арк. 9.

19. Там-таки, арк. 34. Розп'яття. Підпис: „Θ. А.“ (пор. в „Акаф.“, КПЛ., 1706, арк. 184 звор.). 6×9.

20. Покладання в гроб І. Хр. „Θ“. В „Тріоді Цв.“ КПЛ., 1724, арк. 133 зв. 6×8.

21. Успіння. В „Молитвослові“, КПЛ., 1707 р. Внизу Велика Лаврська церква. Підпис замасковано в нижній її частині („Θеодор“). Див. також в „Полууставі“ КПЛ., 1691 р., на зв. загол. арк.

22. Там-таки („Молитвослов“), арк. 183 зв. Предтеча. „Θеодор А.“.

23. арк. 205 зв. Св. Микола. „Θ. А.“.

24—26. Там-таки, арк. 205, 241 та 313. Заставки з підписами: „Θ. А.“, „Θеодор“ і „Θ“.

27. Богородиця (погруддя) з гравірованим написом: „Обрадованная радуйся...“. В „Канолахъ Богородицѣ осмогласныхъ“, КПЛ., 1716 р., арк. 82 зв. Підпис: „Θ:“. 12,5×15 (з рамкою).

28. Там-таки, арк. 158 зв. Богородиця на хмарах. „Θ:“. 6×9.

¹ В рамку цю вставляли дрібніші дошки від однієї до трьох. Див., напр., чотирьохскладову гравюру з образом ап. Петра й Павла на арк. 69 зв. та 162 зв. „Апостола“ 1695 р. Отже Свенціцький („Каталогъ книгъ церк.-слав. печати“. Жовква, 1908, стор. 11) помиляється, коли приписує Федорові гравюри з образами апостолів. Федорові тут належить тільки рамка, а самі гравюри з образами апостолів—иншим майстрам: Ілії (ап. Петро, Іоан і Іуда) та граверові з монограмою „v“ (ап. Павло).

29. Там-таки, арк. 233. Трійцязавітня. „Део“. Розмір: 6×6,5.

СХХХІV. **Федоров** Лонгин, учень при Київо-Печерській Лаврській друкарні, що в 1743 р., на прохання Лаврського графика ієросхиманаха Макарія, разом з Іафетом Котляровським, був призначений для навчання майстерству гравірування (пор. „Іона“ і „Макарій“).

СХХХV. **Феофан К.** („Деофанъ К.“ або „Ф. К.“ або „Ф.“), Київо-печерський гравер ХVІІІ ст. на дереві (не на міді, як помилково зазначив Ровинський—II, 1247).

До його творів треба долучити:

1. І. Хр. і розумні діви. В „Трійді Цв.“, КПЛ., 1724 р., арк. 45. „Ф. К.“. 7,5×9. Це—копія з гравюри Вейгеля в „Biblia Естура“, до Matth., XXV¹. Див. на мал. 45, справжнього розміру.

2. Там-таки, арк. 133 зв. Погреб. І. Хр. Підпис: „Ф.“. 6×8.

СХХХVІ. **Фігурський** Никон („Фігурський“, а не „Фітурський“, як у Ров., II, 1107, мабуть, за Пекарським, II, 99 й у інших за обома), Чернігівський гравер на дереві з початку ХVІІІ ст., ієродиякон.

До списку Ров. (II, 1107) треба додати ще такі гравюри цього майстра:

1. І. Христос стоїть у посудині, куди летється його кров. Підпис: „Никон Ф.“. 6×10. Див. в „Пра-

Мал. 45. Гравюра на дереві Феофана К. ХVІІІ ст. І. Хр. і розумні діви.

вилъ къ Бож. Прич.“, Чернігів, 1720 р., арк. 144 зв.

2. Заставка в книзі „Богородице Дѣво“ І. Максимовича, Чернігів, 1707 р., арк. 1 (другого ряду), що її спеціально зроблено до цього видання, з словом „Гіце“ та образом самої Богородиці в середині. Підпис: „Н. Ф.“. 12×4.

3. Хрест зо зняряддям стражданъ І. Хр. Підпис: „Н. Ф.“. 5,5×9,8. В „Алфавиті“ І. Максимовича, Чернігів, 1705 р., арк. 140.

СХХХVІІ. **Філарет**, манах, потім ієродиякон („М. Ф.“ або „І. Ф.“ або просто „Ф.“), Київський гра-

¹ Зазначену в Ровинського (№ 2) гравіюру умиття ніг у тій самій „Трійді“, арк. 78 запозичив Феофан з того самого джерела (Іоанн, ХІІІ). Ця гравіюра Феофанова має дату „1722“, а не „1622“, як помилково зазначено в Ровинського.

Мал. 46.
Гравюра на дереві Філарета, XVIII ст.
І. Предтеча.

вер на дереві з половини (а не з кінця—Ров.) XVIII ст.

До зазначених в Ров. (II, 1083—4) додамо ще такі гравюри:

1. Трійця новозавігня. Підпис: „Ф“. В „Молитвослові“, КПЛ., 1753 р., арк. 9 зв.

2. Там-таки, арк. 148 зв. (другого ряду). Погреб. І. Хр., „М: Ф.“. 5,5×10.

3. Там-таки, арк. 159 зв. Благовіщення. „М. Ф.“.

4. Там-таки, арк. 259. Микола Чудотворець. „М. Ф.“. 5,5×10.

5. Око Боже й безтілесні сили. „Ф“. В „Канонику“, КПЛ., 1751 р., арк. 77 зв.

6. Ісус у храмі. „Ф“. 6×7,5.

7. Забиття Іоана Предтечі. „Ф“. Дошка в Л. М., № 827. 6×7,5.

8. Іоан Предтеча. „М. Ф.“. 5,5×10. Див. на мал. 46, справжнього розміру.

9. Введення в храм Б. М. „І: Ф“. 4×5. Дошка в Л. М. № 894.

10. а) Успіння (вгорі), б) Антоній і Феодосій (в нижній частині гравюри). Підпис: „Іер¹. Ф“. 5,5×10. Дошка там-таки, № 1005.

Великі заставки роботи Філарета в „Апостоли“, КПЛ., 1752 р., розміром прибл. 14×6 с., а саме:

11. арк. 4. І. Хр. з апостолами. „І: Филаре“.

12. арк. 65. Трійця. „І. Ф“. Див. також і в „КП. Патерику“ 1760 р., арк. 1¹.

13. арк. 85 зв. та 87 зв. І. Богослов. „Ф. І“.

Малі заставки того самого майстра розміром прибл. 7×2,5 с., усі помічені літерою „Ф“, з колекції кліше Відділу Письма й Друку Л. М.: 14. Мученик. Кліше № 1283. 15. Святий з квітками. № 1277. 16. Князь і воїн. № 1308. 17. Архірей і диякон. № 1309. 18. Дві святі жінки. № 1331. 19. Два апостоли. № 1336. 20. Заставка з подвійним образом: а) мученик; б) сім мучеників, № 1370.

СХХХVІІІ. „Филип Б.“, Київський гравер на дереві з половини XVIII ст.:

1. Давид цар. В „Толк. Псалтирі“ КПЛ., 1750 р., арк. 37 зв. і в інших Л. виданнях цієї книги: рр. 1752, 1755, 1760 та ин. 12,5×17. Дошка в Л. М. № 631.

2. „Видѣніе пр. Ареєвы въ болѣзни его“. В „КП. Патерику“ 1760 р., арк. 183 зв. Підпис: „Филиппъ Б.“. 11×15. Дошка в Л. М., № 873. Копія з гравюри на міді

¹ №№ 11 і 12 наші не сходяться з №№ 12 і 13 Ровинського підписами гравера.

Л. Тарасевича. До „КП. Патери-ка“ Филип Б., треба гадати, робив і ще багато гравюр-копій, але вони підписів не мають. Див. їх у „КП. Патерику“ 1760 р., а дошки— у Відділі П. й Др. Л. М., в ксилографічній збірці.

СХХХІХ. Филипович Іван („I. Filipowicz“, „I. F.“), Львівський гравер на міді XVIII ст. (1745—1763 рр.), також і друкар Львівський. Де-який час працював у Люблині¹.

До 10 гравюр, що зазначені в Ровинського (II, 1084) та 51, що зазначені у Раставецького (107—110)², треба додати ще 77 гравюр Филиповича, а саме:

1. Богородиця Почаївська, навкруги 4 святих та 4 херувими, з написом: „Vera Effigies V. V. Mariae“. Підпис: „Filipowicz Sc. Leopoli“. Дошка в Л. М. № 289 (=ЦАМ № 2329). 10,8×16,2.

2. Успенська церква з апостолами Петром і Павлом, а також Богородицею над нею. Підпис

гравера: „Filipowicz sc. Leopoli“. В „Службнику“, Львів, 1759, F^o.

3—5. Там-таки, на арк. 89 зв., 104 зв. та 118 зв. три гравюри Филиповича: І. Златоуст, Василій Вел. та Григорій Двоєслов.

6. У виданні: „Ozdoba y obropa ukraińskich krajów“, Berdyczów, 1767 є одна гравюра Филиповича³.

7—8. Крім зазначених у Ровинського (№ 8) чинів часів 1-го і 3-го, Филиповичеві належать також і чин часу шостого (розп'яття) і „чинъ вечерній“ (зняття тіла І. Хр. з хреста). Обидві дошки не мають підписів, але належність всієї цієї серії одному граверові безперечна. Розмір: по 7×12 с. Відбитки з них є в колекції Почаївських гравюр Л. М.

9—77. Филиповичеві, нарешті, приписується 68 гравюр (рахуючи з гербом Шептицьких) у Львівському виданні „Иєики ієрополітики“ 1760 р. Усі вони розміром приблизно по 6,2×9,3. Без підписів⁴.

¹ E. Rastawiecki, 107; про деякі біограф. факти з життя Филиповича див. у „Sprawozdaniach Komisji do badania historii sztuk“, V, стор. LXV.

² З творів Филиповича Раставецький зазначає цілу низку образів Б. М.: Бердичівської, Перемиської, Львівської, Луцької, Томашівської, Люблинської та інших. Є група образів католицьких святих: Ігнатія Лойоли, 8° (№ 13), Яна Непомука, 8° (№ 15), Домініка та Гіяцінта, 8° (№ 20) і т. д. Є кілька портретів: Маріяни Мархоцької—в чернецтві Терези, 8° (№ 14), Рафаеля Чилинського, 4° (№ 43), Степана Студзинського 1753 р., 8° (№ 44), Атаназія Шептицького, архієп. Київського до його посмертного панегірика: „Via aeternitatis“, Leopoli, 1747, F^o (№ 45), чернички Анни Омединської (№ 46), Леона Шептицького, 8° (№ 49) та інших. Є гравюри з гербами (№№ 37—40), заголовками до книг і, нарешті, з внутрішнім виглядом знаменитої книгозбірні Залуських: „Zalusciana publika et prima in Regno Poloniae Bibliotheka“, 4° (Rast., № 36).

У виданні: „Spis rycin przedstawiających portrety przeważnie polskich osobistości w zbiorze Emeryka hrabiego Hutten-Czapskiego w Krakowie“, Kraków, 1901, № 1696 показано портрет кн. Я. Сангушка за підписом: „Ioannes Filipowicz del: sculp: et excud: Leopoli“.

В книзі: „Pamiętnik wystawy starych rycin polskich ze zbioru D. Witke-Jeżewskiego“, Warszawa, 1914, № 220 зазначається гравірований на міді фронтиспіс Филиповича з написом: „Haec domus odit Nequitiam“ і другий фронтиспіс (№ 219), виконаний офортом з написами: (вгорі) „Stellae dederunt lumen“; (посередині) „Ara Sacrificii“; (вниз) „I. Filipowicz Sc.“.

³ Пор. „Раковецький“, „Троцькевич“, що працювали в тому самому виданні.

⁴ Пор. К. Шероцький, „Иєика ієрополітика“, „Наше Минуте“, 1918 р., ч. , стор. 179.

Ф. Л. („*Ф. Л.*“ або „*Ф. L.*“) див. Левицький Федор.

CXL. Ф. П. („*Ф. П.*“), Чернігівський гравер на дереві з XVIII ст. Його роботи:

1. Заставка: І. Хр. вичавлює виноградну галузь у чашу. Підпис: „*Ф. П.*“. В „Правилъ къ Бож. Прич.“, Черніг., 1720 р., арк. 2 нен. 5×12.

2. І. Предтеча. „*Ф. П.*“. В „Канонику“, Чернігів, 1757 р., арк. 89 зв. 6×10.

3. Там-таки, арк. 136 зв. Св. Ми-

кола. „*Ф. П.*“. Того самого розміру. Див. теж у „Молитвослові“, Чернігів, 1758 р., арк. 217 зв. та 259 зв. і в „Правилъ къ Бож. Прич.“, Чернігів, 1758 р., арк. 56 зв. та 74 зв.

CXLI. Фуглевич М. („*M. Fuglewicz*“), гравер на міді з XVIII ст., що працював при Унівській друкарні. Див. його: заголовок з образом коронації Б. М. і з гербом Шептицьких до „Полуустава“, Унів, 1741 р., 8°. Підпис: „*M. Fuglewicz sculp.*“.

Ч.

CXLII. Чернявський Михайло („*Михаилъ Чернявскій*“ або „*М. Ч.*“), Чернігівський гравер на дереві, можливо, й на міді з першої половини XVIII ст. (40—50 рр.). Ровинський цього майстра не зазначив. Його роботи:

1. Богородиця з Трійцею. Внизу море з двома дельфінами. Підпис: „*Михаилъ Чернявскій*“. Див. в „Рунъ орошенномъ“, Чернігів, 1702 (видання з датою підробленою або помилковою)¹, арк. 4 нен. зв. Див. цю гравюру також у „Псалтирі“, Чернігів, 1748 і 1750 рр. та й по інших Чернігівських виданнях. Як і більшість гравюр цього майстра, вона являє собою також копію, а саме, з подібної гравюри Никодима Зубрицького (див. її, напр., в „Катехізису“, Чернігів, 1715, на звороті загол. аркуша).

В „Службнику“, Чернігів, 1747 р.:

2. арк. 52 зв. Іоан Златоуст.

Підпис: „*Михаилъ Ч: ацмѣ*“ (1746 р.). 12×16.

3. арк. 94 зв. Василій Великий. „*Михаилъ Ч.*“. 12×16.

4. арк. 131 зв. Григорій Двоєслов. Підпис і розмір ті самі.

Ці гравюри являють собою копії з гравюр на міді ієросхиманаха Маркарія в Київському виданні „Службника“, 1737 р., 4°.

5. арк. 221 зв. І. Христос точить кров з 5 ран у сосуд. Підпис: „*М. Ч.*“. Розмір: 12×15,5. Копія з гравюри на міді А. Козачковського в Київському „Службнику“, 1737 р., звор. заг. арк.

6. Перехід євреїв через море. „*М. Ч.*“. В „Псалтирі“, Чернігів, 1745 р., 4°, арк. 176 зв. ?

В „Новому Завіті“, Чернігів, 1759 р., 4° (і в ранішому виданні 1748 р.) див.:

7. арк. 211 зв. Ап. Лука (перед „Дѣянїями“). „*Михаилъ Ч.*“.

¹ Дивно, що гравюра майстра 40—50 рр. потрапила у видання з датою 1702 р. Це один з доказів пізнішого, ніж зазначено в заголовку, походження цього видання „Руна орошеннаго“.

² Срезневський та Бем (395) зазначають гравюру того самого змісту, але з іншим підписом: „*Михаило*“ – в „Псалтирі“, Чернігів, 1759, 12°, арк. 202 зв.

8. Там-таки, арк. 265. Ап. Іаков. Підпис: „Михаилъ: Ч.“.

9. арк. 272 зв. Ап. Петро.

10. арк. 285 зв. Ап. Іоан.

11. арк. 295 зв. Ап. Іуда.

12. арк. 299 зв. Ап. Павло. Усі з підписом: „Михаилъ Чернявскій“. Всі вони є досить невдалі ксилографічні копії з подібних сюжетів (на міді) Георгія в Київському виданні „Новаго Завѣта“ 1727 р., що їх Георгій у свою чергу запозичив з „Biblia Ectura“ Вейгеля, 1695 р. Різниця в де-яких тільки деталях, напр., в гравюрі з образом єв. Іоана Чернявський додав чашу в небі, в той час як у Георгія бачимо тут порожнє місце в проміні, а в західному оригіналі Вейгеля—у проміні стоїть слово: „Veritas“. Далі, обличчя в єв. Іоана здалося Чернявському непристойно молодим, і йому він невдало приробив бороду, якої нема ані у Вейгеля, ані в Георгія¹.

13. Вмч. Варвара. Підпис: „Михаилъ Чернявскій“. Див. в „Ака-

фистъ... Варваръ“, Чернігів, 1749 р., арк. 5 нен. зв., на цілу чверткову сторінку.

14—20. Сім гравюр малого розміру з підписом: „М. Ч.“. Див. там-таки, арк. 6 зв., 7, 10 зв., 12 зв., 14, 23 зв. та 25 зв. Також і в пізнішому Чернігівському виданні цієї книги 1758 р.

21—29. Дев'ять гравюр малого розміру з тим самим підписом є в „Молитвослові“, Чернігів, 1758 р. на аркушах: 399 зв., 424, 432, 450 зв., 454, 457 зв., 472 зв., 497 та 563.

30—31. Є ще дві Чернігівські гравюри на міді: І. Христос з книгою й Богородиця з дитиною і з квіткою. Гравюра Богородиці має підпис: „М. Ч.“. Розмір обох: по 11 × 15. Це наслідування Київських зразків, напр., в „Правилъ къ Бож. Прич.“, КПЛ., 1739. Ці гравюри на міді, можливо, теж належать Мих. Чернявському. Див. їх в „Правилъ къ Бож. Причащенію“, Чернігів, 1746, арк. 4 зв. та арк. 23 зв. (другого ряду)².

Ш.

СХLШ. Шашкин Василь, гравер на міді з поч. ХІХ в., Білицький міщанин родом; працював при Л. друкарні в 1817 р.³

1. В 1817 році Шашкина було прийнято на службу при Л. друкарні, щоб поновляти старі „кунштові“ дошки. Для спроби йому

було видано стару велику дошку Собора Печерських святих. Він її й поновив з Лаврськими матеріалами („терпентиномъ и водкою“) за 100 карб. Коли Шашкин подав свою роботу, виявилось, що він „не можетъ хорошо изображать лицъ и одѣній“⁴. Керовникові

¹ Борода в єв. Іоана є ще в Київській копії на міді з гравюри Георгія—в „Нов. Зав.“, КПЛ., 1753 р.

² Про мідні кліше з Чернігівської Іллінської друкарні з підписом „М. Ч.“ див. у проф. М. І. Петрова, „Старинныя южно-русскія гравировальныя доски“, „Искусство въ Южной Россіи“, 1914 р., № 34, стор. 94. Відбитки з цих дощок (невдалі) див. у додатках до „Трудовъ Черниговскаго Предварительнаго Комитета по устройству ХІV археол. съѣзда въ Черниговѣ“, Черниговъ, 1908.

³ Шашкина Василя треба відрізняти від Шашкина Івана, що між иншим награвірував де-кілька портретів до видання: „Изображенія людей знаменитыхъ... принадлежащихъ по рождению или заслугамъ Малороссіи“, М., 1844.

⁴ Л. друк. архів, № 443.

друкарні Духовний Собор Лаври зробив нагану, що він, не знаючи добре цього майстра, довірив йому „столь значительную и многотрудную штуку“. „Куншти“ з цієї дошки все-ж-таки було відтиснено, і їх прочани швидко розкупили.

1. Одночасно Шашкин поновляв велику дошку з планом Лаври— за 300 карб.

CXLIV. Шевченко, Тарас Григорович, славетний український гравер-офортист, з 1859 р. академик гравюри в Петербурзькій Академії Мистецтв. Робив офорти спочатку в 1844 р. (6 офортів до „Живописной Украины“) і потім вже в кінці життя, в роках 1859—1860.

Загально відомо, з якими труднощами кріпак-селянин Шевченко здобув волю і право вчитися малювати та гравірувати в Академії Мистецтв (пор. подібне і з академиком гравюри Серяковим). Першу знайомість з гравюрами Шевченко мав ще хлопцем, коли малював із книжки з „кунштиками“ (гравюрами)¹. Це нагадує, як у старовину з подібних „кунштів“ та „кунштбухів“ у Лаврі вчилися малювати та гравірувати „молодики“, між иншим, як ми бачили, і Григорій Сребреницький, другий відомий у Петербурзі, при тій-таки Академії Мистецтв, українець-гравер (пор. „Сребреницький“).

Як офортист, Шевченко був у

Росії в значній мірі новатором, популяризуючи там ту манеру гравірування (офорт), що її здавна, ще з XVII—XVIII ст. добре знали на Україні (Л. Тарасевич, почасти І. Щирський, Н. Зубрицький, А. Козачковський, І. Филипович, а також іноді і зовсім незначні майстри, як-от В. Шашкин). Шевченко не тільки створив прекрасні зразки в галузі офорта, але й удосконалив його техніку оригінальними способами, що потім увійшли в практику майстрів російських (напр., Шішкина та Мате)².

Ровинському (II, 1171—1178) відомо 27 офортів Шевченкових. В пізніших спеціальних статтях, що їх присвячено Шевченкові, як граверу, кількість його гравюр збільшується до 30 (Горленко, Дорошенко)³ та навіть і до 35 (Шероцький)⁴.

Але в цьому чимало є непорозумінь:

1) Дорошенко й Шероцький приписують Шевченкові анонімний (без підпису) офорт: „Хлопець—калмик“, але це офорт І. Т. Михайлова з Шевченкового малюнку сепією, виданий як додаток до 5-го випуска V тому „Вѣстника Изящныхъ Искусствъ“, Спб., 1887, після 364 стор.⁵

2) Дорошенко приписує Шевченкові також офорт „Аральський пейзаж“ (без підпису), але його виконала Бутакова О. М. під ке-

¹ „Автобіографическая замѣтка Т. Шевченка“. Твори Т. Шевченка в двох томах. Видання В. Яковенка, т. II, 1911, стор. 86—87, 92.

² В. Адарюков. „Офорт в России“, „Искусство. Журнал Рос. Академии Художественных Наук“. № 1. Москва. 1923, стор. 285.

³ В. П. Горленко. „Шевченко—живописецъ и граверъ“ у книзі його-ж-таки: „Южнорусские очерки и портреты“, К. 1898, стор. 109. — Д. Дорошенко, „Шевченко, какъ живописецъ и граверъ“. „Искусство въ Южной Россіи“, К., 1914, № 1—2, стор. 15.

⁴ К. Шероцький. „Гравюры Т. Шевченка“. „Украинская Жизнь“, 1914, № 2, стор. 52. Пор. його-ж: „Шевченко-художник“. „Рус. Библиофил“, 1914, № 1, январь, стор. 45.

⁵ Пор. Ров., II, 660, № 3.

руванням Клодта з Шевченкової акварелі.¹

3) Дорошенко й Шероцький приписують Шевченкові навіть ксилографію (sic!): „Жінка на колінах перед черницею“, але, як і в попередніх випадках, це твердження автори не обґрунтували, і воно здається взагалі сумнівним.²

4) Таку бездоказність бачимо і в твердженні Дорошенка й Шероцького, що Шевченкові належать ще такі офорти, крім зазначених у Ровинського: „Головка“, „Пейзаж—куча дерев'євъ направо, на передньому плані мостъ съ идущей по немъ фігурой“³ і „Дѣдъ“⁴. Обидва автори до офортів Шевченкових зачисляють (знов таки, підстав не зазначивши) і „Цыган“, ігноруючи пояснення Ровинського, що цей офорт належить К. Афанасьєву.⁵

5) Нез'ясованість та плутанину бачимо також і тоді, коли різні автори починають перераховувати офорти, копійовані з творів Рембрантових. Всіх їх визначається

то 4 (Ровинський, Дорошенко)⁶, то 5 (Благовещенський, Конисський, Сластіон)⁷, при чому відома копія Шевченкова з Ермітажної картини Рембрандта фігурує в різних авторів під різними назвами: „Лихварь“, „Сцена в торговій конторі“, „Виноградарі“, „Притча о виноградномъ садѣ“, іноді навіть як різні твори (напр., у Конисського й Сластіона).

За безперечний додаток до списку Ровинського можна вважати офортний портрет відомого в свій час трагика Айра Ольриджа, що зробив Шевченко з портрета власної роботи.⁸

Ак. О. П. Новицький, що йому належить найбільш критичний та докладний список офортів Шевченкових, зазначив, що показаний у Ровинського „Король Лир“ є не офорт, а гальванографія з малюнку Шевченкового.⁹

До речі виправимо помилку (певно, друкарську) в словнику Ровинського: офорт „В лісі“ (Ров., № 19) має дату „1859“, а не „1829“.

¹ Пор. там-таки, I, 125, № 4.

² Дорошенко, *op. cit.*, 15. При цій статті видано й ксилографію, що її приписують Шевченкові. Пор. Шероцький у вищезитованих статтях: „Гравюри Шевченка“, стор. 52, 54 та „Шевченко-художник“, стор. 45.

³ Дорошенко, там-таки.

⁴ Шероцький, „Гравюри Шевченка“, стор. 52.

⁵ Ров. II, 1178.

⁶ Ров. II, 1177; Дорошенко, там-таки, 15.

⁷ А. А. Благовещенський. „Шевченко въ Петербургѣ“, „Истор. Вѣстникъ“, 1896, № 6, стор. 899. — А. Я. Конисский. „Жизнь укр. поэта Т. Гр. Шевченко“, Одесса, 1898, стор. 532. — О. Сластіон, „Шевченко у мистецтві“, „Малюнки Шевченка“, вип. I, 1914, стор. 12.

⁸ Див: „Спомини про Шевченка М. Микѣшина“. „Кобзарь“, вид. у Празі 1876 р., стор. XVIII. Опис цієї гравюри див. у ак. О. П. Новицького: „Шевченко, какъ живописецъ“, „Сборникъ, посвященный памяти Т. Г. Шевченко“. М. 1912, стор. 79, № 620, або в укр. перекладі: „Гарас Шевченко, як маляр“, Львів—Москва, 1914, стор. 79.

⁹ О. П. Новицький, там-таки, стор. 75 та 81, № 550. Хоча на репродукції й є підпис Шевченків, але це зроблено, як зразок „гальванізма“ до спеціального видання: „Гальванографія или способъ производитъ гальваническаія мѣдныя доски для печатанья кистью работанныхъ рисунковъ“. Соч. Франсуа фонъ-Кобея. Спб. 1843.

Повна⁷й остаточна ревізія гравюр Шевченка на підставі усіх відомих їх примірників, з докладним описом варіантів кожної гравюри¹, здається нам рідчю у су-

часний момент далеко не зайвою, хоча й нелегкою, вважаючи на рідкість і розкиданість по різних містах та збірках гравюрної спадщини Шевченкової.²

Щ.

CXLV.—**Шапов** Іван, гравер на міді, що поновляв в 1804 р. в КП. друкарні 20 мідних дощок, а саме: в аркуш: **1.** план Лаври, **2.** вмч. Варвара з архістратигом Михаїлом, **3—4.** дві дошки Собора Печ. свв., **5.** успіння Б. М., **6.** заголовок до великої Біблії, **7.** форта до Біблії з портретом імп. Єлизавети, **8—9.** дві дошки до „Патерика“ з образом Б. М. в зірках і **10.** єв. Марко, до аркушевої „Євангелії“; в чвертку: **11—13.** три дошки євангелістів до „Нов. Зав.“, **4°**; **14—19.** шість дощок апостолів до того-ж видання і **20.** І. Хр. серед 7 світників. За це все майстер дістав платні 650 карб. з його матеріалом, але з Лаврським інструментом.³

CXLVI. **Щирський** Іван-Інокентій („Ioannes Szczyrski“, пізніше „Innocentius Szczyrski“), видатний український гравер на міді з кінця XVII й поч. XVIII ст. Ім'я Інокентія Іван Щирський прийняв у чернецтві коло 1689 р. Як показує одна новознайдена нами гравюра, що її треба вважати за найраніший

з відомих творів Щирського (див. № 1, мал. 48),—в 1682 р. Щирський перебував у Вильні, але вже з 1683 р. ми бачимо його в Чернігові, біля видатного мецената тих часів, архієп. Лазаря Барановича. В 1683 р. Іван Щирський робить велику гравюру (Ров., № 1) до виданої в Чернігові книги Л. Барановича: „Благодать и истина...“, що присвячена була царям Іванові й Петрові. Протягом часу до 1684 р. Іван Щирський оздоблює своїми добрими гравюрами панегіричну брошуру, що видав її Лаврентій Крщонович, тоді ще архідиякон Чернігівської катедри, на честь Лазаря Барановича (див. далі, №№ 2—9). Гадають, що в 1688 р. Щирський був тим „товаришом“, що допомагав Л. Тарасевичеві робити гравюри до панегіриків царевні Софії в Москві⁴. В березні 1689 р. Щирський (уже чернець і Інокентій) бере участь в депутації від Л. Барановича до Москви з подякою за одержання Чернігівською катедрою патріяршої ставролігії⁵. В 1691 р. Щирський робить, а

¹ Напр., до відомого і не раз виданого офорту „Дві дівчини“ є значний варіант, в якому одна з дівчин нюхає квітку. Пор.: „Каталогъ Музея Украинскихъ Древностей В. В. Тарновскаго“. Томъ II. Черниговъ, 1903, стор. 194, № 439. Пор. також у замітці: „Альбомъ офортів Шевченка“, „Кіевская Старина“, 1891, кн. 6, стор. 483.

² Значні збірки офортів Шевченкових належать: Музею Тарновського в Чернігові, Е. Рейтернові, І Держ. Музею в Києві. В цьому останньому є офорти Шевченкові, що їх зазначено в Ров. під №№ 2, 4, 8, 10—15, 16, 19, 21, 24—26. Пор. каталог: „Виставка артистичних творів Тараса Шевченка“. Київ, 1911 р.

³ Л. друк. архів, № 413, арк. 304.

⁴ К. Харламповичъ, „Малороссійское вліяніе на великорусскую церковную жизнь“, т. I, Казань, 1914, стор. 260.

⁵ К. Харламповичъ, *ibid.*, 235.

потім перероблює, згідно з зміною політичних обставин, величезну свою гравюру на честь царів Івана та Петра.¹

В 90-х рр. Щирський захоплюється аскетизмом і навіть печерним чернецьким побутом. В Любечу, поблизу Чернігова, в мальовничій місцевості, на батьківщині пр. Антонія Печерського, він копає з товаришем ієродіаконом Іоною Можевським печеру, живе там, засновує підземну церкву, а потім будує й цілий монастир над печерою². „Строители“ енергійно притягли до участі в цій справі Київського митрополіта Варлаама Ясинського, Чернігівських ієрархів Лазаря Барановича та його наступників: Феодосія Углицького та Іоана Максимовича, Київського - печерського архімандрита Мелетія Вуяхевича, гетьмана Івана Мазепу та інших видатних і впливових українських діячів того часу.

Захоплений аскетизмом та монастирським будівництвом, Щирський не залишав і свого мистецького фаху і дбав про використання його в інтересах нового монастиря. Не задовольнившись, наприклад, з того, що самий монастир було вже збудовано і забезпечено від гетьмана Мазепи селами, а від духов-

ної влади потрібними святощами (чудотворною іконою та мощами), невтомний Щирський засновує за 3 верстви від Любеча скит преп. Онуфрія. Щоб швидче притягти Мазепу до нової допомоги на збудування там церкви, Щирський робить велику гравюру з образом пр. Онуфрія і присвячує її Мазепі, як „великому великого угодника Божія пр. Онуфрія любителю, и любовь свою воздвигенным во память его на стѣнах Лавры Печерской храмомъ извѣстившему“ (див. далі, № 18). Знімок з цієї гравюри див. на мал. 50. Щирський таки добився свого: в 1711 р. Онуфріївську церкву в скиту було вже освячено. Щирський управляв Любецьким монастирем до 1714 р. В цьому році на його місці бачимо вже нового ігумена

Щирський майже не прикладав свого вміння до церковно-книжної справи, як це бачимо здебільшого у давніх українських граверів, а використовував його переважно в панегіричному напрямкові. Цим він близько нагадує іншого гравера— ігумена Іларіона Мигуру, свого сучасника (пор. „Мигура“)³.

Натяк на те, що І. Щирський, будучи добрим гравером, одно-

¹ Ровинський („Подробный словарь рус. граверов...“, т. II, стп. 1232—5) висловлює думку, що цю гравюру зробив був Щирський раніш з портретом царевни Софії Олексіївни, а потім, через політичні обставини пізнішого часу, коли Софію позбавлено було влади, Щирський мусів переробити цю гравюру, знищивши портрет царевни і надавши їй характеру академічних тез.

² Лазар Баранович у фундаторській грамоті про цю діяльність Щирського пише так: „грудолюбніи старци честный ієродіаконъ Іона и честный монахъ Иннокентій Щирскій, воспламенившися любовію ко святому Антонію и мѣсту его, идѣже рожденъ есть, начаша, послѣдующе наставнику своему, близъ тояжде, юже ископа св. Антоній, иную дѣлати пещеру и въ ней въ память святого созидати церковь, такожде внѣ пещеры иныя азати храмины“.—„Историко-статистическое описание Черниговской епархіи“, кн IV, Черниговъ, 1873, стор. 127—128. Тут-таки див. і взагалі історію заснування та дальшого існування Любецького Антоніївського ман. (стор. 126—138 та 198—255).

³ Ми знаємо тільки одну гравюру Щирського типу звичайних ілюстрацій до церковних книг—заголовок до „Октоїха“, КПЛ., 1699 р. (див. на мал. 47 зменш. розміру).

Мал. 48. Гравюра на міді І. Щирського, 1682 р.
Іоан Златоуст.

часно був і добрим маляром, ми бачимо в грамоті Київського мітрополіта Варлаама Ясинського від 1 серпня 1701 р. з подякою Щирському за поновлення „з труднолюбія свого“ Любецької чудотворної ікони¹.

До 5 гравюр Щирського, що їх зазначив в своєму словнику Ровинський (II, 1232—36), треба додати ще 20, а саме:

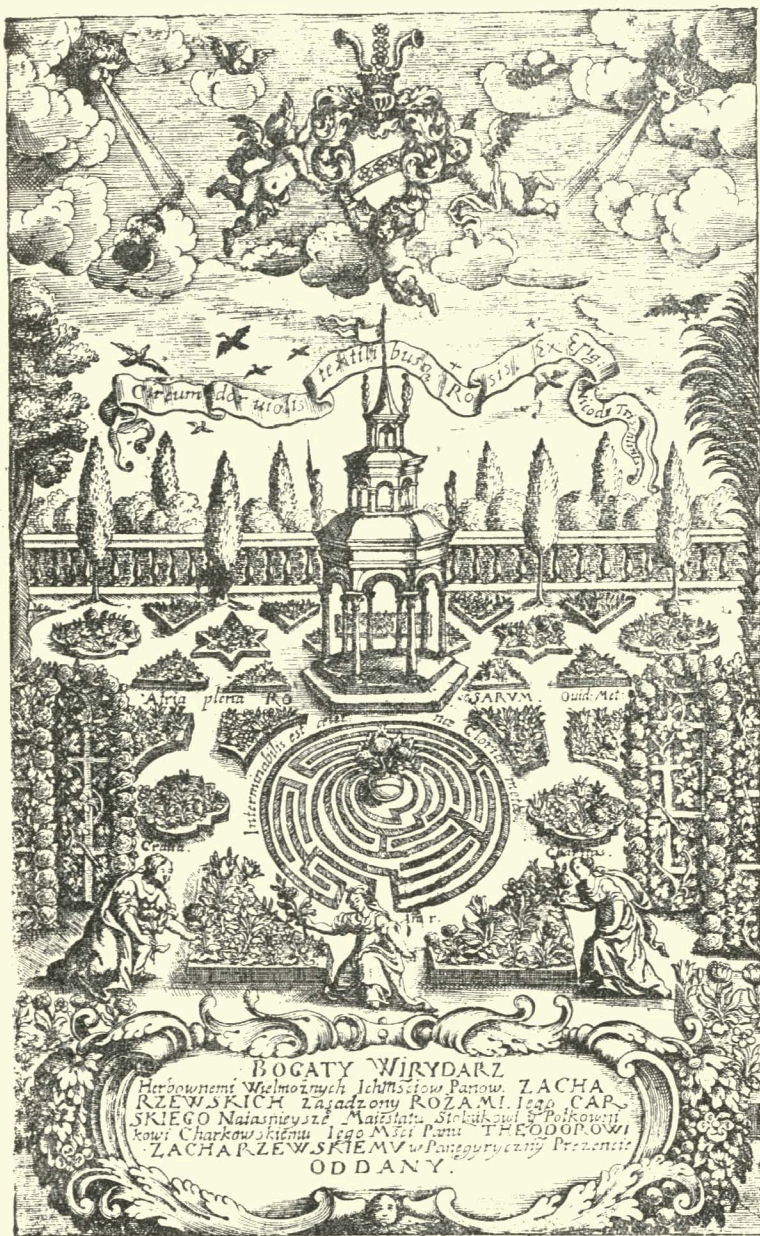
¹ Київський мітрополіт Варлаам Ясинський пише між иншим так про це в своїй грамоті „отпускаемъ изъ Кіева велебного отца Інноцентія Щирського, яко усерднаго и тщаливого того мѣста (Любецького ман., П. П.) строителя, который старался прилѣжно ікону чудотворную Пресвятой Дѣвы Богородицы Любецкой отновити, и благолѣпно з труднолюбія своего украсити“ („Ист.-ст. описаніе Черн. еп.“, кн. IV, стор. 233).

1. Іоан Златоуст, що стоїть в кімнаті, в повному архірейському одягу, з високою патерицею. За вікном видно церкву. В лівому верхньому углу—Дух Св. (голуб). Внизу два написи, латинський і слов'янський: „S. Ioannes Chrysostomus Patriarcha Ecclesiae Doctor“ etc.; „Іерей Великій, Іже в животѣ своем оустрои дом,...“ і т. д. Підпис гравера внизу, по-за рамкою, ліворуч, дуже дрібний і малопримітний: „(W) Wilnie, 1682: I. Szczyrski fecit“. Розмір: 11 × 18. Переховується в 6-ці КПЛ., в кунштб. № XIX—66, арк. 43 звор. Див. в зменш. вигляді на мал. 48.

В панегірикові на честь Лазаря Барановича: „Phoenix Redivivus Lazarus Baranowicz...“, що виданий був у Чернігові з передмовою архідиякона Чернігівської катедри Лаврентія Кривоновича, є 8 гравюр Щирського: дві великих і шість менших (типу віньєток).

Гравер підписав тільки першу, але й решта такої-ж самої роботи, тому ми й її тут зазначаємо:

2. Заголовок панегірика. В примірникові, нам відомому (з 6-ки Київ. Дух. Ак. № „Муз., 441“), заціліла тільки ліва половина цієї гравюри з трьома алегоричними жіночими посталями (Pietas, Religio і Virtus) і з частиною одягу архі-

Мал. 49. Гравюра на міді І. Ширського.

Заголовок до книжки — панегірика на честь Харківського полковника Федора Захаревського, 1705 р.

рея, мабуть, самого таки Барановича. Підпис майстра: „Ioaannes Szczyrski“. Розмір зацілілої половини: 7,5×27,5. Датуємо цю гравюру, як і інші в цьому виданні, часом до 1684 р., цеб-то до того року, коли Л. Крщонович з архідиякона зробився ігуменом Чернігівського Троїцько-Іллінського мастиря.¹

3. Там-таки, арк. 1 звор. нен. Герб Лазаря Барановича (хрест на ланцюгу). Розмір: 15,5×25. В хресті повно літер, розміщених так, що з центру на всі боки можна читати „Lazarz Baranowicz“.

4. арк. 5. Фенікс-птиця відроджується в огні на шпилю гори. Кругом пейзаж. В фігурне обрамлення вставлено малюнки: трьох черепів, квочки на яйцях та смерти, що ламає дерево. Ця гравюра має тип віньетки, як і дальші три. Розмір: 15,2×12.

5. арк. 9. Купідон з сагайдаком на спині та птицею (феніксом) в руках. В обрамлення вставлено малюнки: три сови, світильник і дві машкари.

6. арк. 13. Фенікс летить з хрестом у лапі.

7. арк. 17. Фенікс летить у митрі й несе лаврову гілку.

8. арк. 21. Той самий птах у митрі стоїть на горі. В рамці—де-кілька буслів та лев.

9. арк. 25. На земній кулі сидить той самий птах. Зверху на нього летється кров з грудей пеліканових і річками розтікається по землі².

10. Рамка до заголовку „Октоїха“ КПЛ., 1699 р., F⁰, є не в усіх примірниках цього видання; є вона у примірникові 6-ки КПЛ. № VI^{3/10}³. Зміст цієї рамки такий: вгорі—коронування Богородиці; внизу—вознесіння її на небо; по боках—по 4 образи. Підпис майстра з датою: 1700 р.: „Изобрази Роксдїї Иннокенті Щирські“. Розмір: 17×28 с. Див. на мал. 47 зменшеного розміру.

В панегірикові на честь Федора Захаревського під назвою: „Wogaty Wirydarz“, КПЛ., 1705 р., F⁰ (в примірникові 6-ки Соф. соб. № 1080) є такі 4 гравюри І. Щирського (підпис його має тільки перша):

11. Заголовок увесь гравірований такого змісту: вгорі три купідони несуть герб Захаревських (три квітки). Внизу сад з альтанкою посередині. Серед саду—три жіночі постаті: Gratia, Amor і Cha-

¹ „Ист. - стат. описаніе Черн. еп.“, кн. 2, Черниговъ, 1873, стор. 108.

² В панегірикові Стефана Яворського на честь Мазепи: „Echo głosu wołającego na ruszczy“, К., 1689 р., F⁰, М. А. Максимович зазначає сім гравюр Щирського (з підписом „I. S.“). Крім того, Максимович зазначає ще три гравюри Щирського („I. S.“) в панегірикові Пилипа Орлика: „Hippomenes Sarmacki“, К., 1698 р., F⁰ на шлюб столбника Івана Обідовського з Ганною Кочубеївною (Собр. соч. М. А. Максимовича, т. III, К., 1880, стор. 710 та 714). Бачити ці гравюри через рідкість означених панегіриків нам не довелося, і тому ми їх в нашому спискові не зазначаємо.

³ Цікаво, що ця гравюра Щирського датована 1700 роком в той час, коли сама книга вийшла в жовтні 1699 р. з іншою рамкою на заголовному аркуші, гравірованою на дереві. Таким чином вже пізніше в частину примірників вставили новий заголовний аркуш роботи Щирського на міді—з датою 1700 р., залишивши в новій рамці Щирського той-же самий заголовок (набором) із старою датою (1699 р.). Нова гравірована на міді рамка до заголовка Октоїха потрібна стала, мабуть, чи не на те, щоб піднести це видання царю Петрові, що, як відомо, був знавцем і любителем гравюри на міді, що навіть і сам в 1698 р. робив офорти в Амстердамі (Ровинський, „Подр. словарь рус. граверовъ“, т. I, стовп. 69 і т. II, стовп. 767—8. Пор. Э. Голлербах, „История гравюры и литографии в России“. М.—Пгр., 1923, стор. 28).

ritas. Ще нижче вміщено самий заголовок книги. Підпис: „Inposentius Szczyrski sculpsit“. Розмір: 19 × 30. Див. знімок на малюнку 49 зменшеного розміру.

12. Там-таки, арк. 2 звор. Герб Захаревських мало не на цілу сторінку. Розмір: 13 × 18 с. Герб цей далі двічі повторюється (арк. 25 зв. та 49 зв.).

13. Там-таки, арк. 9. Гравюра на цілу сторінку (16 × 25,5 с.): триумфальна арка з троянд. На східцях до арки написано: „Wshod do Bogatego Wirydarza po zelaznych Marsa gradusach“. По боках арки—по 2 постаті: Pallas, Prudentia, Wigilantia і Mars. Внизу 8 полонених біля покиданої долі зброї.

14. арк. 24. Гравюра на цілу сторінку (16 × 24), з фонтаном серед саду. З нього летить 2 струмки. Напис внизу: „Fontana w poszrodku Bogatego Wirydarza zywey u post fata ramieci stolnika u polkownika Charkowskiego P. Grzegorza Zacharzewskiego wyrobiona“.

В брошурі: „Зерцало от писанія божественнаго...“, Чернігів, 1705 р., F⁰ (в примірникові бібл. Соф. соб. № 977)¹ є такі дві гравюри, що підпису не мають, але своїми технічними, стилевими та палеографічними особливостями безумовно виявляють роботу Щирського:

15. Герб Мазепи, що його з обох боків підтримують князі Борис і Гліб. Вгорі монограма Марії й стрічка з написом „Гетман Іваннъ Мазепа“.

Внизу князька корона, дві булави, кілька гармат та інша військова зброя. Цю гравюру вклеєно на початку книжки, окремим аркушем. Розмір: 19 × 31 с.².

16. Там-таки, в кінці книги, теж на окремому вставному великому аркуші, є й друга подібна гравюра—на честь архієп. Чернігівського Іоана Максимовича. Герб Максимовича (серце з монограмою Марії) обіймає знизу дерево, що його садить пр. Антоній Печ., а поливає—пр. Феодосій. В квітках цього дерева сидять Борис і Гліб та Чернігівські єпископи, не виключаючи й останніх трьох архієпископів: Лазаря Барановича, Феодосія Углицького й самого, нарешті, тоді ще живого Іоана Максимовича. Внизу вигравіровано відповідні вірші, що пояснюють зміст гравюри. Розмір: 10,3 × 13,8³.

17. На підставі порівняльної аналізи треба зачислити до праць Щирського й гравюру в панегіриковій Андрія Хмарного: „Domus Sapientiae illustrissimo ac reverendissimo Patri Ioasapho Krokowski...“, КПЛ. 1706, F⁰. Тут ми бачимо „храм мудрости“ увигляді круглої ротонди з 7 стовпами і 7 ступенями до нього. На ротонді стоїть Богородиця. Див. в прим. 6-ки Соф. соб. № 978-а, арк. 2.

18. Пр. Онуфрій Великий—окрема гравюра великого формату (23 × 39 с.). Св. Онуфрій стоїть на цілий зріст з бородою й во-

¹ Про це видання див. досить докладний екскурс у Пекарського, *op. cit.*, II, 115.

² Композиція центральної групи на цій гравюрі: Борис і Гліб з гербом Мазепи в руках повторюється на філігранях (водяних знаках) паперу цього-ж таки видання—цікавий випадок зв'язку сюжетів гравюри й філігранного знаку. Борис і Гліб фігурують тут, як патрони Чернігівської катедри.

³ В брошурі є ще дві гравюри на міді, що їх ми не зважуємося приписати І. Щирському: 1) на арк. 3. Царський орел, той, що й у „Алфавиті“ І. Максимовича, Черн., 1705 р., 2) арк. 14 зв., невеличка гравюра: два янголи годують дитину—Іоана Хрестителя, тоді як його мати Єлизавета спить. Внизу пояснювальні до цього вірші. Можливіше, що ці гравюри належать І. Стрельбицькому.

лоссям до землі. Біля ніг його кинуту на землю царську корону, скипетр і державу. Оддалік—сцени з життя преподобного. Внизу вирізано вірші, де автор (мабуть, сам таки Щирський) висловлює надію, що св. Онуфрій pomoже гетьманові Мазепі побороти всіх його ворогів.¹ Ще нижче вирізано текст з присвятою цієї гравюри Мазепі, а в самому кінці підпис: „Недостойній Монахъ Іннокентій Щирській Строитель Мон...“ (Любецького).² Гравюра ця зберігається в кунштб. 6-ки КПЛ., № XIX—64, арк. 5. Див. знімок на мал. 50 дуже зменшеного розміру.

19. І. Христос у короні, з скипетром та державою, стоїть серед херувимів. Під самою гравюрою вирізано слов'янські вірші. Підпис майстра з датою 1711 р.: „цїи і: цїи“³. Розмір: 9×14 с. Два примірники цієї гравюри випадково вставлено в книгу: „Пречестные Акафісты“, КПЛ., 1709 р. в примірникові 6-ки КПЛ. № I 5/54, поміж арк. 5—6 і 34—35.

20. Богородиця з дитиною, в коронах, серед херувимів. Внизу слов'янські вірші. Підпис гравера і розмір ті самі. Цю гравюру див. там-таки, поміж арк. 43—44 та 76—77³.

¹ Ось вірші ці, досить характерні для того часу (передаємо розкривши титла):

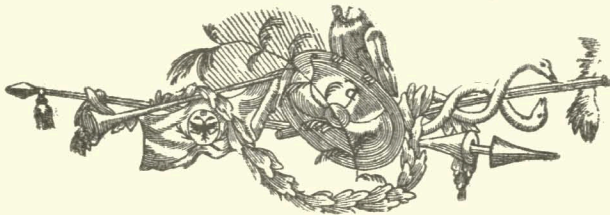
Мертвостъ Господа на тѣлѣ носившій,
И вѣсма себе міру умертвившій
Постом, бдѣніем, варом зноемъ, труды,
Вся своя зѣдо изнурившій уды
И всю своѣму отяв крѣпостъ тѣлу
Пріят Онуфрій исполню сілу.
Всякъ, по нем же онъ крѣпцѣ побор-
ствуеъ,

Во всѣхъ печальныхъ бѣрбахъ торже-
ствуеъ.

Сей Тебѣ, вожду православный, щитомъ
Будеъ противо вражимъ навѣтомъ:
Станеъ готовый за Тя на вся борбы,
Отразит нужды, разсиплет вся скорбы.
Всякая вражда отидеъ бездѣлна
Старецъ сей естъ Ти в мѣсто полка силна.

² Кінець підпису одірвано з краю гравюри.

³ В рецензії на останнє видання словника граверів Ровинського ак. А. І. Соболевський (Ж. М. Н. Пр., ч. CCCV, 1896 р., червень, стор. 385) зазначає в бібліотеці Красинських у Варшаві гравюру Богородиці з присвятою Тризнам, роботи І. Щирського. На думку Соболевського, Щирському може належати ще й гравірований заголовок до панегірика Пилипа Орлика-Якимовича: „Prognostyk szczęśliwy tryumfalne nad nieprzyjacielem zwycięstwo z herbowych znakow wielmożnego... Daniela Apostoła... Rossiey ominujący“. Rastawiecki (op. cit., 282) зазначає ще дві, що знайшов їх Крашевський, гравюри І. Щирського 1683 р.: 1) Божа Мати в Сobotниках; 2) герб Радзивилів. Про те, що, можливо, належать І. Щирському антимінс і гравюри з підписом „І. С.“, ми вже говорили (під „Павлов Гаврило“ і „Стрельбицький Іван“). Безперечно, що коли досліджено буде всі видання, а особливо панегірики (иноді уніки), що вийшли в кінці XVII—на поч. XVIII ст. з Київської та Чернігівської друкарень, знайдуться й ще матеріали, потрібні для повнішого виявлення гравюрної продукції Щирського.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Гравюра на міді Адовцова, 1794 р.	17
2. Гравюра на дереві С. Білякова, XIX ст.	21
3. Гравюра на міді П. Брезгуна, 1851 р.	22
4. Гравюра на дереві М. Бударина, XIX ст.	23
5. Заставка роботи на дереві майстра „Г“, XVIII ст.	25
6. Гравюра на дереві Георгія, XVIII ст.	27
7. Гравюра Григорія, XVIII ст.	35
8. Листок Є. Денбровського з гравірованими на дереві текстом і малюнками, кінця XVIII ст.	37
9. Заставка роботи на дереві майстра „Д“, XVIII ст.	38
10. Зразок роботи ксилографа Я. Єзерського, кінця XIX ст.	39
11. Гравюра на дереві Єфима, XVIII ст.	41
12. Гравюра на міді І. Зорицького, 1758 р.	43
13. Гравюра на дереві Н. Зубрицького, 1711 р.	47
14. Гравюра на дереві його-ж, 1720 р.	49
15. Гравюра на міді його-ж, 1703 р.	51
16. Заставка роботи Іларіона, XVIII ст.	53
17. Гравюра на дереві Ілі, XVII ст.	54
18. Гравюра на дереві Квааса, XIX ст.	59
19. Гравюра на дереві його-ж, XIX ст.	59
20. Гравюра на міді А. Козачковського, XVIII ст.	61
21. Гравюра на міді Гр. Левицького, XVIII ст.	69
22. Гравюра на міді його-ж.	71
23. Гравюра на міді його-ж.	75
24. Гравюра на честь Романа Копи роботи Гр. Левицького	77
25. Гравюра на міді І. Мигури, 1705 року.	85
26. Гравюра на дереві Морманя, XIX ст.	87

27. Гравюра на дереві М. Пилюшенка, XIX ст.	89
28. Гравюра на дереві І. Севастіяна, XVIII ст.	93
29. Гравюра на дереві ак. Л. Серякова, XIX ст.	95
30. Гравюра на дереві його-ж, 1859 р.	97
31. Гравюра на дереві його-ж.	99
32. Гравюра на дереві його-ж.	100
33. Зразок заставки до Лаврських видань, роботи Л. Серякова.	101
34. Ініціал „А“ роботи Серякова	101
35. Зразок кінцівки його-ж роботи	102
36. Гравюра на дереві його-ж.	102
37. Гравюра на міді О. Тарасевича, поч. XVIII ст.	109
38 і 39. Гравюри на міді О. Тарасевича, друковані на шовку	111
40. Гравюра на міді Л. Тарасевича, 1702 р.	113
41. Гравюра на міді його-ж, 1703 р.	114
42. Гравюра на міді Л. Тимченка, вирізана і одразу-же знищена в 1771 р.	115
43. Гравюра на дереві Федора А., 1695 р.	117
44. Гравюра на дереві його ж, кінця XVII ст.	119
45. Гравюра на дереві Феофана К., XVIII ст.	121
46. Гравюра на дереві Філарета, XVIII ст.	122
47. Гравюра на міді І. Щирського, 1700 р.	129
48. Гравюра на міді його-ж, 1682 р.	132
49. Гравюра на міді його-ж, 1705 р.	133
50. Гравюра на міді його-ж з присвятою гетьманові Івану Мазепі	135

Заставка на стор. 5 роботи на міді, Григорія Левицького з книги „Філософія Аристотелева по умствованію періпатетиковъ изданная“. Львів, 1745, арк. 4: Два купідони несуть герб А. Розумовського.

Кінцівка на стор. 16 роботи на міді невідомого майстра з Лаврської Київо-Печерської друкарні.

Заставки на стор. 17 і 139 та кінцівки на стор. 138 і 140 різано на дереві Київо-Печерськими анонімними майстрами.

